

T Ü R K S A N A Y İ C İ L E R İ V E İ Ş A D A M L A R I D E R N E Ğ İ

TÜRKİYE’DE BİREYSEL GELİR DAĞILIMI VE YOKSULLUK

AVRUPA BİRLİĞİ İLE KARŞILAŞTIRMA

Aralık 2000

(Yayın No. TÜSİAD-T/2000-12/295)

© 2000, T S AD

Tüm hakları saklıdır. Bu eserin tamamı ya da bir bölümü, 4110 sayılı Yasa ile değişik 5846 sayılı FSEK.'nu uyarınca, kullanılmazdan önce hak sahibinden 52. Maddeye uygun yazılı izin alınmadıkça, hiçbir şekil ve yöntemle işlenmek, çoğaltılmak,  oğaltılmış nüshaları yayılmak, satılmak, kiralanmak, ödünç verilmek, temsil edilmek, sunulmak, telli/telsiz ya da başka teknik, sayısal ve/veya elektronik yöntemlerle iletilmek suretiyle kullanılamaz.

ISBN : 975-8458-14-0

Lebib Yalkın Yayınları ve Basım İşleri A.ř.

ÖNSÖZ

TÜSİAD, özel sektörü temsil eden sanayici ve işadamları tarafından 1971 yılında, Anayasamızın ve Dernekler Kanunu'nun ilgili hükümlerine uygun olarak kurulmuş, kamu yararına çalışan bir dernek olup gönüllü bir sivil toplum örgütüdür.

TÜSİAD, demokrasi ve insan hakları evrensel ilkelerine bağlı, girişim, inanç ve düşünce özgürlüklerine saygılı, yalnızca aslı görevlerine odaklanmış etkin bir devletin varolduğu Türkiye'de, Atatürk'ün çağdaş uygarlık hedefine ve ilkelere sadık toplumsal yapının gelişmesine ve demokratik sivil toplum ve laik hukuk devleti anlayışının yerleşmesine yardımcı olur. TÜSİAD, piyasa ekonomisinin hukuksal ve kurumsal altyapısının yerleşmesine ve iş dünyasının evrensel iş ahlakı ilkelerine uygun bir biçimde faaliyette bulunmasına çalışır. TÜSİAD, uluslararası entegrasyon hedefi doğrultusunda Türk sanayi ve hizmet kesiminin rekabet gücünün artırılarak, uluslararası ekonomik sistemde belirgin ve kalıcı bir yer edinmesi gerektiğine inanır ve bu yönde çalışır. TÜSİAD, Türkiye'de liberal ekonomi kurallarının yerleşmesinin yanı sıra, ülkenin insan ve doğal kaynaklarının teknolojik yeniliklerle desteklenerek en etkin biçimde kullanımını; verimlilik ve kalite yükselişini sürekli kılacak ortamın yaratılması yoluyla rekabet gücünün artırılmasını hedef alan politikaları destekler.

TÜSİAD, misyonu doğrultusunda ve faaliyetleri çerçevesinde, ülke gündeminde bulunan konularla ilgili görüşlerini bilimsel çalışmalarla destekleyerek kamuoyuna duyurur ve bu görüşlerden hareketle kamuoyunda tartışma platformlarının oluşmasını sağlar .

TÜSİAD Ekonomik ve Mali İşler Komisyonu tarafından hazırlatılan ve DİE'nin katkılarıyla gerçekleştirilen "Türki - ye'de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk - Avrupa Birliği ile Karşılaştırma" başlıklı bu çalışma, Prof. Dr. Seyfettin Gürsel, Yrd. Doç. Dr. Haluk Levent, Yrd. Doç. Dr. Raziye Selim, Uzman Yardımcısı Özlem Sarıca tarafından yazılmıştır. Proje koordinatörlüğünü Prof. Dr. Seyfettin Gürsel yürütmüştür.

Aralık 2000

ÖZGEÇMİŞLER

Prof. Dr. Seyfettin Gürsel

1949 yılında doğan Seyfettin Gürsel, 1968 yılında Galatasaray Lisesi'ni, 1973'de Fransa Grenoble Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni, 1974'de aynı üniversitenin Siyasal Bilimler Enstitüsü'nü bitirdi. Paris Nanterre Üniversitesi'nde 1975 yılında ekonomi dalında yüksek lisans, 1979'da doktora öğrenimini tamamladı. 1980-83 yılları arasında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde öğretim üyeliği yaptı. 1983 yılında Üniversite'den istifa eden Gürsel, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi'nin (İletişim Yayınları) yayın yönetmenliğini daha sonra da özel sektörde yöneticilik yaptı. 1994 yılında Üniversite'ye dönüş yapan Gürsel, halen Galatasaray Üniversitesi Ekonomi Bölüm Başkanlığı ve öğretim üyeliği yapmaktadır.

Gürsel'in, iktisat tarihi, iktisat teorisi, iktisat politikaları ve seçim sistemleri üzerine yurtiçi ve yurtdışında yayınlanmış çeşitli kitap, makale ve araştırmaları bulunmaktadır.

Yrd. Doç. Dr. Haluk Levent

1961 yılında doğan Haluk Levent 1981 yılında Galatasaray Lisesi'ni, 1986'da İ.T.Ü. İşletme Mühendisliği Bölümünü bitirdi. İ.T.Ü.'de ekonomi dalında yüksek lisans eğitiminden sonra 1995 yılında İ.Ü'de doktorasını tamamladı. 1987 – 1997 yılları arasında İ.T.Ü. İşletme Fakültesi İktisat Anabilim Dalında Araştırma Görevlisi ve Öğretim Görevlisi olarak çalıştı. 1997 yılından bu yana Galatasaray Üniversitesi Ekonomi Bölümünde Öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Levent'in, gelişme iktisadı, finansal iktisat ve bölge bilimi üzerinde yurtiçi ve yurtdışında yayınlanmış çeşitli kitap, makale, bildiri ve araştırmaları bulunmaktadır.

Yrd. Doç. Dr. Raziye Selim

1969 yılında doğan Raziye Selim, 1990 yılında İTÜ İşletme Fakültesi, İşletme Mühendisliği'nden mezun olmuştur. 1993 yılında İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İşletme Mühendisliği yüksek lisans programını bitirmiştir. Doktora öğrenimini, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü'ne "Vergi Yükünün Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi" isimli tezini vererek 1999 yılında tamamlamıştır. Doktora teziyle ilgili yayın taraması çalışmalarının

bir kısmını 1997 yılı içinde İngiltere Nottingham Üniversitesi'nde yürütmüştür. Halen, İTÜ İşletme Fakültesi, Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı'nda öğretim üyeliği yapmaktadır.

İstatistik ve ekonometri dersleri veren Selim'in, tüketim kalıpları, gelir dağılımı ve eşitsizliği konularını içeren uygulamalı iktisat alanında çeşitli dergilerde yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır.

Özlem Sarıca

Uzman Yardımcısı Özlem Sarıca, 1970 yılında Ankara'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da tamamladıktan sonra Hacettepe Üniversitesi İstatistik Bölümü'nden 1991 yılında mezun oldu. Aynı yıl Devlet İstatistik Enstitüsü'nde göreve başladı. Halen Gelir ve Tüketim Şubesi'ndeki görevini sürdürmektedir. Aynı zamanda Hacettepe Üniversitesi İstatistik Bölümü'nde yüksek lisansına devam etmektedir. Dünya Bankası'nın Türkiye Ekonomik Reformlar, yaşam Standartları ve Sosyal Refah Araştırması'nı hazırlayan ekip içinde yer almıştır.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BÖLÜM 1. GİRİŞ	9.
BÖLÜM 2. TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI	27
2.1. Türkiye'de Gelir Dağılımı Üzerine Yapılmış Mevcut Araştırmalar ve Sonuçları	30
2.2. Bireysel Eşdeğer Gelir Yöntemi	34
2.3. Türkiye'de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Ölçülmesi: 1987 ve 1994	37
2.3.1. Gelir Dağılımı Eşitsizliği Ölçüleri	37
2.3.2. Kullanılabilir Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin 1987'den 1994'e Gelişimi	39
2.3.3. Ayni Gelirin Gelir Dağılımına Etkisi	46
2.3.4. İzafi Kiranın Gelir Dağılımına Etkisi	47
2.4. Sonuç	48
BÖLÜM 3. TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI EŞİTSİZLİĞİNİN KAYNAKLARI	51
3.1. Gelir Türlerine Göre Ayrıştırma	55
3.2. Türkiye'de Gelir Bileşenlerine Göre Ayrıştırma	56
3.2.1. Gelir Bileşenlerinin Dağılımı	57
3.2.2. Transfer Öncesi ve Sonrası Gelir Dağılımı	60
3.2.3. Gelir Bileşenlerinin Eşitsizlik Üzerindeki Etkilerinin Ayrıştırılması	63
3.3. Hanehalkı Özelliklerine Göre Ayrıştırma	69
3.3.1. Kent ve Kır Arasındaki Gelir Dağılımı Farklılıkları	72
3.3.2. Bölgeler Arası Gelir Eşitsizliği	75
3.3.3. Eğitim Düzeyinin Gelir Eşitsizliğine Etkileri	78
3.3.4. Ortalama İstihdam Düzeyinin Gelir Dağılımına Etkisi	82
3.3.5. Aile Tipinin Gelir Eşitsizliğine Etkisi	84
3.4. Gelir Eşitsizliğini Etkileyen Faktörler: Bileşik Etki	87
3.5. Sonuç	90
BÖLÜM 4. TÜRKİYE'DE YOKSULLUK	93
4.1. Yoksulluğa Farklı Yaklaşımlar	96
4.1.1. Mutlak Yoksulluk	96

4.1.2. Görelî Yoksulluk	97
4.1.3. Öznel Yoksulluk	98
4.2. Türkiye’de Yoksulluk Üzerine Mevcut Çalışmalar ve Sonuçları	99
4.3. Türkiye’de Yoksulluğun 1987 ve 1994 Yıllarında Çeşitli Yoksulluk Ölçüleri Yardımıyla Değerlendirilmesi	100
4.3.1. Yoksulluk Ölçüleri	100
4.3.2. 1987 ve 1994 Türkiye Yoksulluk Ölçüleri	101
4.3.3. Devlet Transferlerinin Yoksulluk Üzerindeki Etkisi	103
4.4. Gelir Türüne Göre Yoksullar	104
4.5. Toplumsal Özelliklere Göre Yoksulların Oranları	105
4.6. Sonuç	108
BÖLÜM 5. AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ VE TÜRKİYE’DE GELİR DAĞILIMI	111
5.1. AB ve Türkiye’de Gelir Dağılımı Eşitsizliği	114
5.2. AB ve Türkiye’de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Kaynakları	121
5.2.1. Gelir Türlerine Göre Ayrıştırma	123
5.2.2. Gruplara Göre Ayrıştırma	129
5.3. AB ve Türkiye’de Görelî Yoksulluk	130
5.4. Sonuç	133
BÖLÜM 6. GÜNÜMÜZDE GELİR DAĞILIMI VE YENİDEN DAĞITIM POLİTİKALARI	135
6.1. 2000 Yılında ve Yakın Gelecekte Gelir Dağılımının Durumu	138
6.1.1. Başlıca Yapısal Değişimler ve Etkileri: 1994-2000	138
6.1.2. İstikrar Politikaları ve 2001’de Gelir Dağılımı	148
6.2. Yeniden Dağıtım Politikaları	150
6.2.1. Yeniden Dağıtım Politikalarının Kuramsal Arka Planı	150
6.2.2. Türkiye’de Yeniden Dağıtım Politikaları ve Öneriler	156
6.3. Sonuç	165
EKLER	167
ÇİZELGELER - ÇİZİMLER	189
KAYNAKÇA	191

B Ö L Ü M

GİRİŞ

1. GİRİŞ

Son aylarda gelir dağılımı sorunu ekonomi gündeminin ön sıralarında yer almaya başladı. Üç yıllık istikrar porgramının birinci yılını tamamladığı şu sıralarda enflasyonun nihayet alt edilebileceği umudu toplumda yaygınlaşırken, milli gelirin büyük ölçüde eşitsiz dağıldığı ve istikrar programının eşitsizliği daha da artırabileceği endişesi gündeme geldi. Türkiye bu gündem değişikliği açısından bir istisna sayılmaz. Nitekim, gerek gelişmiş ülkelerde, gerek gelişmekte olan ya da bir türlü gelişmemekte olan ülkelerde (pek çok siyah Afrika ülkesi gibi), gerek dünya düzeyinde, gelir dağılımı eşitsizliğinin düzenli bir azalma göstermediği, hatta son yıllarda dünya düzeyinde eşitsizliğin arttığı*, ülkeler düzeyinde de eşitsizliğin ekonomik koşullara ve politikalara bağlı olarak pekala artabildiği ortaya çıktı (Levy & Chowdhury, 1994). Üstelik eşitsizlik artışının gelişmiş- gelişmemiş ayırımı gözetmediği anlaşıldı. Örneğin OECD ülkelerinde 1970-80 döneminde eşitsizliğin pek değişmediği gözlemlenirken, 1980-90 döneminde bu ülkelerin çoğunda eşitsizliğin arttığı anlaşıyor (OECD, 198, WP no 189, T.2.2, s.36). *Yoksulluk, dışlanma, marjinali - zasyon* gibi toplumsal olguların sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, hatta daha çok kimi gelişmiş ülkelerde sorun olmaya başladığı akademik ve siyasal çevrelerce kabul görür oldu. Dünya Bankası'nın son yıllardaki araştırma ve yardım programında bu sorunların büyük ölçüde yer alması bu bakımdan şaşırtıcı değildir.

Kuznets'in İyimserliği

Oysa 1950'li yıllarda iyimser bir hava egemendi. Bu iyimserlik esas olarak Kuznets eğrisi ya da daha iddialı bir deyimle Kuznets kanunu olarak adlandırılan çözümlmeye dayanıyordu. Simon Kuznets'e göre (Kuznets, 1955) ekonomik gelişme sürecinde kişi başına gelir ile eşitsizlik arasında "ters U eğrisi" diye bilinen bir ilişki sözkonusuydu. Verimliliğin, dolayısıyla gelirlerin düşük olduğu tarım kesimi başlangıçta istihdamın ve milli gelirin büyük bölümünü oluşturduğundan ve bu kesimde görece olarak daha eşit bir gelir dağılımı mevcut olduğundan (toprak dağılımının çok eşitsiz olmaması koşuluyla) eşitsizlik düşük bir düzeyden başlıyordu. Ekonomik gelişmeye paralel olarak daha yüksek verimliliğe ve gelire sahip olan sanayi

---

* Branko Milanovic'in Dünya Bankası'nın Makroekonomi seminerinde (Washington, Haziran 1999) sunduğu ve henüz yayınlanmamış olan tebliğinde, 91 ülkenin bireysel gelir dağılımı verilerinden yola çıkarak dünya ölçeğinde ilk kez yapılan bireysel gelir dağılımı eşitsizliği hesabına göre Gini katsayısının 1988'de 63'den, 1993'de .66'a yükseldiği anlaşılmaktadır. Eşitsizlikteki bu artışın, ülkelerin içindeki eşitsizlik artışlarından çok, ülkeler arasındaki ortalama gelir farklılıklarının büyümesinden kaynaklandığı da araştırmanın diğer bir sonucudur (Branco Milanovic, World Bank, Development Research Group, 2000).

kesiminin ağırlığı artıkça, gelir dağılımı eşitsizliği önce artıyor, kişi başına belirli bir gelir düzeyinden sonra, diğer bir deyişle yüksek verimli kesimlerin istihdam payı belirli bir düzeye ulaştıktan sonra ise eşitsizlik azalmaya başlıyordu.

Bu şematik yaklaşımın tartışmalı olduğu çok sayıda kuramsal ve ampirik çalışma sonucu ortaya çıktı (H. Kaelble & M. Thomas, 1991). Ters U eğrisi varsayımı genelde doğru olsa bile eğrinin aldığı şekil, yani ne kadar basık ya da dik, ne kadar asimetric olduğu, bir başka deyişle eşitsizliğin hangi tempoda ve hangi kişi başına gelir düzeyinde yükseğe ulaşacağı sorusunun yanıtlanması gerekiyordu. Toplam eşitsizlik gerek kesimler içi, gerek kesimler arası eşitsizliklerin bir sonucu olduğundan, tarımda toprak mülkiyetinin yoğunluk derecesi, istihdamın tarımdan tarım dışı kesimlere geçiş temposu, bu temponun ücret farklılaşması üzerinde yaratacağı etki, tarım dışı sektörde sermayenin yoğunluğunun seyri ve nihayet insan sermayesinin gelişmesiyle tarım dışı sektörde meydana gelecek ücret farklılaşmaları gibi etkenlere bağlı olarak her ülkede zamanın koşullarına ve ülkeye özgün koşullara göre eşitsizlik dinamiğinin büyük farklılıklar göstereceği, fiilen de gösterdiği anlaşılmaktadır.

Kuznets eğrisinin diğer bir sorunu da eşitsizliğin nasıl ölçüldüğü ile ilişkili olarak karşımıza çıkıyor. Bu araştırmada da gösterileceği gibi çok sayıda eşitsizlik ölçüsü vardır ve sonuçta her bir eşitsizlik ölçüsü için farklı bir Kuznets eğrisi çizilebilir ve bu eğrilerden tek bir sonuç çıkarmak olanaksız olabilir. Daha önemlisi, küreselleşme sonucunda ülke ekonomilerinin giderek artan entegrasyonu, yoğunlaşan rekabet ve yeni teknolojik gelişmeler, tarım dışı kesimde kişi başına gelirin artmaya devam etmesine karşın eşitsizliğin artabileceğini gösteriyor. Bu konuda en yetkin iktisatçılardan birisi olan Robert J. Barro'nun 100 ülkeyi kapsayan panel verilerden yaptığı araştırmada (Barro, 2000), eşitsizliğin büyüme üzerinde, yoksul ülkelerde (2000 USD'dan düşük kişi başına gelir) negatif bir etki, zengin ülkelerde ise pozitif bir etki yaptığı sonucuna varıyor. Bununla birlikte, eşitsizliğin büyüme üzerindeki genel etkilerinin zayıf olduğunu da özellikle vurguluyor. Kuznets eğrisine gelince; Barro, bu eğrinin ülkeler arası ve zaman içi analizlerde geçerliliğini ampirik olarak koruduğu kanaatini taşısa da, eğrinin zaman içinde ülkelerde meydana gelen eşitsizlik değişimlerinin ancak küçük bir bölümünü açıklayabildiği sonucuna varıyor. Sonuç olarak bu konuda son noktanın konulmuş olduğunu söyleyemeyiz.

Tüm bu gözlem ve sonuçlar ekonomik gelişmenin bir çeşit tunc kanunu niteliğindeki Kuznets eğrisinin "sabırlı olalım sonunda daha zengin ve daha eşit bir top-

luma nasıl olsa kavuşulacak" şeklindeki imasına güvenilemeyeceğini gösteriyor. Günümüzde gelir dağılımı eşitsizliğinin yeniden büyüteç altına yatırılması bu bakımdan beklenen bir gelişmedir.

Gelir Dağılımı Kavramının Evrimi

Fonksiyonel Gelir Dağılımı ve Sınıfsal Yaklaşım

İktisat biliminin gelişmesinde başlıca itici güç başlangıçta gelir dağılımı konusu olmuştur. Thomas Robert Malthus ve David Ricardo'nun temellerini attıkları pozitif iktisat kuramının temel sorunsalı, toplam gelirin toprak rantı, kâr ve ücret arasında nasıl paylaşıldığı şeklindedir. David Ricardo'nun (1819) kesin ifadesiyle, "dağılımı düzenleyen yasaları belirlemek Politik İktisadın başlıca sorunudur". Bu tür gelir dağılımı iktisat literatüründe *fonksiyonel dağılım* olarak adlandırılır. 19. Yüzyıl boyunca klasik iktisat okulunun paradigması çerçevesinde kalan tüm iktisatçılar (örneğin K.Marx, J. S. Mill) açısından gelir dağılımı aynı zamanda toplumsal sınıfların arasındaki ilişkiler bütünüünün bir parçasıdır. Çünkü toprak, sermaye, emek gibi üretim faktörlerinin bireyler arasındaki türdeş dağılımı toplumsal sınıfları, dolayısıyla da sınıflar arası gelir dağılımını belirler. Özetle, temel üretim faktörleri mülkiyetinin sınıfsal bir dağılım gösterdiği durumda, toprak sahiplerinin salt rant geliri, işçilerin salt ücret geliri, sermaye sahiplerinin de salt kâr / faiz geliri elde etmeleri doğaldır ve fonksiyonel dağılımın bireysel gelir dağılımını etkileyen etmenlerin değerlendirilmesi için sağlam bir kuramsal temel oluşturduğu yadsınamaz (H. Kaelble & M. Thomas, 1991).

Bu yaklaşımın sanayi kapitalizminin başlangıç ve olgunlaşma aşamalarında, anlamlı ve iktisadi dinamikleri anlamakta aydınlatıcı olduğu tartışılmaz. Genelde, ya da çoğunlukla bireylerin (hanehalklarının) tek bir üretim faktörüne sahip oldukları gerçeği dikkate alınırsa, gelir dağılımını kullanılan faktör miktarları ve bunların görece kıtlıklarına bağlı olarak oluşan fiyatları belirleyecektir. Dolayısıyla faktör sahipliği (servet dağılımı) ile faktörlerin görece kıtlıkları gelir dağılımının temel belirleyicisidir. Servet dağılımının tarihsel süreçlerin sonucunda olduğu gerçeği ve siyasal-toplumsal kurumlarla yakından ilişkili olması dikkate alınırsa, kurumsal düzenlemelerin analize dahil edilmesi gerekir. Yasa ve mülkiyetin geleneksel ilişkileri, kurumların alışlagelmiş yapıları ve miras bu yaklaşımın temel taşlarını oluşturur (H. Kaelble & M. Thomas, 1991).

Bu tarz bir yaklaşımı geliştiren ve günümüzde sürdüren *Kurumsalcı* ve *Post-keynesçi* okullardır. Kurumsalcılar, kişisel gelir dağılımının büyük ölçüde toplumdaki güç ilişkilerini içeren, iradeye bağlı kurumsal düzenlemeler tarafından belirlendiğini öne sürerler (Park, 1966). Bu çerçevede gelir eşitsizliğine sınıf perspektifinden bakılması ve siyasal mücadelenin bu düzenlemeler etrafında şekillenmesi doğaldır (Samuels, 1999). Fonksiyonel gelir dağılımı yaklaşımı, Harrod-Domar, Kaldor ve Kalecki'nin öncülüğünü yaptığı keynesçi ve neokeynesçi büyüme teorilerinde de temel olarak alınır. Sınıflara göre farklı gelir, dolayısıyla farklı tasarruf oranları büyüme dinamiğinin başlıca belirleyicisidir. Kaldor'un "İşçiler kazandıklarını harcar, sermayedarlar ise harcadıklarını (yatırdıklarını) kazanır" özdeyişi, fonksiyonel gelir dağılımında keynesçi okulun mottosu olmuştur.

Neoklasik Paradigma ve Bireysel Yaklaşım

Sanayi toplumlarının olgunlaştığı 19. Yüzyıl sonları 20. Yüzyıl başlarında iktisat kuramına neoklasik paradigmanın egemen olması ile birlikte gelir dağılımı konusunda sınıf düzeyinden birey düzeyine geçişe tanık oluyoruz. Jevons, Menger, Walras ve Marshall gibi iktisatçıların geliştirdikleri marjinal verim kuramı, üretim fonksiyonu, fırsat maliyeti, rekabet gibi kavramlar gelirlerin belirlenmesine yeni bir yaklaşım getirdi. Faktör fiyatlarının marjinal verimlerine ve göreceli kıtlıklarına (talep ve arzlarına) göre belirlenmesi, ayrıca çok sayıda faktörün tasarlanabilmesine olanak sağlayan üretim fonksiyonu çerçevesinde üretim faktörlerinin sınıflara göre türdeş dağıldığı varsayımının bırakılması, neo-klasik yaklaşımın başlıca özelliğidir. Bu açıdan bakıldığında sermayedarın kâr dışında, faiz ve ücret geliri, hatta emekli olup transfer geliri elde etmesi, ya da bir işçinin ücreti dışında faiz ya da temettü geliri elde etmesi, gelir dağılımı analizine kuramsal olarak dahil edilebileceği gibi, maddi zenginliğin arttığı, sermaye piyasalarının yaygınlaştığı ve daha da önemlisi emeğin niteliklerinin çeşitlenmesi, kısacası faktör sahipliğinin zamana ve mekana göre oldukça değişken olsa da, kategorik olmaktan çıkması, başka bir deyişle giderek daha fazla sayıda bireyin birden fazla faktör gelirine sahip olmaya başlaması, gelir dağılımı sorunsalını sınıfsal-fonksiyonel olmaktan çıkarıp bireyselleştirdi.

Günümüzde fonksiyonel dağılımın analizi, ne öğrenilmek istendiğine bağlı olarak geçerliliğini koruyor olsa da, gelir dağılımı deyince esas olarak bireysel dağılım anlaşılmaktadır. İktisat yazınındaki kişisel gelir dağılımıyla ilgili çalışmalar, gelir dağılımının modellenmesi ve gelir eşitsizliğinin ölçülmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Temel ilgi alanı, görgül gelir dağılımına uygun bir kuramsal istatistik dağılımı

belirlemek ve verilen istatistik dağılımından eşitsizlik düzeyini en iyi gösterecek özet eşitsizlik ölçüsünü seçmektir. İtalyan iktisatçı Pareto, bireysel gelir dağılımı hakkında gelir kaynağına ve hanehalkının bulunduğu toplumsal sınıfa bakmaksızın çalışmalar yapmış ve 1897 yılında gelir dağılımı modellemesinde kullanılan Pareto dağılımını bulmuştur. Pareto'nun çalışması, bireysel gelir dağılımıyla ilgili olarak derinlemesine yapılan ilk incelemedir ve bunu yeni katkılarının yapıldığı başka çalışmalar izlemiştir (Pen, 1971: 234). Özellikle, Simon Kuznets'in öncülüğünü yaptığı, A.B. Atkinson ile Amartya Sen'in büyük katkılarıyla son elli yılda geliştirilen kuram ve yöntemler, bireysel dağılımın ölçülmesine, farklı dağılımların karşılaştırılabilir duruma getirilmesine ve değerlendirilmesine yönelmiştir.

Bu araştırmada da gelir dağılımı tamamen bireysel dağılım olarak ele alınacaktır. Ancak bireysel gelir dağılımı kavramını da netleştirmek gerekir. Yukarıda da kısaca değinildiği gibi, gelirler bireysel olmakla birlikte tüketim hem hanehalkı* düzeyinde hem de bireysel düzeyde gerçekleşir. Nitekim konut, ısınma, aydınlanma vb, tüketimler ortak niteliktedir ve kamu mallarında olduğu gibi hanehalkı çerçevesinde, diğer bir deyişle aynı konutu paylaşan birey topluluğu içinde bireysel olarak ayrıştırılmaları söz konusu olamaz. Tüketimin bu ortak boyutu nedeniyle, kimi istatistiklerde ve araştırmalarda, bir bakıma işin kolayına kaçılarak, gelir dağılımında temel birim olarak hanehalkı kabul edilir. Türkiye'de bugüne dek yapılan gelir dağılımı araştırmalarında bu yaklaşım tercih edilmiştir. Bireysel gelirler hanehalkı düzeyinde toplulaştırıldığında, bireyler arası refah karşılaştırmaları yapmanın kabul edilebilir sınırlar içinde olanaksız olduğu açıktır. Birbirine yakın ama eşit olmayan toplam gelire sahip iki hanehalkının büyüklüğü farklı olduğu takdirde, ortak tüketimin önemi ölçüsünde pekala yüksek gelirli ama aynı zamanda daha büyük olan hanehalkının bireylerinin refah düzeyi, daha düşük gelire sahip ama aynı zamanda daha küçük olan hanehalkının bireylerinin refah düzeyinden daha düşük olabilir. Dolayısıyla hanehalkı birim kabul edilerek yapılan dağılım eşitsizliği ölçümleri yanıltıcı olacaktır.

Bu saptamadan yola çıkıldığında, hanehalkı toplam gelirini kapsadığı birey sayısına bölerek yeni bir bireysel gelir hesaplayıp, bu dağılımın eşitsizlik düzeyini ölçmeye çalışarak bir çözüm bulunabileceği düşünülebilir. Ancak bu sözde çözüm de

---

* DİE tanımına göre Hanehalkı , "aralarında akrabalık bağı bulunsun veya bulunmasın, aynı evde oturan veya evin bir kısmında yaşayan, aynı kazandan yemek yiyen, gelir ve giderlerini ayırmayan, hizmet ve yönetime katılan bir veya birkaç kişinin oluşturduğu topluluktur."

yanıltıcı olacaktır. Çünkü bu kez ortak tüketim boyutu ihmal edilmiş olacaktır. **Bu sakıncadan olabildiğince kaçınabilmek için geliştirilen yöntem belirli bir "eşdeğerlik ölçeği" hesaplayarak her bir toplam hanehalkı gelirini, kabul edilen eşdeğerlik ölçeğini kullanarak bireysel gelirlere dönüştürmektir**. Başka deyişle, her hanehalkı üyesinin birarada yaşamaktan sağlanan ölçek ekonomilerinden yararlandıkları kabul edilir. Ölçek ekonomilerini dikkate alarak bireysel gelirlerin yeniden hesaplanması işlemine verilen ad, "hanehalkı üyesi başına eşdeğer kullanılabilir gelir" (*disposable income per equivalent household member*) şeklindedir. Kısaca, "bireysel eşdeğer gelir" (*individual equivalent income*) olarak da adlandırılabilir. Söz konusu eşdeğerlik ölçekleri EK 1'de ayrıntılı olarak açıklanmaktadır, 2. Bölümde de bu ölçekler kullanılarak Türkiye'de gelir dağılımı analiz edilmektedir.

Bireysel gelir dağılımından bir ülkede belirli bir zaman kesitinde gelir eşitsizliklerinin belirlenmesinde yararlanılır. Bireysel gelir dağılımı, bir ülkede gelir eşitsizliğinin zaman içindeki gelişimini incelemek amacıyla da kullanılır (Goodman, Johnson, Webb, 1997). Ayrıca çeşitli ülkelerdeki gelir eşitsizliklerinin karşılaştırılmasında ve böylece farklı ülkelerde uygulanan farklı ekonomik sistemlerin gelir eşitsizliğini ne şekilde etkilediğini ölçmede de kişisel gelir dağılımından yararlanılır (Atkinson, 1995).

Bu giriş bölümünde belirtilmesi gereken, tüm gelişmiş ülkelerde, özellikle de bizi ilgilendiren Avrupa Birliği ülkelerinde gelir dağılımı eşitsizliklerinin bu şekilde hesaplandığıdır. **Bu araştırmayı öncekilerden ayıran başlıca özelliklerden birisi de, yukarıda kısaca açıkladığımız "düzeltme" yöntemi ile hesaplanmış bireysel gelirlerin esas alınmasıdır**. Bu yöntem Türkiye'de gelir dağılımlarını farklı boyutlarıyla az hata ile değerlendirmenin en doğru yolu olduğu gibi, Türkiye'yi AB ülkeleri ile gelir dağılımı açısından karşılaştırmanın da tek yoludur.

Eşitsizliğin Genel Çerçevesi

Her toplumun ekonomik alanda kısa dönemli temel amacı, sınırlı miktarda mevcut olan iktisadi kaynaklarını en etkin şekilde kullanarak, ulaşabileceği en yüksek ekonomik refah düzeyini yakalamaktır. Bu amaca ulaşmak ne yazık ki hiç de kolay değildir. Firmalar, hanehalkları (bireyler), devlet, yabancı ekonomiler gibi ekonomik aktörlerin tüketim, harcama, üretim, yatırım vb. alanlarda aldıkları ve sürekli değişkenlik gösteren kararları, iktisadi kaynakların bir bölümünün atıl kalma-

sı ve / ya da bu kaynakların etkin olarak kullanılamamaları gibi sonuçlara yolaçar. Daha somut bir ifadeyle, milli gelirin dönemsel dalgalanmaları ile zaman zaman ortaya çıkan bunalımlar, ekonomik aktörlerin davranış değişikliklerinin ve dış şokların bir sonucudur. İktisat kuramlarının büyük bir bölümünün mikro ve makro düzeyde mevcut kaynakların tam ve etkin bir biçimde kullanılmasını sağlayacak kurumsal düzeni (etkin bir piyasa ekonomisi) ve iktisadi politika ilkelerini (makroekonomik istikrar) belirlemeye yönelmesi bu bakımdan anlaşılır bir çabadır.

Daha geniş bir zaman çerçevesi içinde düşünürsek, maddi refah sorununu sınırlı iktisadi kaynakların artırılması, kısacası ekonomik gelişme şeklinde tanımlayabiliriz. Maddi refahın, olanakların elverdiği ölçüde düzenli olarak artırılması, öncelikle sürdürülebilir en yüksek ekonomik büyümenin ya da kalkınmanın gerçekleştirilmesine bağlıdır. İktisat kuramlarının ve bu kuramlardan yola çıkan iktisat politikalarının hatırı sayılır bir bölümünün de, doğrudan ya da dolaylı olarak büyüme/kalkınma sorunlarıyla ilgilenmeleri doğal karşılanmalıdır.

Bununla birlikte, pastanın olabildiğince hızlı büyütülmesi toplumsal refah sorununun belki en belirleyici ama sadece bir yönüdür. Pastanın nasıl paylaşıldığı, teknik deyimle gelir dağılımı eşitsizliğinin düzeyi ve bunun bir sonucu olarak yoksulluğun boyutu, toplam refahın düzeyi kadar önemli bir sorundur. Yukarıda da belirtildiği gibi gelir dağılımı kısa, orta ve uzun dönemde, ekonomik konjonktür, büyüme, yapısal ve kurumsal değişimler ile karşılıklı ilişki içindedir. Belirli bir zaman kesitinde emek, sermaye (sabit ya da nakit, menkul ya da gayrimenkul), toprak gibi üretim faktörlerinin kullanım miktarları ve fiyatları, bu faktörlerin sahipliliğinin bireyler arasındaki dağılımına bağlı olarak, sözkonusu zaman kesitinde gerçekleşen toplam üretimi çoğunlukla piyasalar, kısmen de piyasa dışı mekanizmalarla hanehalkları / bireyler arasında dağıtır. Demek ki, zaman sürecinde nihai gelir dağılımı, ekonomik konjonktüre, üretim faktörlerinin dağılımına ve nisbi fiyatlarında meydana gelen değişimlere, devletin vergi ve transfer politikalarına göre farklılıklar gösterecektir.

Gelir dağılımı ile başlıca ekonomik değişkenler arasındaki etkileşimi bir kaç örnekle somutlaştırmak yararlı olacaktır. Örneğin işsizlikte bir artış, gelirleri tamamen ya da çoğunlukla ücret türünden olan ve işini kaybeden bireylerin gelirlerini önemli ölçüde azaltacağından, gelir dağılımı *ceteris paribus* daha eşitsiz duruma gelecektir. İşsizlikte artışla birlikte örgütlü olmayan işgücünün gerçek ücretlerinde düşüş de

muhtemel bir gelişmedir. Böyle bir durumda işsizlik artışının gelir dağılımını daha da bozması beklenir.

Ekonomide yapısal değişimler ve / ya da dış şoklar üretim faktörlerinin nisbi fiyatlarını mutlaka etkileyecektir. Yine birkaç çarpıcı örnek verilebilir. Bir süredir çok popüler bir söylem olan küreselleşme olgusunun gelişmiş ülkeler açısından önemli bir yansıması, gelişmekte olan ülkelerin artan rekabeti sonucu, gelişmiş ülkelerin geleneksel sektörlerinde vasıfsız işgücü grubuna mensup çalışanların ücretlerinin baskı altına girmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu gelişmeye çok farklı iki politika ile yanıt sözkonusudur: Birincisi, işgücü piyasasının esnekleştirilerek ücret-işsizlik dengesinin piyasaya bırakılması, ikincisi ise son elli yılda adım adım oluşturulan sosyal koruma düzeninin muhafaza edilerek işgücü piyasasında önemli katılıkların oluşmasını göze almak şeklinde tanımlanabilir.

Gelir dağılımı açısından her iki politika da zıt yönlü etkiler ortaya çıkartır. İşgücü piyasasında esnekleşme bir yandan ücret farklılaşmasını artırırken diğer yandan firmaların net iş yaratmalarını hızlandırarak işsizliği azaltır. Bu politikanın uygulanmasının tipik örnekleri ABD, İngiltere (özellikle Thaecher dönemi) ve Hollanda'dır. Bu ülkelerde 1980 ortaları - 1990 ortaları şeklinde tanımlanan döneme ilişkin rakamlar, birinci etkinin ağır bastığını, dolayısıyla gelir dağılımı eşitsizliğinin bu ülkelerde dikkate değer ölçüde arttığını göstermektedir (OECD WP No: 189, T.12 ve 2.2) İkinci politika çerçevesinde ise, ücretler arasındaki farklılaşma pek değişmez ama özellikle vasıfsız işgücü grubunda işsizlik belirgin biçimde artar. Bu politika uygulamasının tipik örnekleri Fransa, Almanya ve İtalya'dır. Bu ülkelerde aynı dönemde gelir dağılımı eşitsizliğinde çok az bir artış olduğu gözlemleniyor. Bu durumda iki ülke arasındaki eşitsizlik artışı farkına bakarak, ücret farklılaşmasının gelir dağılımı eşitsizliğine etkisinin işsizliğin etkisinden daha büyük olduğu ileri sürülebilir. Bu arada "statükocu" ülkelerde işsizlik tazminatlarının kapsayıcı, uzun süreli ve göreceli olarak yüksek olduğunu da unutmamak gerekiyor. (OECD WP No:189, T. 2.1 ve 2.2).

Günümüzde Dünya Bankası dahil tüm kalkınma iktisatçıları ekonomik gelişme kistasının salt iyi bir büyüme performansı ile sınırlı tutulamayacağını kabul ediyorlar. Yüksek bir büyüme daha eşitsiz bir gelir dağılımıyla sonuçlanıyorsa ve bu nedenle yoksulluk artıyorsa ya da en azından azalmıyorsa, başarılı bir kalkınmadan söz edilemez. Başka bir deyişle, yüksek büyüme eşitsizliğin / yoksulluğun azalacağının güvencesi değildir. Aksine kimi ülkelerde ve belirli dönemlerde eşitsizlik ar-

tışının yüksek büyüme ile beraber seyrettiğini gözlemlemek olanaklıdır (Fields, 1980). Bu koşullarda büyümenin de istikrarlı ve uzun soluklu olması beklenemez. Gelir dağılımında eşitsizlik ve yoksulluk artışı toplumsal işbirliğini tehdit edeceğinden (Rawls,1971), salt yeniden dağıtım amaçlı transfer harcamalarının artışı gerekebilir ya da demokratik rejim istikrarsızlaşabilir, şiddet ve suç oranı artabilir (Bourguignon, 2000; 17) ve bu yolla ekonomiye negatif dışsallıklar yüklenebilir. Ayrıca kimi iktisatçılara göre "aşırı servet ya da gelir eşitsizlikleri" ekonomilerde zaten kaçınılmaz olarak belli bir düzeyde mevcut bulunan etkinsizliği yüksek transfer-yüksek vergi talebi yoluyla artırabilir ve bu koşullarda sermayenin getirisi azalacağından büyüme yavaşlayarak kapasitesinin altına düşebilir. Halen iktisatçıların eşitsizlikle büyüme arasındaki ilişkinin yönü konusunda görüş birliğine varamadıklarını belirtelim (Bourguignon, 2000).

Gelir Dağılımının Farklı Boyutları

Yukarıda ele aldığımız örnekler gelir dağılımının daha çok ekonomik yönüne ilişkindi. Gelir dağılımı kuşkusuz öncelikle ekonomik bir olgudur. Ama aynı zamanda da çok boyutlu bir olgudur. Nüfus artışında ve bileşiminde meydana gelebilecek değişiklikler, sosyokültürel nitelikli toplumsal yapılar, toplumun eşitsizlik-eşitlik, hakkaniyet-adalet gibi kavramları nasıl tanımladığı ve buradan yola çıkarak mevcut düzenini nasıl değerlendirdiği, kısaca toplumda egemen siyaset felsefesi, buna bağlı olarak da yeniden dağıtım politikalarının ilkeleri, amaçları ve araçları, kısaca sosyal politika, gelir dağılımı sorununun farklı boyutlarını oluşturur.

Nüfus hareketleri ile gelir dağılımı arasındaki etkileşim hanehalklarının büyüklüğü ve bileşimi düzeyinde ortaya çıkar. Aşağıda daha etraflı bir şekilde açıklanacağı gibi, gelir dağılımında bireyler temel birim olarak alındığında, iki farklı zaman kesitinde bir hanehalkını oluşturan bireylerin sayısında ve/ya da bileşiminde değişiklikler olmuş ise, aynı hanehalkının kullanılabilir toplam geliri değişmese bile refah düzeyi değişecektir (Kuznets, 1989 ve Atkinson,1983).

Kısaca çerçevesini çizmeye çalıştığımız bu nüfusa bağlı boyut uluslararası karşılaştırmalarda da çok önemlidir. A ve B ülkelerinde hanehalkının birim olarak kabul edilip herhangi bir eşitsizlik ölçüsü hesaplandığını düşünelim; örneğin Gini katsayısının, A ülkesinde B ülkesinden biraz daha yüksek çıktığını kabul edelim. Bu sonuç bize B ülkesinde dağılımın daha az eşitsiz olduğunu kesin olarak göstermez. Aynı zamanda, B ülkesinde ortalama hanehalkı büyüklüğü A ülkesinden belirgin bir

miktarda daha düşükse, bireysel temelde düzeltilerek hesaplanan aynı eşitsizlik ölçütü bu kez A ülkesinde daha düşük çıkabilir. Örnekleri, hanehaklarının bileşimlerini (yetişkin çocuk oranlarını) dikkate alarak çoğaltabiliriz. Ama sanırız okuyucunun nüfusa bağlı etkenlerin önemini kavraması için yukarıda verilen örnek yeterlidir.

Sosyo-kültürel yapılar özellikle hanehalkının büyüklüğü ve bileşimi üzerinde etkilidirler. Türkiye'de kentleşme, modernleşme ve ortalama gelirin artışı ile birlikte ortalama hane halkı büyüklüğü azalmakta (1987 anketinde ortalama hane halkı büyüklüğü 5.0 iken, 1994'de 4.5, 2000 yılında ise 4 civarında olduğu tahmin edilmektedir), aynı zamanda da yetişkinlerin lehine (daha az çocuk) bileşim değişikliği olmaktadır. Hanehalkı büyüklüğünün azalması düzeltilmiş bireysel gelirleri olumlu etkilerken, çocuk sayısının azalması aynı tür gelirleri olumsuz etkileyecektir. Görüldüğü gibi gelir dağılımında özellikle uzun dönemli değişikliklerin bir bölümü bu karmaşık nüfusa bağlı dinamiklerin sonucunda gerçekleşmektedir.

Her toplumda kendine özgü uzun erimli tarihsel süreçler sonucu oluşmuş olan sosyal ve kültürel değerler ve geniş anlamıyla ahlak normları gelir dağılımını doğrudan ya da dolaylı olarak etkiler. Örneğin, aile bireyleri arasındaki dayanışmanın yoğunluğu özel transferlerin (hanehalkları arasındaki gelir transferleri) düzeyini belirler. Sosyal dayanışmanın ya da yaygın deyimle "sosyal adaletin" nerede başlayıp nerede bittiği, dolayısıyla devletin gerçekleştireceği sosyal nitelikli gelir transferlerinin düzeyi ve hangi gruplara aktarılacağı, bu transferlerin vergi kaynakları, kısacası kimden alınıp kime ve neden verileceği dolaylı olarak gelir dağılımını etkiler. Son yıllarda ekonomi literatüründe "dağılım adaleti" (Roemer, 1996) adı altında incelenen bu konu, *siyaset felsefesi* sorunlarına dayandığı kadar, *toplumsal tercih kuramı*, *yeni politik iktisat* gibi iktisat kuramlarının da başlıca nesnesi haline gelmiştir.

Buraya kadar yapılan açıklamaları Samuels ve Kelsey'in deyişiyle bir cümlede özetlemek istersek, "gelir dağılımının toplumsal fabrikanın bütününün bir sonucu olduğu"nu söyleyebiliriz (Samuels & Kalsey, 1991, s.135).

Piyasa Dağılımı - Yeniden Dağılım

Gelir dağılımı araştırmalarının başlıca amaçlarından biri, belki de en önemlisi, siyasal karar alıcılara uygulamakta oldukları sosyal politikaların amaçları ile sonuçlarını karşılaştırma olanağını vermesi ve öngörülen hedeflere daha etkin bir şekilde ulaşılmasını sağlayacak politika tasarımlarının hazırlanmasına ışık tutmasıdır. Gün-

müz ekonomilerinde piyasalar, yukarıda açıklanan süreçler ve mekanizmalar çerçevesinde belirli bir gelir dağılımı gerçekleştirir. Ancak, ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, devlet her ülkede piyasa dağılımına dolaysız vergiler (esas olarak gelir vergileri) aracılığı ile ilk müdahaleyi yapar. İkinci müdahaleyi ise, bu vergilerin bir bölümünü ya da daha fazlasını (diğer gelirlerden finanse ederek) karşılıksız gelir transferleri şeklinde bireyler arasında yeniden dağıtarak gerçekleştirir. Bu transferler, emekli maaşları, işsizlik tazminatları, vergi iadeleri gibi öğelerden oluşmaktadır.*

Gelir dağılımı analizlerinde, "vergi ve transfer öncesi dağılım" (piyasa dağılımı) ile "vergi ve transfer sonrası dağılım" (yeniden dağıtım) çeşitli eşitsizlik ölçüleri açısından karşılaştırarak, devletin müdahalesinin eşitsizliği azaltıp azaltmadığı, azaltıyorsa daha çok hangi toplumsal katmanları ne ölçüde etkilediği sorularını yanıtlamak olanaklıdır. Ancak, bu tür analizlerin yapılabilmesi için gelir vergisinin bireysel olarak nasıl dağıldığının bilinmesi gerekir. Gelir dağılımı verileri hanehalkı anketlerine dayandığından, hanehalkı üyelerinin ne kadar gelir vergisi ödediklerini bilmeleri, başka deyişle brüt gelir - net gelir ayırımını yapabilmeleri gerekir. Gelişmiş ülkelerin tümünde gelir vergisi kişisel beyanname üzerinden alındığından, anketlerde vergi öncesi ile sonrası gelirlerin saptanması olanaklıdır. Oysa Türkiye'de, gelir vergisi ücretliler için kaynakta kesildiğinden, bu kesim için anket yoluyla söz konusu bilgiyi edinmek olanaksız olduğu gibi, vergi kaçırmanın yaygınlığı nedeniyle doğru yanıtlar alamayacağını düşünen DİE, diğer kesimlerin mensuplarına da anketlerde konuyla ilgili soru sormamaktadır.

Bu durumda Türkiye'de gelirin yeniden dağıtımı konusunda vergi ayağı tamamen eksik kalmakta ve sosyal politikaların kapsamlı bir değerlendirilmesi olanaksızlaşmaktadır. Bu eksikliğin öneminin vurgulanması gerekir. OECD ülkelerinde gelir vergisinin piyasa dağılımını etkilemekte transferlerden daha önemli bir role sahip olduğu açıkça görülüyor (OECD, WP no.189, 1998). Türkiye'de ücretlilerin vergiden kaçamadıkları için, vergi politikasının *ap-riori* gelir eşitsizliğini arttırdığı öne

---

* Piyasa dağılımını değiştiren tek unsur devlet müdahalesi değildir. Karşılıksız olarak bireylerden diğer bireylere yapılan gelir transferleri (özel transferler) de eşitsizliği azaltıcı bir rol oynar. Ancak, bu tür transferlerin etkisi sınırlı olduğundan gelir dağılımı çalışmalarında dikkate alınmamaktadır. Bununla birlikte bu çalışmanın bölümünde Türkiye ile ilgili olarak devlet-özel transfer ayırımı dikkate alınarak ayrı bir değerlendirme de yapılacaktır. Dikkat çekmek istediğimiz diğer bir konu da, devletin ekonomiye müdahalesinin gelir vergisi ve sosyal transferlerle sınırlı olmamasıdır. Kamu hizmetleri üretiminin verimliliği ve niteliği bireylerin refah düzeylerini etkiler. Ancak devlet müdahalesinin bu yönü refah iktisadı-kamu iktisadı alanına ilişkindir ve bu araştırmanın konusu dışındadır.

sürülebilir. Ücretliler 1988-1994 döneminde milli gelir içindeki paylarının 1.5 katını aşan bir gelir vergisi yükü (ücretlilerin gelir vergisi içindeki payı) ile karşı karşıya kalmışlardır (Selim, 1999: 86). Ancak, vergi kaçağı küçük üreticiler, esnaf, küçük mülk sahipleri, serbest meslek sahipleri gibi toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan kesimleri kapsadığından, daha etkin bir vergi politikasının doğrudan ve dolaylı olarak (örneğin işsizlik etkisi) gelir dağılımı eşitsizliğini nasıl etkileyeceğini kestirmek olanaksızdır.

Sonuç olarak bu araştırmada elde olmayan nedenlerle yeniden dağıtımın vergi yönüne deyinilmeyecektir. DİE'nin gelecekte gerçekleştireceği gelir dağılımı anketlerinde, DPT ve Maliye ile işbirliği yaparak bu büyük eksikliği olabildiğince gidermenin yollarını aramasının, Türkiye'de sosyal politikaların optimal tasarımı açısından büyük önem taşıdığını hatırlatmak istiyoruz.

Araştırmanın Kapsamı

Araştırma Giriş bölümü dahil altı bölümden oluşuyor. İkinci bölümde Türkiye'de DİE'nin 1987 ve 1994 Gelir Dağılımı anketlerinin ham verileri, bireysel eşdeğer gelir kavramı temelinde yeniden değerlendirilerek* gelir eşitsizliğinin çeşitli boyutları inceleniyor. 1987'den 1994'e gelir dağılımında meydana gelen değişiklikler farklı eşitsizlik ölçüleri aracılığı ile hesaplanarak, 1994'de 1987'ye kıyasla gelir dağılımı eşitsizliğinde bir iyileşmenin ya da bozulmanın olup olmadığı araştırılıyor.

Bilindiği gibi, DİE'nin hanehalklarını temel birim olarak aldığı ve gelirlerde hanehalkı ölçek ekonomilerini dikkate almayarak, dolayısıyla herhangi bir düzeltmeye gitmeyerek hesapladığı *Gini katsayıları*, 1994'de ciddi bir bozulmanın olduğuna işaret ediyordu. Bu sonuç, Türkiye'de gelir dağılımı eşitsizliğinin giderek arttığı görüşünün yaygınlaşmasına neden oldu. **Oysa, eşitsizlik olgusu ekonomi camiası tarafından kabul gören bilimsel kıstaslarla irdelendiğinde, 1994'de 1987'ye kıyasla eşitsizlikte kesin bir artışın olduğunu öne sürmek olanaksızdır**.

Konunun diğer bir yönü de, kullanılabilir gelirin, ayni, nakdi, izafi kira şeklinde ayrıştırılarak, dağılım eşitsizliğini nasıl etkilediklerinin araştırılmasıdır. Bu bağ-

---

* DİE Başkanı Şefik Yıldızeli'nin, Başkan Yardımcısı Nurgül Ögüt'ün ve Gelir ve Tüketim İstatistikleri Şube Müdürü Murat Karakaş'ın gösterdikleri kolaylık ve yardım olmasaydı, bu çalışmanın yapılabilmesi tümüyle olanaksızdı. Kendilerine büyük teşekkür borçluyuz.

lamda, aynı gelirlerin önemi, konut sahipliği dağılımının zaman içinde gösterdiği değişimin eşitsizliğe etkisi ikinci bölümde sorgulanıyor.

Üçüncü bölüm bir bakıma ikinci bölümde çekilen Türkiye gelir dağılımı fotoğrafının arka planının ayrıntılı bir irdelemesidir. 1987 ve 1994'de çeşitli şekillerde ölçülerek ortaya konan dağılım eşitsizliklerinin hangi etkenlerin sonucu olduğu ve bu etkenlerin eşitsizliği ne ölçüde belirledikleri bu bölümün ana konusunu oluşturuyor. Bu soruları yanıtlayabilmek için, gelir dağılımını önceden tesbit edilen kategorilere göre ayırtırmak gerekiyor. Söz konusu etkenleri, ya da farklı boyutlardaki alt gelir gruplarını şöyle belirliyoruz: Ayrıştırma önce gelir türlerinin, ücret-maaş, müteşebbis geliri, menkul değer geliri, tarım, transfer şeklinde kaynaklarına göre yapılacak, ardından kent-kır ve bölgesel ayırım dikkate alınacaktır. Bundan amaç, Türkiye genelinde dağılım eşitsizliğinin ne ölçüde gelir türleri ve bölgeler arası, ne ölçüde her gelir türü ve bölge içi eşitsizliklerden kaynaklandığını belirlemektir.

Eşitsizliğin kaynakları açısından diğer önemli bir soru da eğitim düzeylerinin eşitsizlikte ne ölçüde rol oynadığıdır. Bu sorunun yanıtı, uzun vadede eşitsizliği azaltmanın nasıl bir eğitim politikası ile olanaklı olabileceği sorusuna verilecek yanıtın ipuçlarını göstereceğinden son derece önemlidir.

Diğer bir ayrıştırma, hanehalklarını gelir getiren fert sayısına göre ayırmaktır (*work attachment*). Bu ayrıştırmanın amacı işgücüne katılım düzeyinin gelir dağılımını nasıl etkilediğini anlamaya yöneliktir. Son olarak, aile tiplerine göre hanehalkları ayrıştırıldığında, eşitsizliğin daha çok hangi aile tiplerinden kaynaklandığını öğrenmek olanaklıdır. Bu bilgi tahmin edileceği gibi sosyal transfer politikalarının etkin bir şekilde tasarlanabilmesi için çok önemlidir.

Dördüncü bölüm Türkiye'de yoksulluğun sınırlarının ve bileşiminin belirlenmesine ayrılmıştır. Yoksulluk tanımlanması güç ve karmaşık bir kavramdır. Ülkelerin ve tarihsel dönemlerin maddi ve kültürel koşullarına göre farklılıklar gösterir. Bu nedenle mutlak yoksulluk, göreceli yoksulluk, öznel (subjective) yoksulluk gibi çeşitli kavramlarla sorunu irdelemek olanaklıdır. **Bu araştırma da esas olarak göreceli yoksulluk yaklaşımı kabul edilerek 1987 ve 1994'de yoksulluğun toplumsal ağırlığı, çeşitli katmanlara göre dağılımı ve nedenleri analiz edilecektir** . Ana-

lizin göreceli yoksullukla sınırlı tutulmasının birkaç nedeni söz konusu. Birincisi, Türkiye'de göreceli yoksulluk daha önce araştırılmamıştır. Oysa, diğer ülkelerde yoksulluk araştırmaları çoğunlukla bu yaklaşım benimsenerek yapılmaktadır. Dolayısıyla,

Türkiye'yi yoksulluk açısından AB ülkeleri ile karşılaştırabilmenin yolu bu yaklaşımı benimsemekten geçmektedir. İkincisi, "mutlak yoksulluk" Türkiye'de daha önce araştırılmış olup yeni bir katkı için yeni veriler gerekmektedir. Bu araştırmaların bulguları dördüncü bölümde özetleniyor. Üçüncüsü, "özel yoksulluk" araştırması ise - kişilerin yoksulluk hakkındaki kanaatlerinden yola çıkarak kendi konumlarını bu kanaate göre nasıl belirledikleri - özel anketlere dayanmakta olup, Türkiye'de henüz bu nitelikte anketler mevcut değildir.

Görelî yoksulluk temelde ortanca (medyan) gelire göre en alt gelir gruplarının nasıl konumlandıkları ve bu grupların kendi içindeki eşitsizlik düzeyine dayanır. Bu konumlanmayı ve alt gelir grupları içinde eşitsizliği ölçmek için çeşitli ölçütler geliştirilmiştir. Türkiye'de 1987 ve 1994 yıllarında görelî yoksulluk bu ölçütlere göre belirlenecek, bu iki zaman kesiti arasındaki farklar yorumlanmaya çalışılacaktır.

Beşinci bölüm uluslararası karşılaştırmalara ayrılmıştır. Bu bölümün esas amacı, Türkiye'yi aday olduğu AB ülkeleri ile gelir dağılımı ve yoksulluk açısından karşılaştırarak aradaki farkları tespit etmek, farkların nedenlerini ortaya çıkarmak ve farkların olabildiğince azaltılması için ne tür kalkınma ve sosyal politikaların izlenmesi gerektiğine ilişkin ipuçlarını yakalamaktan ibarettir. İkinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerde Türkiye'ye ilişkin çok çeşitli boyutları ile gelir dağılımı ve yoksulluğa ilişkin elde edilen bulgular, **aynı hesaplama yöntemleri kullanılarak yapılan araştırmalarda AB ülkeleri için elde edilen bulgularla bir arada ele alınarak değerlendirilecektir**.

Son bölüm olan altıncı bölümde birbiriyle ilişkili iki soruya yanıt aramayı amaçlıyoruz:

1- İlk beş bölümde, özellikle de gelir dağılımı eşitsizliklerinin kaynaklarını araştırmaya yönelik üçüncü bölümde varılan sonuçlar ve değerlendirmelerden yola çıkılarak günümüzde gelir dağılımı hakkında neler söyleyebiliriz?

2- Gelir dağılımı eşitsizliğini azaltmak için devlet müdahalesi nasıl ele alınmalıdır ve bu müdahalenin öncelikleri ve araçları neler olmalıdır?

Birinci sorunun yanıtı her ne kadar bilimsel açıdan riskler taşısa da sorunu tartışmaktan bir bakıma kaçınamayız. 2000 yılında Türkiye'nin gelir dağılımında nasıl bir manzara gösterdiği ve çok yakın gelecekte göstereceği hakkında ancak 1987 ve 1994 yıllarında gelir dağılımını belirleyen etkenlerin hangi yönde ve ne ölçüde de-

ğıştığını ve değışeceğini belirleyerek bir tahmin yürütebiliriz. Gelir dağılımını belirleyen etkenler ise önemli ölçüde makroekonomik ve yapısal değışkenler tarafından belirlenirler. Bölümün ilk kısmında son yedi yıl içinde Türkiye ekonomisinde makroekonomik ve yapısal değışkenlerde meydana gelen değışimleri dikkate alarak gelir dağılımının durumunu tahmin etmeye çalışacağız.

Bu tahminde esas olarak üçüncü bölümde belirlenmeye çalışılan eşitsizliği etkileyen değışkenlere ilişkin bulgular kullanılacaktır. Ayrıştırma yönteminin gelir dağılımının yapısal özellikleri konusunda bilgi edinme açısından sağladığı önemli bir olanak da, üçüncü bölümde dikkate alınan farklı alt gruplara özgü eşitsizliklerde meydana gelecek değışimlerin toplam eşitsizlikte meydana gelecek değışimlerin tahminine izin vermesidir.

Bu tür bir denemede hata paylarının yüksek olacağı açıktır. Buna karşın, 1994'den bugüne yedi yıl geçmiştir. DİE gelir dağılımı anketini, 2001 gelirlerine yönelik olarak 2002 yılında yapmayı planlamaktadır. Verilerin kullanılabilir hale gelmesi 2003 yılını bulacağına göre, üç yıl daha beklemek yerine, hataları göze alarak olabildiğince nesnel ve bilinçli bir tahmin yapmanın yararlı olacağını düşünüyoruz.

İkinci sorunun yanıtı, kısaca sorumluluğun devlet ile birey arasında nasıl paylaşılması gerektiği, gelir dağılımı konusunun kuşkusuz en can alıcı yönüdür. Ama aynı zamanda en güç, güç olduğu ölçüde de en tartışmalı yönüdür. Rawls ile başlayan (*A Theory of Justice* 1971) ve Nozick'in karşı çıkışıyla devam eden (*Anarchy, State and Utopia*, 1974) ve nihayet Sen'in katkılarıyla (*Equality of What?*, 1980 ve *Inequality Reexamined*, 1992) gelişen tartışmaya kısaca değindikten sonra, Türk toplumunun eşitlik, bireysel sorumluluk ve haklar, toplumsal dayanışma konularındaki değer yargıları ile devletten beklentileri çerçevesinde gelir dağılımı eşitsizliğinin hangi yeniden dağıtım politikaları ile ne ölçüde azaltılabileceği, mevcut destekleme / transfer politikalarının yeniden tasarlanarak, gerek ekonomik etkinlik gerek dağıtım adaleti açısından daha iyi sonuçlar elde edilip edilemeyeceği tartışılacak ve önerilerde bulunulacaktır.

B Ö L Ü M

TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI

2. TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI

Bu bölümün amacı, Türkiye'de bireysel gelir dağılımının ampirik bir analizini yapmak ve gelir eşitsizliğinde zaman içinde ortaya çıkan gelişmeleri incelemektir. Bu amaçla, 1987 ve 1994 yıllarında Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından gerçekleştirilen Gelir Dağılımı anketlerinin ham verileri kullanılmıştır. Bu veriler analiz edilerek bireysel gelir dağılımı eşitsizliğinde 1987'den 1994'e bir iyileşmenin ya da bozulmanın olup olmadığı araştırılmıştır.

Gelir dağılımı konusunda yapılacak ampirik bir analizde bazı öncelikli kararların verilmesi gerekir. Bunlardan ilki kişiler arasında refah düzeyi açısından bir karşılaştırma yapmak istendiğinde refah düzeyini gösteren bir değişken olarak gelir ya da tüketimden birinin seçilmesidir. Bu çalışmada DİE anketlerinden elde edilen "*kullanılabilir gelir*" değişkeni seçilmiştir. İkinci önemli karar, kişileri refah düzeyi açısından karşılaştırmada, aynı ev içinde bir arada yaşamaktan kaynaklanan refah kazançlarını dikkate alan bir yaklaşımın gerekli olması ile ilgilidir. Gelir dağılımı eşitsizliğinin ölçümünde hanehalklarının birim olarak alınması, bireysel refah düzeyleri arasındaki eşitsizliği yansıtmaz. Bu araştırmanın daha önce yapılan çalışmalardan farkı da bu noktadadır.

Bu çalışmada gelir dağılımına temel birim olarak hanehalkı geliri değil hanehalkı ölçek ekonomilerini içeren "*bireysel eşdeğer gelir*" alınmıştır. Bireysel eşdeğer gelirlerin türetilmesi aşaması, Türkiye'de ölçek ekonomisinden yararlanma düzeyi açısından genel kabul görmüş bir ölçeğin varlığını gerektirir. Ancak bu bilginin eksikliği nedeniyle kullanılan farklı ölçekler birbiriyle farklı sonuçlar verebilmektedir. Dolayısıyla farklı ölçek ekonomilerinin gelir dağılımı eşitsizliği konusunda çelişik sonuçlar vermesi, gelir dağılımı olgusunun karmaşıklığının önemli bir göstergesidir.

Türkiye'de bireysel gelir dağılımı eşitsizliğinin zaman içinde ne yönde değiştiği çeşitli gelir eşitsizliği ölçülerinden yararlanılarak değerlendirilebilir. Bu aşamada her bir ölçünün sahip olduğu özellikler vurgulanarak yorum getirilmesi gerekir. Aynı ülke içinde farklı zamanlarda gelir eşitsizliği ölçülerinin hepsinin aynı yönlü bir hareketi yansıtması değişimin yönü hakkında tartışmasız sonuçlar verir ve gelir eşitsizliğindeki değişimin sadece istatistiksel bir işlem olmadığını gösterir.

Türkiye'de 1987 ve 1994 yıllarında gelir dağılımı eşitsizliğinin ne yönde değiştiği bütün gelir eşitsizliği ölçüleri kullanılarak değerlendirildiğinde farklı ölçülerin çelişen sonuçlar ortaya çıkardığı görülüyor. Bu nedenle gelir dağılımındaki gelişme-

ler, bu ölçülerin her birinin özellikleri dikkate alınarak yorumlanmalıdır. Ayrıca araştırmada yer alan gelir eşitsizliği ölçülerinin göreceli gelir eşitsizliğini ölçtüğü bu nedenle yapılan karşılaştırmalarda 1987'den 1994'e ekonomik büyümenin etkisiyle paylaşılan pastanın büyüklüğündeki artışı dikkate almadığı unutulmamalıdır.

Son olarak, 1987 ve 1994 gelir dağılımlarının analizinde kullanılabilir gelirin yanında nakdi, aynı, izafi kira türündeki gelirlerin gelir eşitsizliği üzerindeki etkileri de incelenecektir.

2.1. Türkiye’de Gelir Dağılımı Üzerine Yapılmış Mevcut Araştırmalar ve Sonuçları

Bireysel gelir dağılımı eşitsizliğini ortaya çıkarmak amacıyla yapılan çalışmaların çoğunluğu veri kaynağı olarak gelir dağılımı anketlerini kullanır. Hanehalkı gelir dağılımı anketlerine dayanarak Türkiye bireysel gelir dağılımını elde eden çalışmalar, 1968, 1973, 1986, 1987 ve 1994 yılları için yapılmıştır. Ancak bu gelir dağılımları araştırma yöntemleri ve kapsamı açısından bazı farklılıklar içerir. Gelir dağılımını bu anketlerden farklı olarak gelir vergisi beyanlarına dayanarak analiz etmeye çalışan araştırmalar da mevcuttur. Türkiye için yapılmış bireysel gelir dağılımı araştırmalarından ilki olan 1963 yılı araştırması böyle bir araştırmaya örnektir ve beyanname ile gelir vergisi ödeyen yükümlülerin gelir vergisi beyanlarına dayanır (Çavuşoğlu ve Hamurda, 1966).

Gelir dağılımı konusunda Türkiye’de yapılmış ilk ayrıntılı çalışma olan 1963 yılı araştırması Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yürütülmüştür. Çavuşoğlu ve Hamurda’nın çeşitli kaynakları dikkate alarak yaptıkları bu araştırmada gelirler, beyanname veren mükelleflerden 327,000 mükellefin gelir vergisi beyanlarına dayanılarak derlenmiştir. Bu araştırmaya getirilen eleştiri, gelir vergisi kapsamının çok dar olması nedeniyle bunun ülkenin temsilinde hatalı olacağı yönünde olmuştur (Özmucur, 1995; 1). Verilerin yetersizliği, bulguların güvenilirliğini olumsuz yönde etkilemesine rağmen bu çalışma bireysel gelir dağılımındaki eşitsizliği ilk olarak ortaya çıkarması ve konuya dikkat çekmesi açısından önemlidir.

Gelir dağılımı anketlerine dayanarak bireysel gelir dağılımını ölçmeye yönelik ilk çalışma, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdları Enstitüsü’nce 1968 yılında yapılmıştır (Bulutay, Timur ve Ersel, 1971). Daha kapsamlı olan bu araştırmada bireysel gelir dağılımı Türkiye geneli olarak, coğrafi bölgelere, yerleşim tabakalarına ve mes-

lek gruplarına göre hesaplanmıştır. Araştırmada kırsal, kentsel ve bölgesel farklılıkları ortaya çıkaracak biçimde tabakalı örnekleme yöntemiyle seçilmiş 4505 hanehalkı ile yapılan görüşmeler esas alınmıştır. Doğurganlık çalışmasına yönelik olan bu örnekleme eşi kırk beş yaşından küçük evli erkekler dahil edildiği için hanehalklarının %17.2'si örneklem dışı tutulmuştur (Karluk, 1999: 74). Bu nedenle Türkiye genelini yansıtmaktan uzaktır. Bu iki araştırma üzerinden gelir dağılımına yönelik bir karşılaştırma yaparken araştırmaların kullandığı kaynakların ve hesaplama yöntemlerinin birbirinden farklı olduğu unutulmamalıdır.

Gelir dağılımı araştırmalarının üçüncüsü yine Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdları Enstitüsü'nün yaptığı Türkiye'nin nüfus yapısı ve nüfus sorunları konusunda ülke çapındaki alan araştırmasının sonuçlarına dayanan 1973 Gelir Dağılımı Araştırması'dır (Devlet Planlama Teşkilatı, 1976). Türkiye çapında çok aşamalı kümelili tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen 6500 hanehalkına uygulanmış ancak soru kağıtları kullanılabilir nitelikte olan 4658'i değerlendirmeye alınmıştır. Anketten elde edilen gelir kavramı, hanehalkına yurtdışından gelen transfer gelirlerini kapsama almayan kullanılabilir gelirdir.

Türkiye gelir dağılımı eşitsizliğini gösteren bulgular sunan ve anket çalışması yapmadan gelir dağılımı modellemesi ile 1978 ve 1983 yılları için tahminde bulunan bir araştırma Celasun (1986) tarafından yapılmıştır. Bu araştırmada, DPT'nin 1973 yılı araştırmasında eksik tahmin edildiği söylenen tarım dışı gelirler ve tarımsal nüfusa ilişkin düzeltmeler yapılarak 1973, 1978 ve 1983 yılları gelir eşitsizliği ölçüleri için tahminde bulunulmuştur.

Türkiye'de gelirin hanehalkları arasında dağılımına ilişkin sonuçlar sunan diğer bir araştırma da 1986 yılında TÜSİAD tarafından hazırlanmıştır (Esmer, Fişek ve Kallaycıoğlu, 1986). Bu araştırmada Türkiye'de sosyo-ekonomik önceliklerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu araştırmanın özellikle bir gelir dağılımı araştırması olmadığını, amacın Türkiye'de hanehalklarının sosyal ve ekonomik açıdan genel bir resmi çıkarmak olduğunu belirtmekte yarar vardır. Araştırma, örnekleme seçilen 1,444 hanehalkı reisiyle yüzyüze mülakat yöntemiyle yapılmıştır.

Gelir dağılımı çalışmalarının son ikisi, 1987 ve 1994 yıllarında Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından uygulanan ve bizim araştırmamızda da veri kaynağı olarak kullandığımız hanehalkı tüketim ve gelir dağılımı anketleridir. Aslında, bu çalışmalardan başka, DİE'nin yaptığı 1973-1974 kırsal yerler gelir ve 1978-1979 kentsel

yerler hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları anketleri vardır. Bir de Kamar'ın kamuoyu araştırmalarına göre gelir dağılımı verileri hesaplanmıştır (Kongar, 1989). Bu araştırmaların sonuçlarına ilk ikisinin Türkiye genelinde gelir dağılımını yansıtmaları, sonuncusunun da doğrudan gelir belirlemeye yönelik olmayıp, geliri kaba bir yan istatistik olarak görmesi (Kongar, 1989; 15) nedeniyle burada yer verilmiştir.

DİE'nin 1987 ve 1994 yılında uyguladığı hanehalkı tüketim ve gelir dağılımı anketlerine tekrar dönecek olursak, bu anketlerin düzenlenmesi aynı zamanda birçok amaca hizmet eder. Tüketici fiyat indekslerinin belirlenmesi, gelir dağılımı eşitsizliğinin ölçülmesi, uzun dönemli ekonomik planların yapılmasına yardımcı olacak verilerin derlenmesi gibi amaçlara hizmet eden bu anket çalışmaları, gerek Türkiye genelini kapsaması gerekse yöntemlerinin benzer olması nedenleriyle Türkiye'de gelir eşitsizliğinin resmini çizmek ve zaman içinde gelir eşitsizliğinin değişim yönünü görmek amacıyla karşılaştırılabilir niteliktedir. Bizim araştırmamızın verileri, bu iki anketten derlenen ham veriler olduğu için bu iki anketin yöntemleri üzerine biraz daha ayrıntılı durmakta fayda vardır.

DİE tarafından 1987 yılında uygulanan hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları anketi, bölge, nüfus tabakaları ve kır-kent ayrımında gelir ve tüketim farklılaşmasını belirlemek üzere Türkiye genelinde kapsanan ilk anket olarak düzenlenmiştir (DİE, 1990; 5). 1985 Genel nüfus sayımı sonuçlarına göre oluşturulan örnekleme tabakalı çok aşamalı sistematik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Yerleşim yerleri coğrafi, sosyal ve ekonomik yapıya göre beş bölgeye ayrılmıştır. Her bölgede nüfusu 20,000'den fazla olan yerleşik yerleri kentsel kesim, 20,000'den az nüfuslu yerler kırsal kesim olmak üzere tabakalanmıştır. 1987 yılı süresince kentsel yerlerde her ay değişen 1202 hanehalkı, kırsal yerlerde ise bir yıl boyunca 998 hanehalkı örnekleme dahil edilmiştir. Toplamda 26400 haneye ilişkin veri sunulmuştur.

1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi ise Türkiye'yi temsilen seçilen 62 kentsel, 174 kırsal yer olmak üzere toplam 236 yerleşim yerinde, 26,236 örnek hanehalkı ile görüşme yapılarak uygulanmıştır. Örneklem 1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre oluşturulmuş, daha önceki araştırmalarda kullanılan beş sosyo-ekonomik bölge yerine yedi coğrafi bölge tabakalanması kullanılmıştır. 1987 anketine benzer şekilde, 20,000'den fazla nüfuslu yerleşim yerleri kentsel, 20,000'den az nüfuslu yerleşim yerleri kırsal yerleşim yerleri olarak tanımlanmıştır. Her bölgedeki kır yerleşim yer-

leri ve kent yerleşim yerleri nüfusları dikkate alınarak üçer tabakaya ayrılmıştır. Örnekleme, genel olarak yerleşim yerleri, bloklar ve hanehalkları şeklinde üç aşamalıdır.

Yukarıda sayılan araştırmaların sonuçlarını özetlemek amacıyla Çizelge 2.1 oluşturulmuştur. Bireysel gelir dağılımının ölçülmesinde yararlanılan **yüzde paylar** çok yaygın bir kullanıma sahiptir (DPT, 1976). Bu yöntemde esas, bütün hanehalkları gelirlerine göre en küçükten en büyüğe doğru sıralandığında %20'lik hanehalkı gruplarının gelirden aldıkları yüzde payların dökümünün yapılmasıdır. Kimi zaman sıralı hanehalkları yirmi gruba bölünerek %5'lik grupların toplam kullanılabilir gelirden aldığı paylar kimi zamansa %10'luk grupların gelir payları gelir eşitsizliğini göstermek amacıyla sunulan verilerdir. Yukarıda açıklanan bütün gelir dağılımı araştırmalarında sunulan ortak bulgu, Türkiye'de %20'lik hanehalkı gruplarının gelirden aldıkları yüzde paylardır. Bütün bu araştırmalarda en düşük gelirli hanehalkı grubundan başlayarak en yüksek gelirli hanehalkı grubuna kadar ki beş gelir grubunun gelirin yüzde kaçını aldıkları Çizelge 2.1'de sunulmuştur. Bu çizelgeden bu payların zamanla nasıl değiştiği de izlenebilmektedir. Çizelge 2.1'in son satırında Türkiye gelir dağılımı araştırmalarının sonuçları olan Gini katsayıları da sunulmuştur.

Çizelge 2.1'e göre ister %20'lik gelir paylarına bakılsın, isterse Gini katsayılarına bakılsın, Türkiye'de gelir dağılımının eşitlikten oldukça uzak olduğu görülür. Bu temel sonuç, araştırma yöntemleri arasındaki farklılıklara rağmen hepsinin yansıttığı bir gerçektir. Bu araştırmalar Türkiye'de gelir eşitsizliğinin oldukça yüksek olduğunu, zamanla da azalma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Ancak kapsam farklılıkları ve kullanılan yöntemlerin sınırlılığı bu değerlendirme konusunda ihtiyatlı olmayı gerektirir.

Yüzde %20'lik paylar incelendiğinde, Gini katsayılarının gösterdiğinden farklı çıkarımlar elde edilmez. Özellikle, en yüksek gelirli %20'lik kesimin gelirden aldığı payın, en düşük gelirli %20'lik kesimin gelirden aldığı payla karşılaştırılması gelir dağılımının eşitlikten uzaklığını görmek açısından çarpıcı bir gösterim sağlar. 1994 yılında en alt gelirli %20'lik hanehalkları gelirin %4.9'unu alırken en yüksek gelirli %20'lik hanehalkları gelirin %54.9'unu almaktadır yani geliri yüksek kesim, düşük kesimin 11 katından fazla gelir elde etmiştir. Tek başına bu ölçü dahi Türkiye'de hanehalkı düzeyinde hesaplanan gelir dağılımındaki eşitsizliğin yüksek olduğunu gösterir.

Çizelge 2.1. Türkiye'de Kişisel Gelir Dağılımı Araştırmalarının Bulguları

<i>Hanehalkı Yüzdeleri</i>		1963 (a)	1968 (b)	1973 (c)	1978 (d)	1983 (e)	1986 (f)	1987 (g)	1994 (h)
<i>En düşük</i>	%20	4.5	3.0	3.5	2.9	2.7	3.9	5.2	4.9
<i>İkinci</i>	%20	8.5	7.0	8.0	7.4	7.0	8.4	9.6	8.6
<i>Üçüncü</i>	%20	11.5	10.0	12.5	13.0	12.6	12.6	14.1	12.6
<i>Dördüncü</i>	%20	18.5	20.0	19.5	22.1	21.9	19.2	21.2	19.0
<i>En yüksek</i>	%20	57.0	60.0	56.5	54.7	55.8	55.9	49.9	54.9
<i>Gini Katsayısı</i>		0.55	0.56	0.51	0.51	0.52	0.50	0.43	0.49

Kaynaklar

- (a) 1963 – Çavuşoğlu ve Hamurdan, *Gelir Dağılımı Araştırması* 1963, DPT, Ankara, 1966.
(b) 1968 – Bulutay, Timur ve Ersel, *Türkiye Gelir Dağılımı*, Ankara, 1971.
(c) 1973 – DPT, *Gelir Dağılımı* 1973, Ankara, 1976.
(d) 1978 – Celasun, M., *Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey*, ODTÜ Gelişme Dergisi, 13 (1-2), 1986 .
(e) 1983 – Celasun, M., *Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey*, ODTÜ Gelişme Dergisi, 13 (1-2), 1986 .
(f) 1986 – Esmer, Fişek ve Kalaycıoğlu, *Türkiye'de Sosyo-Ekonomik Öncelikler, Hane Gelirleri, Harcamaları ve Sosyo-Ekonomik İhtiyaçlar Üzerine Araştırma Dizisi*, TÜSİAD, İstanbul, 1986.
(g) 1987 – DİE, *1987 Gelir Dağılımı*, Ankara, 1990.
(h) 1994 – DİE, *1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları*, Ankara, 1996.

Devlet İstatistik Enstitüsü, 1987 ve 1994 gelir dağılımına ilişkin gelir eşitsizliği göstergelerini (yüzde paylar, Gini katsayısı) hesaplarken temel birim olarak hanehalkının kullanıldığını bir kez daha vurgulayalım. Gelirin hanehalkları arasındaki dağılımı, gelirin hanehalkı içinde kaç kişi tarafından bölüşüldüğü bilgisini içermemesi nedeniyle bireylerin refah düzeyi açısından karşılaştırılması konusunda önemli bir eksikliği de beraberinde getirir. Gelirin bir bölümünün hanehalkı üyeleri tarafından ortak tüketimde kullanımı söz konusudur. Giriş bölümünde de üzerinde durulduğu gibi gelir dağılımı araştırmalarında birim olarak hanehalkını değil "bireysel eşdeğer geliri" almak bu sakıncayı gidermek yönünde önemli bir adım olacaktır. Bu yöntemle Türkiye bireysel gelir dağılımı eşitsizliği üzerine sonuçlar sunan ilk ve tek araştırma Dünya Bankası'nın yaptığı Türkiye Ekonomik Reformlar, Yaşam Standartları ve Sosyal Refah Araştırması'dır (Dünya Bankası, 2000). Bu araştırmada, ilerleyen bölümlerde anlatılacak olan eşdeğerlik ölçeklerinden sadece OECD ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonucuna göre Türkiye bireysel eşdeğer gelir dağılımı eşitsizliğini gösteren Gini katsayısı 1994 yılında 0.45 olarak bulunmuştur.

2.2. Bireysel Eşdeğer Gelir Yöntemi

Bu araştırmada kullanılan yöntemin diğer gelir dağılımı araştırmalarından en belirgin farkı, gelir eşitsizliği ölçüsü birimi olarak hanehalkı gelirinin değil, hanehal-

kının ortak tüketimlerinden kaynaklanan ölçek ekonomilerini dikkate alan bir yöntemle hesaplanan "**bireysel eşdeğer gelir**"^{*} kullanılmasıdır.

Bireysel eşdeğer gelir kavramına gerek duyulmasının nedeni, sadece gelir değil refah düzeyi açısından bir karşılaştırma sağlamaktır. Hanehalkı içindeki bireyin refah düzeyini belirleyen o hanenin toplam geliri kadar hane içinde kaç kişinin yaşadığıdır. Aynı geliri elde eden iki haneden, hanehalkı büyüklüğü küçük olan hanedeki bir bireyin refah düzeyi, diğer hanedeki bireyden daha yüksek olacaktır.

Ölçek ekonomilerinin gelir eşitsizliğinin ampirik analizinde dikkate alınabilmesi için öncelikle "**eşdeğerlik ölçeğinin**" belirlenmesi gerekir. Eşdeğerlik ölçeğinin nasıl belirleneceğine dair literatürde ayrıntılı tartışmalar süregelmektedir. Bu konuda tartışmaların geniş bir özeti **Ek 1**'de sunulmuştur. Burada vurgulanması gereken eşdeğerlik ölçeği kavramının, ölçek ekonomileri konusunda farklı varsayımlar içerdiği, Ölçek ekonomisinin ardında yatan düşünce, her ek hanehalkı üyesinin, aileye getirdiği ek harcamanın öncekiler kadar olmadığıdır. Eşdeğerlik ölçekleri kullanılarak aslında her bir hanehalkı büyüklüğünün kaç yetişkine eşdeğer olduğu bulunur.

Eşdeğerlik ölçeği (**m**), hanehalkı büyüklüğünün (**N**) bir fonksiyonu şeklinde ifade edilir: **m=f(N)**. Bu çalışmada üç değişik eşdeğerlik ölçeği kullandık. Bunlar sırasıyla, OECD ölçeği, Eurostat ölçeği ve Oxford ölçeğidir.

1. OECD Ölçeği

Eşdeğerlik ölçeği, hanehalkı büyüklüğüne (**N**) ve **eşdeğerlik ölçeği esnekliğine** (**e**) bağlı olarak şu şekilde hesaplanır: **N^e**. OECD ülkelerinin gelir dağılımlarını karşılaştıran bir çalışmada eşdeğerlik ölçeği esnekliği **e=0.5** olarak alınmıştır (OECD, 1998). Bu yöntem uygulandığında örneğin, üç kişilik hanehalkının eşdeğer yetişkin sayısı 1.73, 4 kişilik hanehalkının eşdeğer yetişkin sayısı ise 2 olarak bulunur.

Bireysel eşdeğer gelir, hanehalkı kullanılabilir geliri (**R_i**), eşdeğerlik ölçeğine bölünerek elde edilir ve hanehalkı içindeki her bireye bu gelir atfedilerek (**Y_i**) bireysel eşdeğer gelir değişkenine ilişkin veri grubu oluşturulur.

* Bireysel eşdeğer gelir kavramı, hanehalkı üyesi başına eşdeğer kullanılabilir gelir (disposable income per equivalent household member) kavramını karşılamak üzere kullanılmıştır.

$$Y_{ij} = R_i / N^e \quad (1)$$

Eşdeğerlik ölçeği esnekliği (e), 0 ile 1 arasında herhangi bir değeri alabilir. Eşdeğerlik ölçeği esnekliğinin sıfır olması, ölçek ekonomisinden maksimum düzeyde yararlanılması yani bireysel eşdeğer gelirin, hanehalkı gelirine eşit olması anlamına gelir. Diğer uç nokta eşdeğerlik ölçeği esnekliğinin 1'e eşit olması, ölçekten hiç yararlanmama yani bireysel eşdeğer gelirin, hanehalkı gelirinin hanehalkı büyüklüğüne bölünmesiyle bulunan bireysel gelirlere eşit olması durumudur. Esnekliğin büyümesi, ölçek ekonomisinden yararlanma düzeyinin azalmasına işaret eder.

Eşdeğerlik ölçeğinin bu şekilde hesaplanması, ülkeler arası gelir dağılımı karşılaştırmalarında pratiklik sağlar. Atkinson'un Avrupa Birliği ülkelerinin gelir dağılımlarını karşılaştırdığı araştırmasında OECD araştırmasıyla aynı şekilde eşdeğerlik ölçeği esnekliği olarak 0.5 kullanılmıştır (Atkinson, 1995: 43). Bundan böyle bu ölçek 0.5 esnekliği ile e olarak anılacaktır.

2. Eurostat Ölçeği

Eşdeğerlik ölçeği, yetişkin ve çocuklar için farklı tartılardan yararlanarak da oluşturulabilir. Eşdeğerlik ölçeğinin hesaplanmasındaki farklılığa bağlı olarak bireysel eşdeğer gelirler aşağıdaki şekilde hesaplanır:

$$Y_{ij} = R_i / (1 + \alpha(N_y - 1) + \beta N_c) \quad (2)$$

Denklemin paydasında yer alan eşdeğerlik ölçeğinde N_y yetişkin sayısını, N_c çocuk sayısını gösterir. α parametresi, hanehalkı reisi dışında kalan yetişkinlerin ölçek ekonomisinden yararlanma düzeyini yansıtır. β ise çocukların ölçek ekonomisinden yararlanma düzeyini gösteren parametredir. Bizim de burada kullandığımız Eurostat eşdeğerlik ölçeğinde, α ve β parametreleri sırasıyla 0.5 ve 0.3 olarak alınmaktadır. Eurostat ölçeği, hanehalkı reisi için 1, eşi ve diğer bütün yetişkinler için 0.5 ve çocukların her biri için 0.3 tartısını kullanır (Ek 1). Bu tartıların geçerli olduğu düşünülürse örneğin, bir çocuklu üç kişilik bir hanehalkı 1.8 yetişkine eşdeğer bulunur. İki yetişkin, iki çocuğun bulunduğu dört kişilik bir hanehalkı için 2.1 yetişkine eşdeğerdir.

Eurostat ölçeği, bundan böyle $1 + 0.5N_y + 0.3N_c$ olarak kısaca **e'** sembolü ile gösterilecektir.

3. Oxford Ölçeği

Farklı ölçeklerin gelir eşitsizliği ölçüleri üzerindeki etkilerini göstermek amacıyla kullanılan son ölçek Oxford ölçeğidir. Bu ölçek Eurostat ölçeğinde olduğu gibi yetişkin ve çocuklar için farklı tartılar kullanır. 1950'li yıllarda Avrupa için geliştirilen bu ölçek artık kullanılmamaktadır. Bununla birlikte kimi açılardan Türkiye için geçerliliği savunulabilir (bkz. Ek 1).

İkinci denklemdaki formül Oxford ölçeği için de geçerlidir. Ancak α ve β parametreleri sırasıyla 0.7 ve 0.5 değerlerini alır. Yani eşdeğerlik ölçeği oluşturulurken hanedeki birinci yetişkin için 1, diğer yetişkinler için 0.7 ve çocuklar için 0.5 tartıları kullanılır. Bu durumda bir çocuklu üç kişilik hanehalkı, 2.2 yetiştikine eşdeğerdir. İki yetişkin iki çocuktan oluşan dört kişilik hanehalkı için bu ölçek 2.7'e eşit olur. Tanımı gereği Oxford ölçeği, Eurostat ölçeğine göre ölçek ekonomisinden daha az yararlanıldığı anlamına gelir.

Bundan böyle Oxford ölçeği, $1+0.7N_y+0.5N_c$ olarak kısaca **e** sembolü ile gösterilecektir.

Bu araştırmada, Türkiye'nin 1987 ve 1994 hanehalkı kullanılabilir gelirleri, hem eşdeğerlik esnekliği olarak 0.5 alındığındaki OECD eşdeğerlik ölçeği, hem de son bahsedilen iki ölçek olan Eurostat ve Oxford ölçekleri yardımıyla bireysel eşdeğer gelirler* haline dönüştürülmüştür.

2.3. Türkiye'de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Ölçülmesi: 1987 ve 1994

2.3.1. Gelir Dağılımı Eşitsizliği Ölçüleri

Bireysel gelir dağılımı araştırmaları iki farklı hedefe yönelebilir. Bunlardan birincisi, herhangi bir gelir dağılımının belli bir andaki eşitsizlik düzeyini ortaya çıkarmaktır. İkincisi ise çeşitli gelir dağılımları arasında eşitsizlik düzeyi bakımından karşılaştırmalar yapmaktır. Bir ülke içinde gelir eşitsizliğinde zamanla bir iyileşme mi yoksa bozulma mı olduğunu görmek için farklı tarihlerdeki gelir dağılımları birbiriyle karşılaştırılır. Ya da belli bir dönemde farklı ülkelerin gelir dağılımlarının eşitliğe yakın olması bakımından birbirlerine üstünlüklerini veya bir başka deyişle ter-

---

* Bireysel eşdeğer gelir hesaplaması, teknik nedenlerden ötürü örneklemden anakütleye geçişe izin vermediğinden, eşitsizlik ölçülerini örneklem istatistikleri olarak hesaplıyoruz. Rassal örnekleme süreci geçerli olduğu için örneklem istatistikleri, anakütle parametrelerinin iyi birer tahmin edicisidirler.

cih edilir olduklarını belirlemek amaçlanır. Gelir eşitsizliğini tek bir sayıyla ifade eden bir gelir eşitsizliği ölçüsü hesaplamak gelir dağılımları arasında tercih sıralaması yapmayı kolaylaştırır.

Gelir eşitsizliği ölçülerine geçmeden önce gelir eşitsizliği düzeyinin görsel bir sunumunu sağlayan **Lorenz eğrisi** (bkz. Ek 2, 2.1) çiziminden bahsetmekte fayda vardır. Ek 2.1'de gösterildiği gibi bir dağılımın Lorenz eğrisi, diğerinin Lorenz eğrisinin her noktada üzerinde yer alıyorsa "bu dağılımın Lorenz eğrisi diğerine **Lorenz baskın** dır" denir. İki dağılımdan birincisi diğerine Lorenz baskın ise ilkinin gelir dağılımı gelir eşitsizliğine göre ikinciye tercih edilir. Ancak Lorenz eğrileri kesiştiği zaman bu kriter dağılımlar arasında **tercih sıralaması** yapmakta yetersiz kalmaktadır.

Gelir dağılımlarını sıralayabilmek için literatürde çok sayıda eşitsizlik ölçüsü önerilmiştir. Bu ölçüler geniş anlamda pozitif ve normatif gelir dağılımı eşitsizliği ölçüleri olmak üzere iki gruba ayrılır (Sen, 1997). Pozitif ölçüler, gelirlerin birbirinden veya ortalama gelirden farklarının istatistiksel ölçümlerini kullanarak objektif anlamda eşitsizlik derecesini kavramaya çalışır. Bu araştırmada kullanılan pozitif gelir eşitsizliği ölçüleri, **Gini katsayısı** (bkz. Ek 2, 2.2), **logaritmik sapmaların ortalaması (mean log deviation)** (bkz. Ek 2, 2.3), **görelî varyans (squared coefficient of variation)** (bkz. Ek 2, 2.4) ve **Theil indeksi** (bkz. Ek 2, 2.5)'dir. Normatif ölçüler ise toplumsal refahın bazı normatif görüşleriyle eşitsizliği ölçmeye çalışan ölçülerdir. Burada yer alan normatif gelir eşitsizliği ölçüsü, **Atkinson indeksi** (bkz. Ek 2, 2.6)'dir.

Çoğu ampirik örnekte eşitsizlik ölçüleri aynı sıralamayı vereceği için neden bu kadar çok sayıda ölçü kullanıldığı sorulabilir. Ancak bazı örneklerde eşitsizlik ölçülerinin birbirleriyle çatışabileceği görülür. Lorenz eğrileri, gelir eşitsizliği ölçülerinin ne zaman birbiriyle uyumlu, ne zaman uyumsuz olacaklarını belirlemede temel rol oynar. İki gelir dağılımına ait Lorenz eğrileri kesişmiyorsa, bütün pozitif gelir eşitsizliği ölçüleri dağılımları aynı şekilde sıralar. Ancak Lorenz eğrilerinin kesişmesi halinde farklı ölçüler, dağılımları birbirine zıt şekilde sıralayabilir. Böyle bir durumla karşılaşıldığında gelir eşitsizliği ölçülerinin sahip olduğu özellikleri göz önünde bulundurarak bir değerlendirmeye gitmek gerekir.

Çünkü her bir gelir eşitsizliği ölçüsü, gelir dağılımının farklı noktalarına daha fazla tartı verir ya da bir başka deyişle duyarlıdır. Bu duyarlılık, gelir eşitsizliği öl-

çüsünün gelir transferlerinden (**transferler ilkesi**) * etkilenme düzeyi ile ilgilidir. Örneğin, logaritmik sapmaların ortalaması alt gelir gruplarındaki gelir transferlerine daha fazla duyarlı iken Gini katsayısı orta gelirliiler arasındaki gelir transferlerinden (bkz. Ek 2, 2.2) daha fazla etkilenir.

Lorenz eğrilerinin kesişmesi söz konusu ise pozitif ölçüler yerine toplumsal refah düzeyi açısından bazı normatif değerlendirmeler içeren Atkinson indeksi (bak. Ek 2, 2.6) kullanılır. Atkinson'un toplumsal refah fonksiyonunu başlangıç noktası olarak geliştirdiği ölçü, toplumun eşitsizlikten kaçınma yönündeki isteğinin derecesine bağlıdır (Atkinson, 1970).

2.3.2. Kullanılabilir Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin 1987'den 1994'e Gelişimi

Gelir dağılımı eşitsizliğinin zaman içindeki gelişimi, farklı gelir tanımlarından hareketle araştırılabilir. Türkiye'de gelir eşitsizliğinin 1987'den 1994'e ne yönde değiştiğinin analizinde öncelikli olarak ele alınacak gelir tanımı **kullanılabilir gelir** ** olacaktır.

Kullanılabilir gelir değişkenine getirilen temel eleştiri, hanehalklarının gelirlerini gizleme eğilimi nedeniyle bu şekilde anket verileri üzerinden hesaplanan toplam gelir rakamının, milli gelir rakamlarından daha düşük değerler vermesi sorunudur. Türkiye'de kullanılabilir gelir, milli gelirin 1987 yılında %83'ü, 1994 yılında ise %85'idir (DPT Ekonominin Genel Dengesi Tablosu'ndan hesaplanmıştır. TÜSİAD, 1994; 186). 1987'de anketin ortaya çıkardığı toplam kullanılabilir gelir ise aynı yıla ilişkin milli gelirin %70'idir. Dolayısıyla ankette bulunan kullanılabilir gelirin, gerçek kullanılabilir gelirin %84'ünü yakaladığı görülür. 1994'de ise ankette bulunan toplam kullanılabilir gelir, aynı yıla ilişkin milli gelirin %58'idir. Yani ankette bulunan kullanılabilir gelir, gerçek kullanılabilir gelirin %68'ini yakalamıştır.

---

* Gelir eşitsizliği ölçülerinin sahip olması gereken özelliklerden biri olarak sayılan **transferler ilkesi** ne göre, zengin bir kişiden yoksul bir kişiye yapılacak gelir transferi, diğer koşullar aynı kaldığı takdirde eşitsizlik ölçüsünü küçültmelidir. Bu özellik Pigou-Dalton şartı olarak isimlendirilir (Sen, 1997).

** Kullanılabilir gelir, yıl içinde üretim faktörlerine yapılan gerçek ödemeler (ücret, faiz, kar, kira) ile kamu ve özel teşebbüslerden (dağıtılmayan şirket kârları bu ödemeler dışındadır) dolaysız vergiler ve hanehalkının devlete yaptığı tek taraflı transferler düşüldükten sonra kalan gelir, kişisel kullanılabilir gelir olarak tanımlanmaktadır (DİE, 1990). Hane- de bulunan fertlerin kişisel kullanılabilir gelirleri toplanarak hanehalkı toplam kullanılabilir gelirine ulaşmaktadır.

OECD standartlarına göre %90 ve üzeri yakalama oranı "**iyi**", %70-%89 arası "**ılımlı**", %70'in altı ise "**tartışmalı**" olarak kabul edilir (OECD, 1995: 39). Buna göre 1987 anketinin sonucu "iyi", 1994 sonucu ise "tartışmalı" olmaktadır.

Kullanılan Ölçeklerin Eşitsizlik Ölçülerine Etkisi

Gelir dağılımları arasında tercih sıralaması oluştururken ortaya çıkabilecek bir sorun, gelir eşitsizliği ölçülerinin yukarıdaki 2.2 bölümünde anlatılan farklı eşdeğerlik ölçeklerine duyarlılığının farklı olabileceği ve bu nedenle gelir dağılımlarını sıralamada problemlerin yaşanabileceği gerçeğidir. Eşdeğerlik ölçeklerinden hangisinin Türkiye açısından daha uygun olduğu tartışma konusudur. Gelir dağılımları arasında sağlıklı bir tercih sıralaması yapabilmek için Türkiye'de hanehalklarının harcamaya davranışlarından hareketle eşdeğerlik ölçeğinin hesaplanması gerekir. Bu araştırmada, böyle bir hesaplama yapılmamış, ancak farklı eşdeğerlik ölçekleri kullanılarak gelir eşitsizliği ölçülerinin bunlara duyarlılığı tartışılmıştır.

Çizelge 2.2'de üç farklı eşdeğerlik ölçeğine göre (OECD ölçeği, Eurostat ölçeği, Oxford ölçeği) gelir eşitsizliği ölçülerinin aldığı değerler verilmiştir. Bütün gelir eşitsizliği ölçülerinde OECD ölçeği (**e**) ve Eurostat ölçeği (**e'**) aynı eğilimi göstermektedir. Ancak Eurostat ölçeği kullanılarak hesaplanan eşitsizlik ölçülerinin (Çizelge 2.2. dördüncü sütun) her biri, OECD ölçeği kullanılarak bulunan eşitsizlik ölçülerinden (Çizelge 2.2 üçüncü sütun) daha büyüktür. Dolayısıyla OECD ölçeğinin sonuçlarının ayrıca değerlendirilmesine gerek yoktur. Sadece OECD ölçeği (**e**) yerine Eurostat ölçeği (**e'**) kullanıldığında yani ölçek ekonomilerinin daha düşük olduğu varsayıldığında, gelir eşitsizliği ölçülerinin büyüdüğünü ve daha eşitsiz bir gelir dağılımına işaret ettiğini hatırlatabiliriz.

Eurostat ölçeği ile Oxford ölçeği (ki bu ölçek hanehalkı düzeyinde daha düşük ölçek ekonomilerinden yararlanıldığı anlamına gelir) karşılaştırıldığında 1987'de Oxford ölçeği, Eurostat ölçeğine göre her gelir eşitsizliği ölçüsü için daha düşük değerler verirken, 1994'te aksine tüm eşitsizlik ölçüleri için daha yüksek değerler verir. Bu farklılığın nedenlerini anlamak için gereken ayrıntıda bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte, hanehalkı büyüklüğünün 1987'de 5.0'dan 1994'de 4.5'e düşmüş olduğunu hatırlatalım. Ayrıca hanehalkı bileşimlerinde de değişikliklerin meydana geldiği kabul edilmelidir.

Çizelge 2.2. Bireysel Eşdeğer Kullanılabilir Gelirin Gelir Eşitsizliği Ölçüleri

Eşitsizlik Ölçüleri	Yıl	e	e'	e''
		(N ^{0.5})	(1+0.5N _y +0.3N _c)	(1+0.7N _y +0.5N _c)
Gini Katsayısı	1987	0.455	0.462	0.445
	1994	0.447*	0.457	0.465
Logaritmik Sapma Ortalaması (LSO) (Mean Log Deviation)(MLD)	1987	0.360	0.372	0.342
	1994	0.343	0.358	0.373
Görelî Varyans (GV) (Squared Coefficient of Variation) (SCV)	1987	1.82	1.87	1.85
	1994	5.76	6.29	6.66
Theil İndeksi	1987	0.420	0.430	0.405
	1994	0.482	0.506	0.523
P90/P10	1987	6.76	7.09	6.44
	1994	6.07	6.42	6.71
P75/P25	1987	2.66	2.72	2.59
	1994	2.59	2.61	2.68
P90/P50	1987	2.82	2.86	2.65
	1994	2.63	2.70	2.75

* Dünya Bankası'nın Türkiye üzerine yaptığı araştırmasında, bireysel eşdeğer gelirler OECD ölçeğine göre oluşturulmuş ve 1994 Gini katsayısı 0.45 olarak bulunmuştur (Dünya Bankası, 2000: 19). Bu çalışmada OECD ölçeğine göre bulunan Gini katsayısı rakamı 0.447, yuvarlatıldığında 0.45 olarak Dünya Bankası araştırmasıyla aynı sonucu vermektedir. Dünya Bankası araştırması ile bu araştırmanın farklılığı, bu araştırmanın diğer eşdeğerlik ölçekleri olan Eurostat ve Oxford ölçeklerini de kullanmasıdır.

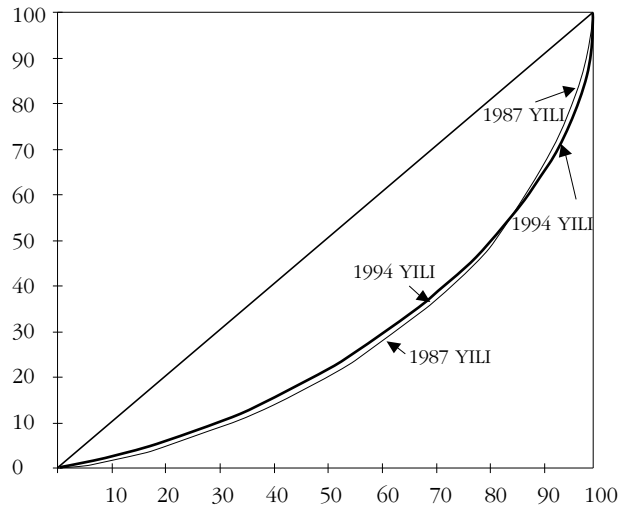
Bireysel Eşdeğer Kullanılabilir Gelirin Lorenz Eğrileri ve Gelir Eşitsizliği Ölçüleri

Bireysel eşdeğer kullanılabilir gelirin, Eurostat ölçeğine göre çizilen 1987 ve 1994 Lorenz eğrilerinin kesiştikleri görülüyor (Çizim 2.1). Bu kesişmenin özelliği, kesişme noktasının %10'luk üst gelir grubuna yakın bir yerde olmasıdır. İlk yaklaşımda üst gelir gruplarında gelir dağılımında bozulmanın olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşın orta ve alt gelir gruplarında 1994'in Lorenz eğrisi, 1987'nin eğrisine kıyasla tam eşitlik doğrusuna daha yakın yer almaktadır. Bu özelliği de orta ve alt gelir gruplarında 1994'de dağılım eşitsizliğinde az da olsa bir iyileşme şeklinde yorumlayabiliriz.

Eşitsizlik ölçülerinin aldıkları değerlere bakıldığında (Çizelge 2.2), orta ve alt gelirlerdeki gelir değişimlerine duyarlı olan Gini katsayısı ve logaritmik sapmaların

ortalaması ölçüleri azalırken (Gini katsayısı 0.462'den 0.457'e, Logaritmik Sapma Ortalaması 0.372'den 0.358'e), genelde dağılımın her tarafına eşit tartı veren Theil indeksi 0.430'dan 0.506'a, üst gelir gruplarına ağırlık tanıyan Görelî Varyans 1.87'den 6.29'a çıkmaktadır. Görüldüğü gibi, ilk iki ölçüye göre 1994'de 1987'e kıyasla gelir dağılımında bir iyileşmenin olduğu söylenebilirken, diğer iki ölçü gelir dağılımında bir bozulmanın olduğunu göstermektedir.

Çizim 2.1. Bireysel Eşdeğer Kullanılabilir Gelirin 1987 ve 1994 Lorenz Eğrileri (Eurostat Ölçeği)

Bu çelişkili sonuçların nereden kaynaklandığını 1987 ve 1994 yılı gelir dağılımlarında yüzde 1'lik grupların gelirden aldığı paylara bakarak görebiliriz. İlk ve son beş grup için bu paylar Çizelge 2.3'de sunulmuştur. %1'lik gruplarda 1994'deki bireyler 1987'e göre alt gelir gruplarında daha fazla pay almakta, üst %1'lik gelir gruplarına gelindiğinde ise 1987 gelir payları, 1994 paylarının bir miktar üstünde çıkmaktadır. Son %1'lik gelir grubunun payına gelindiğinde ise, bu pay 1987'de %10.14'den 1994'de %12.83'e fırlamaktadır.

Çizelge 2.3. Bireysel Eşdeğer Gelirin %1'lik Gruplarının Gelirden Aldığı Paylar
(Eurostat Ölçeği)

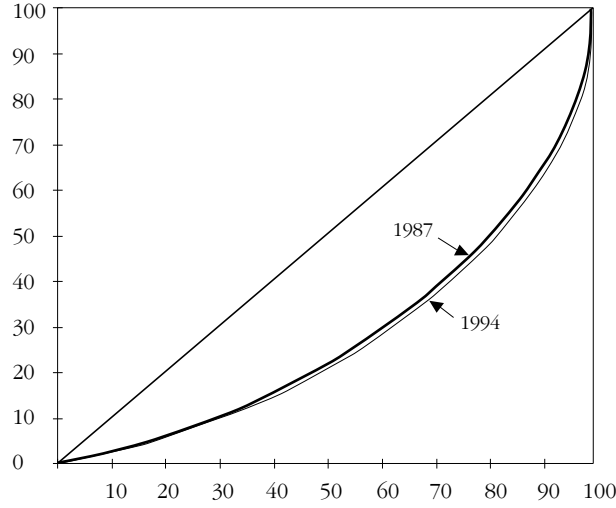
<i>Yüzde 1'lik Nüfus Grupları</i>	1987 Gelir (%)	1994 Gelir (%)
<i>1. yüzde bir</i>	0.05	0.10
<i>2. yüzde bir</i>	0.10	0.15
<i>3. yüzde bir</i>	0.14	0.18
<i>4. yüzde bir</i>	0.17	0.20
<i>5. yüzde bir</i>	0.20	0.22
<i>96. yüzde bir</i>	2.90	2.66
<i>97. yüzde bir</i>	3.29	2.96
<i>98. yüzde bir</i>	3.86	3.47
<i>99. yüzde bir</i>	5.28	4.47
<i>100. yüzde bir</i>	10.14	12.83

Gelir eşitsizliği ölçüleri Oxford ölçeği (**e'**) kullanılarak hesaplandığında, 1987 ile 1994 kıyaslamasının son derece kolaylaştığı görülüyor. Nitekim tüm ölçüler 1994 gelir dağılımının daha bozuk olduğuna işaret etmektedir. Aynı ölçek esas alınarak çizilen Lorenz eğrileri de beklendiği gibi kesişmemekte; 1987 yılının Lorenz eğrisi az da olsa 1994 Lorenz eğrisine **baskın** olmaktadır (Çizim 2.2).

Bu sonuç hanehalkları gelirleri temel birim alınarak yapılan gelir eşitsizliği ölçümlerindeki sonuçları (Çizelge 2.1) doğrulamaktadır. Ancak orada gelir eşitsizliği ölçüsü olarak kullanılan Gini katsayısı 1987'de 0.43'den 1994'e 0.49'a yükselerek gelir dağılımı eşitsizliğinin % 14 bozulduğunu gösteriyordu. Oysa buradaki sonuçlar (Gini katsayısı 1987'de 0.445'ten 1994'e 0.465'e çıkmakta ve eşitsizlikte %4.5'lik artış) bu ölçüde yüksek bir bozulmanın olmadığını gösteriyor.

Çizim 2.2. Bireysel Eşdeğer Kullanılabilir Gelirin 1987 ve 1994 Lorenz Eğrileri (Oxford Ölçeği)

Bir kez daha vurgulamak gerekirse, bireysel eşdeğer gelir hesabında kullanılan ölçek ekonomisinin düzeyinin eşitsizlik ölçülerinin değerlerinde niteliksel olarak zıt sonuçlar verdiğini görüyoruz. Hangi ölçeğin Türkiye'ye daha uygun olduğu ise daha önce de vurgulandığı gibi özgün bir araştırmayı gerektiriyor.

Gelir dağılımı eşitsizliğinin zamanla nasıl değiştiği bölenlerin oranlarına bakılarak da değerlendirilebilir. Çizelge 2.2'de sonuncu ona bölünen birinci ona bölüne oranı (**P90/P10**) ölçüleri verilmiştir. Bu ölçü, gelirler küçükten büyüğe sıralandığında, en üst %10'luk gelir grubunun en düşük gelirli kişinin gelirinin, en alt %10'luk gelir grubunun en yüksek gelirli kişinin gelirin oranını gösterir. Çizelge 2.2'de ayrıca üst dörde bölünen alt dörde bölüne oranı (**P75/P25**) ve en üst %10'luk gelir grubunun sonuncu kişinin gelirinin, dağılımın ortanca (medyan) gelirin oranı (**P90/P50**) verilmiştir. Bu oranların üçü de Eurostat (e') ölçeğine göre 1987'den 1994'e düşüşler göstermekte, dolayısıyla gelir dağılımı eşitsizliğinin azaldığını söylemekte; buna karşılık Oxford ölçeğine göre her üç ölçü de yükselmekte dolayısıyla gelir dağılımının bozulduğunu göstermektedir.

Gelir eşitsizliği ölçülerinin çelişen sonuçlar vermesi, 1987 ve 1994 dağılımları arasında bir tercih yapmayı olanaksızlaştırmaktadır. Bu güçlüğü aşmak için önerilen başlıca yöntem normatif özelliğe sahip Atkinson indeksine başvurmaktır (bkz. Ek 2, 2.8)

Türkiye'nin 1987 ve 1994 bireysel eşdeğer kullanılabilir gelir dağılımlarından hangisinin toplumsal refah açısından daha tercih edilir olduğunu söyleyebilmek ve sıralama yapabilmek için Atkinson indeksinin aldığı değerlere bakmak gerekir (Çizelge 2.4).

Çizelge 2.4. Bireysel Eşdeğer Kullanılabilir Gelirin Atkinson İndeksleri

<i>Atkinson İndeksi Parametresi</i>	<i>Eurostat Ölçeği (e')</i>		<i>Oxford Ölçeği (e'')</i>	
	1987	1994	1987	1994
=0.5	0.179	0.185	0.168	0.191
=1.0	0.311	0.301	0.290	0.311
=1.5	0.420	0.390	0.390	0.403
=2.0	0.527	0.466	0.483	0.481

Gelir eşitsizliğini, Atkinson indeksleri üzerinden yorumlayacak olursak Çizelge 2.4'te görüldüğü gibi kesin bir yorum yapmanın olanaksız olduğu açıkça görülüyor. Eurostat ölçeğine göre, toplumun eşitsizliğe duyarlılığı düşük olduğu varsayımı altında (=0.5) 1994 gelir dağılımı, 1987'e göre daha eşitsizdir. (Atkinson indeksi 0.179'dan 0.185'e yükseliyor). Ölçünün büyümesi gelir dağılımı eşitsizliğinin arttığı- nın ifadesidir. Yani toplumdaki gelirler tam eşit dağılmış olsaydı, 1987 yılında o yıl- daki toplam gelirin yaklaşık %82'siyle aynı toplumsal refaha ulaşılırken, 1994 yılın- da o yıldaki toplam gelirin %81.5'i aynı toplumsal refaha ulaşmak için yeterli ola- caktı. Bir başka açıdan bakarsak eşitsizlikten kaynaklanan refah kaybı 1987'de %17.9 iken 1994'de %18.5 olmuştur.

Buna karşın toplumun gelir eşitsizliğine duyarlılığı arttıkça (=1.0, 1.5, 2.0) tam tersi bir durumla karşılaşılır. 1994 yılında 1987'e göre Atkinson ölçülerinde giderek artan ölçüde düşüşler vardır. Örneğin toplumun eşitsizliğe aşırı duyarlı olduğu du- rumda (= 2.0) Atkinson indeksinin 1987'de 0.527'den 1994'de 0.466'a düşmesi ge- lir dağılımında %11.6 oranında bir düzelmeyi ifade edebilir. Çünkü gelirler tam eşit dağılmış olsaydı, 1987 yılında o yıldaki toplam gelirin yaklaşık %47.3'üyle aynı toplumsal refaha ulaşılırken, 1994 yılında o yıldaki toplam gelirin %53.4'ü gelirlerin eşit dağıtılması durumundakiyle aynı toplumsal refaha ulaşmak için gerekli olacaktı. Bu durumda eşitsizlikten kaynaklanan refah kaybı, %52.7'den %46.6'a düşmüştür yani gelirlerin daha eşit dağılması söz konusudur.

Oxford ölçeğini esas alan Atkinson indeksleri ise 'un 2'den küçük değerler alması halinde 1987'den 1994'e büyük değerler almakta, 'un 2'e eşit olması halinde ise küçüldüğü görülmektedir.

Atkinson indeksi ile iki gelir dağılımı sıralandığında, eşitsizlikten kaçınma isteğinin derecesinin seçimine bağlı olarak çelişen sonuçların karşımıza çıktığını görüyoruz. Nihai bir değerlendirme yapmak güç olsa da, eğer Türk toplumu eşitsizliğe duyarsız bir toplum ise gelir eşitsizliğinin 1987'den 1994'e arttığını buna karşın aşırı duyarlı ise gelir eşitsizliğinin 1987'den 1994'e azaldığını söyleyebiliriz.

2.3.3. Ayni Gelirin Gelir Dağılımına Etkisi

Ayni gelirlerin, genellikle alt gelir gruplarının elde ettiği gelirler olduğu için gelir dağılımını düzeltici bir işleve sahip olması beklenir. Ayni gelirin gelir dağılımı üzerindeki etkisini görmek amacıyla nakdi gelir ve nakdi+ayni gelir şeklinde tanımlanan değişkenler kullanılacaktır.

Ayni gelirler hanehalklarının toplam kullanılabilir geliri içinde 1987'de %9 bir paya sahipken, 1994'de bu pay büyük ölçüde gerilediği %1.2'ye düştüğü görülüyor. Ancak yedi sene içinde bu derece bir yapısal değişikliğin olması şüphe ile karşılanmalıdır. Ama yine de buradaki amaç aynı yıl içinde ayni gelirlerin eşitsizliğe yaptığı etkiyi görmek olduğundan bu bir sakınca oluşturmaz.

Ayni gelirler, hanehalkı üyelerinin malsal (ayni) olarak elde ettiği gelirlerdir. İktisadi açıdan faal olan hanehalkı üyelerinin, çalıştıkları işyerinde üretilen ve satışa sunulan mal ve hizmetlerden haneye getirdikleri giyecek, yiyecek, yakacak vb. yardımlar ayni gelirleri oluşturur. Aynı şekilde işveren veya kendi hesabına çalışan bir kimsenin, işyerinde ürettiği mal ve hizmetlerden hanesine getirmesi halinde bu mal ve hizmetler ve gayrimenkulunu kiraya veren bir kişinin karşılığında aldığı malların hepsi birlikte ayni gelirlere dahil edilir. Son olarak devletten, yurtdışından, diğer yardım kuruluşlarından ve köydeki akrabadan gelen mallar ayni transfer geliri olarak ayni gelirlere eklenir. Köyden kente göçün devamlılığı ve kente göçenlerin köydeki akrabalarıyla bağlarını koparmayışı bu anlamdaki ayni transfer gelirlerini de önemli kılmaktadır.

Çizelge 2.5. Ayni Gelirin Gelir Dağılımına Etkisi

Eurostat ölçeği (e')*

Eşitsizlik Ölçüsü	Yıl	Nakdi Gelir	Nakdi+Ayni Gelir
Gini Katsayısı	1987	0.468	0.462
	1994	0.471	0.468

* Oxford ölçeğine göre hesaplanan Gini katsayısı da aynı yönde sonuç verdiği için çizelgede gösterilmemiştir.

Bu çizelgede diğer gelir eşitsizliği ölçülerinin de aynı eğilimi yansıtıyor olması nedeniyle sadece Gini katsayısı değerleri verilmiştir. Ayni gelirlerin nakdi gelire eklenmesi gelir eşitsizliğini azaltıcı etki yapmaktadır. 1987'de ayni gelirler alınmadan önceki Gini katsayısı 0.468 iken ayni gelirlerin etkisiyle Gini katsayısı 0.462'e; 1994'de ise ayni gelirin etkisiyle Gini katsayısı, 0.471'den 0.468'e düşmektedir. Ayni gelirin gelir dağılımını düzeltici etkisi, 1987'de daha belirgin (gelir eşitsizliğinde %1.3 azalma) 1994'de daha zayıf (%0.6) olmuştur.

2.3.4. İzafi Kiranın Gelir Dağılımına Etkisi

Kişilerin kendi evinde oturuyor olması ve kira vermemesi nedeniyle elde ettiği refah kazancı, anketlerde "*izafi kira*" olarak belirlenir. DİE Gelir dağılımı anketi bulgularına göre elde edilen yıllık kullanılabilir gelirin içinde 1987 yılında %8 oranında 1994 yılında %9 oranında izafi kira geliri mevcuttur.

Çizelge 2.6. İzafi Kiranın Gelir Dağılımına Etkisi

Eurostat ölçeği (e')*

Eşitsizlik Ölçüsü	Yıl	Nakdi+Ayni Gelir	Kullanılabilir Gelir
Gini Katsayısı	1987	0.462	0.462
	1994	0.468	0.457

* Oxford ölçeğine göre hesaplanan Gini katsayısı da aynı yönde sonuç verdiği için çizelgede gösterilmemiştir.

Bilindiği gibi nakdi+ayni gelirlere, izafi kira eklendiğinde kullanılabilir gelir bulunur. Dolayısıyla, nakdi+ayni gelir dikkate alınarak ölçülen eşitsizlik, kullanılabilir gelir düzeyindeki eşitsizlik ölçüsünden büyükse, izafi kira gelirinin gelir dağılımı eşitsizliğini azaltıcı etki yaptığı sonucuna varılır.

* İzafi kira, hanehalkı kendisine ait bir evde veya bir başkasının evinde kira ödemedi ya da lojmanda rayiç kiranın altında oturuyorsa, bu konutta kira ile otursaydı aylık kirasının o yörede ne olacağının tahmini miktarıdır (DİE, 1990: 10).

1987’de nakdi+ayni gelirin bir arada alındığı değişken için bulunan Gini katsayısının 0.462’e eşit olması ve bu Gini katsayısının bu yılın kullanılabilir gelirin Gini katsayısına eşit olması, izafi kiranın 1987’de gelir dağılımını iyileştirici etki yapmadığını gösteriyor. Buna karşılık 1994’de izafi kiranın etkisiyle gelir dağılımı eşitsizliği ölçüsü Gini katsayısının 0.468’den 0.457’e düştüğü görülüyor. Yani 1994’de izafi kira gelir dağılımı eşitsizliğini dikkate değer ölçüde (%2.4) düzeltmektedir. Bu 1994’de konut sahipliğinin 1987’e kıyasla daha eşit bir dağılım gösterdiğinin bir kanıtı sayılabilir. Bir başka ifadeyle, 1994’de orta ve alt gelir grupları içinde 1987’e kıyasla daha fazla sayıda hanehalkının konut sahibi olduğunu söyleyebiliriz. Aslında bu sonuç, Türkiye’de konut edinme eğilimleriyle paralellik göstermektedir.

2.4. Sonuç

Türkiye’de gelir dağılımı eşitsizliği hanehalkları düzeyinde ölçüldüğünde 1987’den 1994’e önemli bir bozulmanın meydana geldiği sonucuna varılmıştı. Nitekim eşitsizlik göstergelerinden biri olan Gini katsayısının 1987’de 0.43’den 1994’de 0.49’a yükselerek büyük bir artış gösterdiği DİE tarafından belirlenmişti. Bu sonuç, Türkiye’de gelir dağılımı eşitsizliğinin giderek arttığı izlenimini doğurdu ve günümüzde de devam eden hararetli tartışmalara yol açtı.

Oysa, hanehalkları arasındaki gelir eşitsizliği düzeyi ile bireyler arasındaki refah düzeyi eşitsizliği özdeş değildir. Hanehalkları üyelerinin bireysel malların yanı sıra ortak mallar da tüketmeleri, diğer bir ifadeyle ölçek ekonomilerinden yararlanmaları nedeniyle, hanehalklarının toplam gelirleri her hanehalkının büyüklüğü ve bileşimine göre bireysel eşdeğer gelire dönüştürülerek, gelir dağılımı eşitsizliğinin söz konusu bireysel gelirler düzeyinde ölçülmesi günümüzde kabul gören tek yöntemdir.

1987 ve 1994 anketlerinin verileri yukarıda tanımlanan yöntemle analiz edildiğinde farklı bir tabloyla karşılaşırız. Hanehalkları düzeyinde oluşan ölçek ekonomilerinin görece olarak yüksek olduğu kabul edildiğinde (Eurostat ölçeği), 1994 yılında gelir dağılımı eşitsizliğinin 1987’e kıyasla bozulduğu söylenemez. Aksine nüfusun yaklaşık %85’lik alt bölümü için eşitsizlikte bir iyileşme olduğu sonucuna varılırken, üst %15’lik gelir grubuna dair kesimde ise dağılım eşitsizliğinin arttığı gözlemlenmektedir. Ancak ölçek ekonomilerinin görece olarak düşük kaldığı varsayıldığında (Oxford ölçeği), 1994 yılı dağılımının 1987’e kıyasla az da olsa daha

bozuk olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu bozulma en alt %10'luk gelir grubunda hemen hemen görölmezken daha üst gelir gruplarına gidildikçe artmaktadır.

Bu sonuçlar ışığında iki değeriendirme yapabiliriz:

1. Türkiye'de 1987'den 1994'e gelir dağılımı eşitsizliğinin arttığını kesin olarak söylemek olanaklı değildir.
2. Nihai bir yargıya varabilmek için, Türkiye'de hanehalklarının hangi yoğunlukta ölçek ekonomilerinden yararlandıkları araştırılıp Türkiye'ye uygun bir ölçek tahmin edildikten sonra, gelir dağılımı eşitsizliği bu ölçek kullanılarak ölçülmelidir.

B Ö L Ü M

TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI EŞİTSİZLİĞİNİN KAYNAKLARI

3. TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI EŞİTSİZLİĞİNİN KAYNAKLARI

Bundan önceki bölümde Türkiye’de gelir eşitsizliğinin temel özellikleri incelendi. Bu bölümde ise, gelir eşitsizliğinin hangi faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterdiği irdelenmeye çalışılacaktır. Gelir dağılımı eşitsizliğinin kaynakları üç başlık altında incelenebilir: birincisi, tarımsal kesim – tarımdışı kesim, bölge gibi farklı iktisadi kesitlere göre; ikincisi, ücret maaş geliri, sermaye gelirleri vb. gibi gelirin kaynağına göre; üçüncüsü, gelir üzerinde etkili olan eğitim, istihdam, aile tipi gibi mikro düzeydeki özelliklere göre. Bu tür bir çözümleme, gelir eşitsizliğinin yapısının ortaya çıkartılmasında ve eşitsizliğin zaman içinde nasıl değiştiğinin anlaşılmasında ve bu değişim üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesinde başlıca yöntemdir. Ayrıştırma olarak adlandırılan bu yöntem aşağıdaki gibi özetlenebilir.

- a) *Fonksiyonel gelir kaynağına göre ayrıştırma:* gelir kaynağına göre ayrıştırma, gelir dağılımı eşitsizliğinin esas olarak elde edilen fonksiyonel gelir türlerine göre incelenebileceği varsayımına dayanır. Bir örnek vermek gerekirse, toplam gelirin üç tür gelir kaynağına ayrıştırılabildiğini varsayalım: ücret geliri, sermaye geliri ve transfer geliri. Fonksiyonel gelir türlerine göre ayrıştırmanın temel sorusu şudur: acaba bu üç fonksiyonel gelir türünün tek tek toplam eşitsizlik üzerindeki etkisi, payı ne kadardır? Fonksiyonel gelir kaynağına göre ayrıştırma, tek tek bunların toplam gelir eşitsizliğine katkısını ölçer, her bir gelir kaynağının toplam gelir içindeki göreceli ağırlığını saptar ve toplam gelir ile gelir türleri arasındaki birlikte değişimi (korelasyonu) belirler.
- b) *İktisadi sektörler göre ayrıştırma:* sektörel ayrıştırma yaklaşımında, ekonomi sektörler halinde bölümlendirilir (tarım – tarımdışı gibi). Daha sonra ise her bir sektörde görülen gelir dağılımı değişkenliğinin toplam eşitsizlik üzerindeki etkisi ve sektörler arasındaki farklılıklar araştırılır.
- c) *Gelir düzeyini etkileyen faktörlere göre ayrıştırma:* İktisat literatüründe bugüne kadar yapılan pek çok çalışma, özelde emek piyasasında oluşan gelirlerin genelde ise toplam hanehalkı gelirinin ailedeki bireylerin kimi özelliklerine bağlı olarak değişkenlik gösterdiği sonucuna varmıştır. Hanehalkı özelliklerine, eğitim, yapılan işin niteliği, ikamet edilen bölge gibi örnekler verilebilir. Bu durumda ele alınacak temel soru ise hanehalkı özelliklerinin gelir eşitsizliğini ne ölçüde etkilediğidir.

Ayrıştırma analizine farklı yaklaşımlar olduğu gibi, farklı yöntemler de uygulanmaktadır. Yöntemlerde farklılaşmanın temel nedenlerinden biri ikinci bölümde ele alındığı gibi eşitsizlik indekslerinin sahip oldukları yaklaşım farklılıklarıdır. Bilindiği gibi eşitsizlik ölçüsü olarak kullanılan indekslerin bir bölümü, matematiksel nedenlerden ötürü, ayrıştırma yapmak için kullanılamamaktadır. Esas itibarıyla, sektörel temelde veya hanehalkı özelliklerine göre yapılan ayrıştırmalar yöntemsel açıdan önemli bir sorun yaratmamaktadır; buna karşılık, gelir türlerine göre yapılan ayrıştırma analizi yöntemsel açıdan bazı sorunlarda içerdiğinden indekslerin bir bölümü bu analiz için kullanılamamaktadır.

Ayrıştırma analizinde kullanılabilecek birden fazla indeks olduğundan bunların hangi kıstaslara bağlı olarak seçilebileceğini de saptamak gerekmektedir. Tercihlerde temel alınabilecek ilk yaklaşım indekslerin temel özelliklerine göre karar vermektir. Bilindiği gibi, Gini indeksi, Lorenz eğrisine bağlı olarak kolayca türetilabildiğinden ve yorumlanabildiğinden ayrıştırma analizinde de kullanılabilir. Varyans çözümlemesine dayanan indeksler ise istatistiksel özellikleri ve istatistiksel analizlerden gelen yorum kolaylığı ile tercih edilebilir. Theil indeksi, dağılımın tüm noktalarına eşit tartı vermesi nedeniyle kullanılabilir. Atkinson indeksi ise, refah fonksiyonu temeline dayanan farklı yapısı ile ayrıştırma analizinde kullanılır.

Ayrıştırma analizinde temel yaklaşım, belirlenen özelliklere göre oluşturulan alt gruplara ait eşitsizlik indekslerinin karşılaştırılmasına dayanır. Dolayısıyla, ikinci olarak dikkat edilebilecek özellik indekslerin karşılaştırmaya uygun olup olmadıklarını belirlemektir. Bunun için dikkat edilmesi gereken üç aksiyom bulunmaktadır.

- a) *Ölçekten bağımsızlık*: eğer bir dağılım bir başka dağılımın sabit bir sayı ile çarpımından oluşuyorsa (örneğin tüm gelirler iki kat arttığında) bu iki dağılımın eşitsizlik açısından birbirine denk olması gerekir. Dolayısıyla, ayrıştırma analizinde kullanılacak indeksin bu türden iki dağılım için aynı sonucu vermesi, yani ölçekten bağımsız olması beklenir.
- b) *Simetri özelliği*: birbirine özdeş iki dağılım düşünelim, bunlar ailelerin sıralamadaki yerleri dışında birbirlerinin aynısı ise eşitsizlik ölçülerinin aynı sonucu vermesi beklenir.
- c) *Transfer ilkesi*: bir dağılımda yüksek gelirli gruptan düşük gelirli gruba doğru gelir aktarımı gerçekleştiğinde elde edilen yeni dağılımdan hesaplanan eşitsizlik ölçüsü öncekine oranla daha eşitlikçi olmalıdır.

Gini katsayısı, Theil indeksi ve Atkinson indeksi bu özelliklere uygun olmakla birlikte varyans tekbaşına ölçekten bağımsızlık özelliğini sağlayamaz ancak geliştirilen çeşitli ‘varyans temelli’ ölçütlerde varyansın bu özelliği ortadan kaldırılarak ayrıştırma analizinde kullanılabilirliği sağlanmıştır.

3.1. Gelir Türlerine Göre Ayrıştırma

Toplam kullanılabilir gelir, ücret gelirleri, sermaye gelirleri, özel ve devlet transferi gibi çeşitli gelir türlerinin toplamından oluşur. Toplam eşitsizlik ölçüsü olarak kullanılabilecek herhangi bir I eşitsizlik indeksi her biri bir gelir türüne bağlı olarak oluşan ve S_f olarak gösterilebilecek eşitsizlik parçalarının toplamından oluşan bir bütün olarak yorumlanabilir:

$$I = \sum S_f \quad (3.1)$$

Yukarıdaki gösterimde S_f , f gelirinden kaynaklanan eşitsizliğe katkısı ifade etmektedir. Eğer f gelir kaynağı eşitsizliği artırıcı bir etkide bulunuyorsa, S_f pozitif değer alır ($S_f > 0$), ve eğer eşitsizliği azaltıcı bir özelliğe sahipse negatif değer alır ($S_f < 0$). Bu durumda, her bir gelir kaynağının toplam eşitsizliğe olan mutlak katkısı S_f ile gösterildiğinde aşağıdaki özdeşlik yazılabilir:

$$s_f = \frac{S_f}{I} \quad (3.2)$$

yukarıdaki ifadede yer alan s_f fonksiyonel gelir türünün toplam eşitsizliğe olan görelî katkısını göstermektedir; her bir faktörün görelî katkılarının toplamı 1’e eşittir, bu durumda $\sum_f s_f = 1$ yazılabilir.

Temel yaklaşım yukarıdaki gibi olmakla birlikte, fonksiyonel gelir türlerine göre ayrıştırmada kullanılan eşitsizlik ölçütlerine göre bazı farklılıklar da olmaktadır. Bu farklılıklar sadece eşitsizlik ölçütünün hesaplanmasında kullanılan matematiksel özelliklere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Shorrocks, 1982).

Zaman içindeki değişimi dikkate alan yaklaşım, dinamik ayrıştırma analizi olarak adlandırılmaktadır. Bu yaklaşım, yukarıda anlatılan statik yaklaşımdan farklı olarak faktör payının zaman içindeki değişimini bir ağırlık olarak kullanmaktadır; buna göre, eşitsizlik ölçüsünde zaman içinde görülen değişim aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$\% = \sum_f s_f \% \quad (3.3)$$

Yukarıdaki ifadede yer alan "% " terim yıllar içinde yer alan yüzde değişimi göstermektedir. Yüksek s_f , % S_f değeri f faktöründe meydana gelen bir değişimin toplam eşitsizlik ölçüsünde ortaya çıkan değişim üzerinde büyük bir etkisi olduğu anlamına gelmektedir (Jenkins, 1995; Theil, 1979; Litchfield, 1999).

3.2. Türkiye’de Gelir Bileşenlerine Göre Ayrıştırma

Bu bölümde yukarıda kısaca özellikleri anlatılan yaklaşım kullanılarak Türkiye’de gelir eşitsizliği üzerinde gelir bileşenlerinin (farklı gelir türlerinin) etkisi incelenmektedir. Gelir bileşenleri, yazında, iki temel üretim faktörü, emek ve sermaye gelirleri bazında ayrıştırılmaktadır. Yeniden dağıtım politikalarının etkisini irdeleyebilmek için transfer gelirleri de ayrıştırmaya katılmaktadır. Emek geliri içinde bireylerin elde ettikleri maaş ve ücret gelirleri yer almaktadır. Bazı çalışmalarda kendi işinde çalışanların da bu kategori altında gruplandıkları görülmektedir. Bu çalışma kapsamında kendi işinde çalışanların müteşebbis geliri elde ettikleri kabul edilerek "sermaye ve müteşebbis gelirleri" grubunda yer almaları uygun görülmüştür.

Türkiye’de gerçekleştirilen benzeri çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da tarım sektörünün kendine özgü yapısal özellikleri bazı güçlükler doğurmaktadır. Bu yapısal özelliklerinden ötürü, tarımda elde edilen müteşebbis gelirin (çiftçi ailelerinin gelirleri) "sermaye ve müteşebbis gelirleri" grubundan ayrılarak bağımsız bir grupta incelenmesi uygun bulunmuştur. Buna göre, tarım sektöründe elde edilen müteşebbis gelirlerinden oluşan bir gelir grubu oluşturulmuştur.

Özellikle 1994 yılının ilk yarısında yaşanan finansal krizden sonra reel faizlerin uzunca bir süre yüksek seyretmesi ve DİE’nin gelir dağılımı anketinin 1994 yılında gerçekleştirilmiş olması faiz gelirlerinin ayrıca irdelenmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu çalışma kapsamında, faiz gelirleri de (menkul kıymet gelirleri) sermaye gelirlerinden ayrı tutulup bağımsız bir gelir grubu olarak analize dahil edilmiştir.

Türkiye’de gerçekleştirilen gelir dağılımı anketlerinde daha önce de vurguladığımız gibi ödenen vergi ile ilgili bilgi toplanmamaktadır. Bu eksiklik dolayısıyla verginin, gelirin yeniden dağılımı üzerindeki doğrudan etkisinin ölçülmesi mümkün olamamaktadır*. Buna karşılık transfer gelirleri ile ilgili ayrı bir gelir grubu değişke-

---

* Bu çalışmanın en önemli eksikliklerinden birisi verginin analize dahil edilememesidir. Bu konuda geniş yazın bulunmasına rağmen veri yapısındaki eksiklikten ötürü Türkiye’de verginin gelir dağılımı üzerindeki etkisi ancak dolaylı bazı değişkenler kullanılarak yorumlanabilmektedir.

ni oluşturulmuştur. Bu gruba ilişkin 1987 ile 1994 yılı arasında bileşim düzeyi açısından farklılık bulunmaktadır. Bunun nedeni 1987 yılına ilişkin veri setinde, aynı transfer gelirlerinin nakdi transfer gelirlerindeki ayrıntıya sahip olmamasıdır. Bu nedenden ötürü, 1994 yılı transfer gelirleri için karşılıksız devlet transferi ile özel transfer gelirlerini ayrı ayrı incelemek mümkündür; ancak, bu ayrıntı iki dönem arasındaki değişim izlenemediğinden sınırlı düzeyde ele alınmıştır.

3.2.1. Gelir Bileşenlerinin Dağılımı

Çizelge 3.1. inceleme kapsamındaki gelir bileşenlerine ait basit dağılım özellikleri hakkında bilgi vermektedir. 5. Bölümde yeralan AB ülkeleri ile karşılaştırmayı aynı ölçeğe göre yapabilmek için çizelegenin rakamlarının hesaplanmasında *OECD ölçeğini* kullandık İlk sütun gelir bileşenlerinin her biri için dönemler bazında alt yüzde otuzluk dilimin toplam gelir bileşeninden aldığı payı göstermektedir. İkinci sütun ortadaki yüzde kırklık dilimin aldığı payı gösterirken, üçüncü sütun ise en üstte bulunan yüzde otuzluk dilimin aldığı payı ifade etmektedir. Son sütunda ise gelir bileşenlerinin toplam gelir içindeki payları verilmektedir. Satırlarda gelir bileşenlerinin 1987 ve 1994 yıllarında toplam gelirden aldıkları payların yanısıra her iki yıl arasındaki fark bulunmaktadır.

Çizelgeye göre en eşitsiz dağılan gelir türleri sırasıyla Müteşebbis Geliri, Tarım Müteşebbis geliri, Faiz Geliri ve şaşırtıcı bir şekilde Transfer Geliri olurken, emek gelirinin görece olarak daha az eşitsiz dağılan tek gelir türü olduğu görülüyor. Bu genel görünümün ötesinde dönem içi ve dönemler arası karşılaştırmalar yaptığımızda dikkat çeken başlıca özellikleri şöyle özetleyebiliriz:

- 1- 1987 yılında en eşitsiz gelir dağılımına sahip bileşen müteşebbis gelirleri iken, 1994 yılına gelindiğinde faiz gelirlerinin en eşitsiz dağılan bileşen olduğu görülmektedir. Müteşebbis geliri elde edenler arasında en üst yüzde otuzluk dilim 1987 yılında toplam müteşebbis gelirinin %86'sını elde ediyor-ken bu oran yaklaşık on puan gerileyerek 1994 yılında %76.6'ya kadar düşmüştür. Bu düşüş herhangi bir grupta görülen en büyük düşüştür ve bu gelir bileşeninin toplam içindeki payında bir gerileme ile birlikte (%41'den %35'e) meydana gelmiştir. Faiz gelirlerinde ise tam tersine en yüksek gelirli yüzde otuzluk kesimin toplam faiz gelirleri içinde, 1987'de %72.6 olan payı yaklaşık 15.5 puanlık bir artışla %88'e kadar yükselmiştir. Aynı zamanda da faiz gelirinin payı 3 kat artmıştır: % 1.3'den % 4'e. Faiz gelirinin payı çok dü-

şük olmakla birlikte artış olağanüstü yüksektir. Bir de yaklaşık olarak her beş hanehalkından sadece birinin faiz gelirinden yararlandığı, üstelik bunların büyük çoğunluğunun küçük tasarruf sahipleri olduğu gözönüne alınırsa, 1994 yılında faizlerdeki olağanüstü sıçramanın dağılım eşitsizliğini arttırıcı etkisi kolayca anlaşılır. Türkiye ekonomisinde 1994 yılında yaşananlar düşünüldüğünde ve 1994 yılına ait şirket bilançoları gözönüne alındığında bu iki gelir bileşenindeki gelişmelerin 1994 yılındaki kriz ortamına bağlı olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Unutulmaması gereken temel noktalardan biri de faiz gelirleri elde eden hanelerin aynı zamanda faiz dışı en az bir faaliyet geliri daha elde ettikleridir. Söz konusu dönemde, olağanüstü yüksek reel faizlerden ötürü müteşebbislerin bir bölümünün elde ettiği faiz gelirlerinin müteşebbis gelirlerinden daha fazla olduğu bilinmektedir. Diğer bir deyişle esas faaliyet kârında azalma görülürken faiz gelirlerinde büyük bir artış gözlemlenmiştir.

- 2- Tarım müteşebbis gelirlerinde de, müteşebbis gelirleriyle şiddeti aynı olmakla birlikte benzer bir etki gözlemlenmektedir. 1994 yılında tarım müteşebbis gelirleri 1987'ye kıyasla daha az eşitsiz dağılmıştır. Özellikle, alt ve orta gelir gruplarının payı artarken en üst %30'luk gelir grubunun payının 6 puana yakın gerilemesi dikkat çekicidir. Bu gelişmeye şimdilik kesin bir teşhis koyamamak da bir çalışma hipotezi olarak 1994 yılı hasat döneminin 5 Nisan istikrar programı ile çakışması sonucu, fiyat müdahaleleri ile yürütülen ve bu nedenle zengin çiftçinin daha fazla yararlandığı bilinen tarım sübvansiyon politikasının özelliği gereği eşitsizliğin azalmasına neden olduğu ileri sürülebilir. Tarım müteşebbis gelirinin toplam içindeki payının % 40'a yakın bir gerileme göstermesi de bir bakıma bu gelişmeyi kanıtlamaktadır. Tarımsal gelirler 1994'de dikkate değer bir düşüş yaşarken, bu düşüş esas olarak zengin çiftçileri etkilediğinden, gelir dağılımı eşitsizliği bu kesimde azalmıştır.

Çizelge 3.1. Gelir Bileşenlerinin Ondalık Nüfus Gruplarına Göre Dağılımı
(OECD Ölçeği: e)

	En alt %30	Ortakdaki %40	En üst %30	Faktör Payları
Emek Geliri				
1987	0,103	0,313	0,584	0,241
1994	0,095	0,316	0,589	0,355
Fark	-0,008	0,003	0,005	0,114
Tarım Mütteşebbis Geliri				
1987	0,037	0,238	0,725	0,240
1994	0,054	0,262	0,684	0,149
Fark	0,017	0,024	-0,059	-0,091
Mütteşebbis Geliri				
1987	0,012	0,127	0,861	0,409
1994	0,031	0,203	0,766	0,350
Fark	0,019	0,076	-0,095	-0,059
Faiz Geliri				
1987	0,055	0,219	0,726	0,013
1994	0,032	0,087	0,881	0,040
Fark	-0,023	-0,132	0,155	0,027
Transfer Geliri				
1987	0,050	0,188	0,762	0,098
1994	0,018	0,187	0,796	0,106
Fark	-0,032	-0,001	0,034	0,008
Özel transfer (94)	0,018	0,164	0,818	
Devlet transferi (94)	0,019	0,173	0,808	

Kaynak: DİE 1987 ve 1994 verilerine dayanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

3- Emek gelirlerinde iki dönem arasında belirgin bir dağılım değışikliğı olmamıştır. Maaş ve ücretlerin en az eşitsiz dağılan gelir bileşenleri olmalarının yanı sıra, dağılımı en istikrarlı gelir türü oldukları anlaşılıyor. Ayrıca, 1987'den 1994'e emek geliri toplam gelir içindeki payını % 24'den %35'e çıkararak neredeyse % 50 oranında artırırken dağılımın bozulmaması, gerçek ücretler yükselirken ücret farklılaşmasının genişlemediğini gösterir. Bu gelişme genellikle esnek ücret piyasasına sahip ekonomilerde (örneğin, ABD, İngiltere vb) aynı koşullarda ortaya çıkan eğilimlerle zıt özelliktedir.

4- Transfer geliri dağılımının en çarpıcı yanı aslan payını tepedeki % 30'luk grubun almasıdır. Bu pay %75'in üzerindedir ve gelişmiş refah devletine sahip ekonomiler ile tam bir tezat teşkil etmektedir. Türkiye'ye özgü bu durumun başlıca nedeni devletin yaptığı sosyal transferlerin esas olarak emekli maaşlarından oluşması, asgari geçim yardımı, çocuk yardımı, işsizlik tazminatı gibi AB ülkelerinde önemli bir paya sahip olan transfer türlerinin mevcut olmamasıdır. Bir başka deyişle devlet transferleri toplam gelirin hem % 10'unun altında kalarak çok düşük bir düzey sergilemekte hem de sosyal transfere en çok ihtiyaç duyan işsizler, çok çocuklu aileler, tarım yoksulları gibi sosyal grupları dışlamaktadır. Bu genel saptamanın yanı sıra 1987'den 1994'e transfer gelirlerinde meydana gelen küçük bir artışa rağmen dağılımda gerçekleşen bozulma dikkat çekicidir. 1987'de %5'lik bir paya sahip olan alt dilimde görülen yaklaşık üç puanlık azalma bu grubun toplam transfer gelirlerinden elde ettiği payda yaklaşık olarak %60 dolayında bir düşüş anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, 1994 yılındaki krizin, özellikle transfer gelirlerine dayalı gelirin yeniden dağıtımı politikalarında amaçtan büyük bir sapmanın ortaya çıkmasına yol açtığı açıktır. Bu durum, özellikle yoksullukla mücadele konusunda ciddi bir sorunun yaşanmış olduğunu göstermektedir; transfer gelirlerinin asıl muhatabı olması gereken kesimin payında ciddi bir düşüş görülürken üst gelir gruplarında ise bir artış olduğu, bundan dolayı transfer gelirlerine dayalı sosyal politikaların işlevinden uzaklaştığı, hatta tersine çalışan bir mekanizmaya dönüştüğü söylenebilir.

3.2.2. Transfer Öncesi ve Sonrası Gelir Dağılımı

Ancak bu değerlendirmeden devlet transferlerinin eşitsizliği artırdığı gibi kesin bir sonuç da çıkarmamak gerekiyor. Bu araştırmada kullanılan tüm ölçülere göre incelenen her iki dönemde de transfer öncesi gelir dağılımı eşitsizliği transfer sonrasına göre daha yüksektir. Çizelge 3.2'de bu ölçülerin bir bölümü gösterilmiş, ayrıca Çizim 3.1'de 1994 için Lorenz eğrileri çizilmiştir. Rakamlardan ve Lorenz eğrilerinden anlaşıldığı kadarıyla transferlerin eşitsizliği azaltıcı bir etkisi görülmektedir. İlk yaklaşımda daha önceki sonuç ile çelişik gibi görünen bu sonucun farklı olguların ölçülmesi ile ilgili olduğuna dikkat çekmek gerekiyor. Transfer öncesi gelir dağılımına transferler eklendiğinde daha yüksek bir ortalama gelire sahip yeni bir gelir düzeyine geçilmiş oluyor ve bu yeni düzeyde dağılım eşitsizliği ölçülüyor. Bu değişimin dağılımların sıralaması açısından ortaya çıkardığı teknik sorunları (R. I. Ler-

man, 1999) aşmak için başvurulmuş yöntem "ayırıştırma yöntemidir". Daha aşağıda bu yöntemle yapılan çözümleme, transferlerin gelir dağılımı eşitsizliğine pozitif bir katkı yapmadığını göstermektedir. Yine de Çizelge 3.2'de sergilenen rakamlardan ve Çizim 3.1'deki Lorenz eğrilerinin konumlarından transferlerin dağılımı ile ilgili önemli ipuçları çıkarmak olanaklıdır.

Çizelge 3.2. Transfer Öncesi ve Sonrası Çeşitli Eşitsizlik Ölçütleri
(OECD Ölçeği: e)

	SCV	Gini	Atkinson	
1987			e=0.5	e=1.0
(1) Transfer öncesi	2,110	0,478	0,203	0,340
(2) Transfer sonrası	1,820	0,455	0,175	0,303
(3) % değişim [(2)/(1)]	-13.8	-4.8	-13.8	-10.8
1994				
(4) Transfer öncesi	7,017	0,481	0,206	0,350
(5) Transfer sonrası	5,770	0,447	0,177	0,290
(6) % değişim [(5)/(4)]	-17.8	-7.1	-14.1	-17.1
(7) Özel transfer öncesi	6,641	0,456	0,184	0,309
(8) % değişim [(5)/(7)]	-13.1	-2.0	-3.8	-6.1
(9) Devlet transferi öncesi	6,071	0,472	0,197	0,329
(10) % değişim [(5)/(9)]	-5.0	-5.3	-10.2	-11.9

Kaynak: DİE 1987 ve 1994 verilerine dayanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

OECD(1998) ile karşılaştırılma yapılabilmesi açısından OECD tarafından kullanılan eşdeğerlik ölçeği kullanılmıştır.

Bu sonuçlara göre, 1987 ve 1994 yılları için bütün ölçütler açısından transfer gelirlerinin gelir dağılımını düzeltici etkisi bulunmaktadır. 1987 yılı için gelir dağılımını düzeltici etkinin daha fazla ayrıştırılması mümkün değildir; ancak, 1994 yılında toplam özel transferler ile toplam devlet transferleri ayrı ayrı hesaplanabildiğinden düzeltici etkinin hangi transfer geliri türünden kaynaklandığını inceleyebilmek mümkün olmaktadır.

İkinci bölümde incelendiği gibi, indekslerin gelir grupları içindeki eşitsizliklere karşı verdikleri ağırlıklar farklıdır. Bu çerçevede bir inceleme yapıldığında üst gelir grupları arasındaki eşitsizliğe daha fazla ağırlık veren SCV indeksine göre özel transfer gelirlerinin gelir dağılımını düzeltici etkisi daha yüksektir. Toplam transfer gelirlerinin SCV indeksinde yarattığı %17.8'lik düzeltici etkinin yaklaşık üçte ikisi özel transferlerden kaynaklanmaktadır.

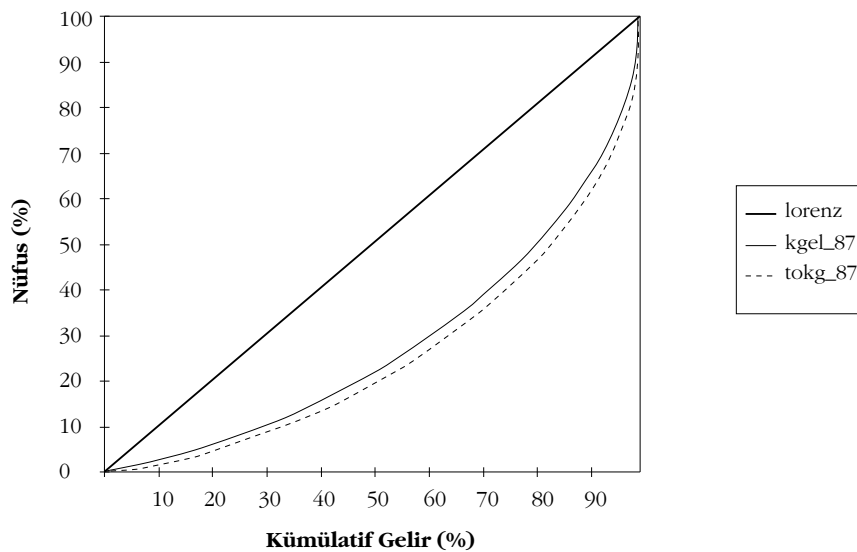

Buna karşılık, sırasıyla orta ve alt gelir gruplarına daha fazla ağırlık veren Gini ve Atkinson indekslerine göre ise devlet transferinin düzeltici etkisi özel transferlere göre daha büyüktür. Bu, gelir gruplarına göre yapılacak bir sıralamada aşağıya doğru gidildikçe devlet transferinin önem kazandığı, yukarı doğru gidildikçe ise özel transferlerin önem kazanmaya başladığı anlamına gelmektedir.

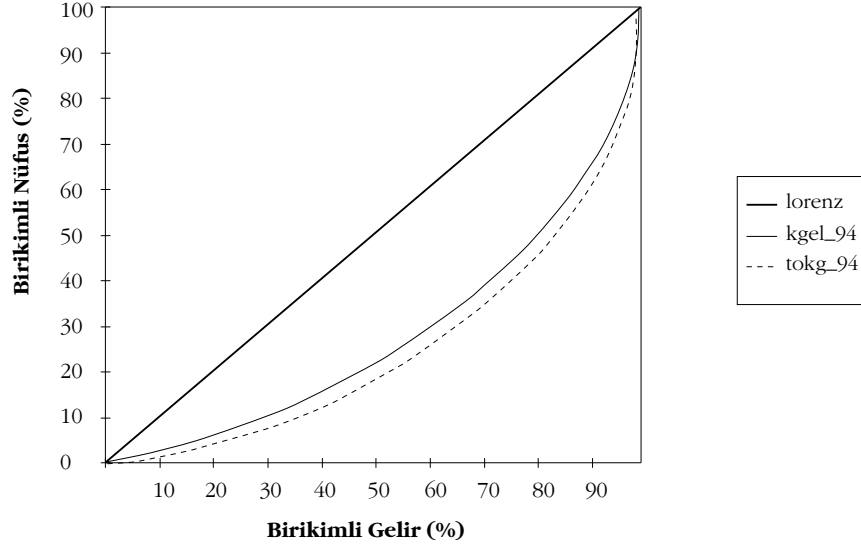
Toplam transfer gelirleri içinde devletin karşılıksız transferlerinin yanısıra, emekli maaşları ve fazla önemli olmamakla birlikte yurtdışından ve yurtiçinden gerçekleştirilen karşılıksız transferler de yer almaktadır. Bu kapsamda ele alındığında, düşük gelirli grupların toplumsal yaşamda karşıkarşıya kaldıkları dışlanma etkisi dolayısıyla, büyük ölçüde karşılıksız devlet transferlerinden elde ettikleri gelirin önem kazandığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık, gelire göre sıralamada yukarı doğru gidildikçe dışlanma etkisi zayıfladığından bireylerin emekli maaşı vb. gelirleri gelir dağılımında görece olarak olumlu etkide bulunmaktadır. Daha üst gelir gruplarına doğru gidildikçe ise özel transferin etkisi öne çıkmaktadır.

Ancak çizim 3.1 ve çizim 3.2'ye bakıldığında 1994 yılında devlet transferlerinin özellikle orta gelir grubunda daha yüksek bir düzeltici etkide bulunduğu görülmektedir. Bu ise, karşılıksız devlet transferlerinin miktar olarak yetersiz kaldığını, görece yoksullukla mücadelede kısa dönemde bir araç olarak devlet transferlerinin kullanılmak istenmesi durumunda buna yönelik bütçenin artırılmasının gerekli olduğu anlamına gelmektedir.

**Çizim 3.1. Transfer Öncesi ve Sonrası Bireysel Eşdeğer
Kullanılabilir Gelirin (1987)
Lorenz Eğrileri (Eurostat Ölçeği)**

**Çizim 3.2. Transfer Öncesi ve Sonrası Bireysel Eşdeğer
Kullanılabilir Gelirin (1994)
Lorenz Eğrileri (Eurostat Ölçeği)**

3.2.3. Gelir Bileşenlerinin Eşitsizlik Üzerindeki Etkilerinin Ayrıştırılması

Çizelge 3.3, gelir bileşenlerinin toplam eşitsizliğe katkılarının hesaplanması ile oluşturulmuş "Shorrocks Ayrıştırma (Shorrocks Decomposition) Analizi" sonuçlarını içermektedir. Shorrocks ayrıştırması indekslerden bağımsız bir yaklaşıma dayanmaktadır (bkz Ek 3); sözkonusu özelliği dolayısıyla elde edilen bulguların bütün indeksler için yapılacak analizlerde aynı sonucu vereceği Shorrocks (1982) tarafından gösterilmiştir.

Çizelge 3.3'te yer alan ilk sütun 1987 yılına, ikinci sütun 1994 yılına ilişkin bulguları içermektedir. Üçüncü sütun ise, iki yıl arasında kalan dönemde meydana gelen değişimi göstermektedir. Bu sütunda eksi işaretli rakamlar ilgili gelir bileşiminin eşitsizliğe yaptığı etkinin azaldığını, artı işaretli rakamlar ise etkinin arttığını gösterir. Çizelgede yer alan ilk blok, her bir gelir bileşeninin toplam eşitsizliğe yaptığı katkıyı göstermektedir. Diğer bir deyişle bu blokta yer alan her sayı ilgili gelir bileşeninin toplam eşitsizlikte sahip olduğu yüzde payı göstermektedir. İkinci blokta ise, gelir bileşenlerinin toplam bireysel eşdeğer kullanılabilir gelir içinde sahip oldukları paylar bulunmaktadır. Bu blokta yer alan sayılar ilgili bileşene ait toplam bi-

reysel eşdeğer gelirin, toplam bireysel eşdeğer kullanılabilir gelire oranlanmasıyla bulunmuştur. Üçüncü blokta bulunan sayılar ise, birinci bloktaki sayıların ikinci bloktaki sayılara bölünmesi ile elde edilmiştir. Bu bloktaki değerler, ilgili bileşenin toplam kullanılabilir gelir içindeki payı değiştiğinde toplam eşitsizlikte meydana gelebilecek marjinal değişimi gösterir. Buradaki değerler, örneğin, transfer gelirlerinin toplam kullanılabilir gelir içindeki payında meydana gelen bir artışın(bu yeni bireylere transfer geliri kazandırılması ve/veya ortalama transfer gelirinin artırılması yoluyla olabilir) gelir eşitsizliğinde yaratacağı değişimi göstermektedir. Eğer burada eksi(artı) bir değer varsa, bunun anlamı, transfer gelirlerinde meydana gelebilecek bir artışın gelir eşitsizliğini azaltıcı(artırıcı) etkisi olacağı şeklinde yorumlanır.

**Çizelge 3.3. Gelir Bileşenlerinin Eşitsizliğe Katkıları:
Shorrocks Ayrıştırma Analizi**

Gelir Bileşenleri	1987 Yılı (%)	1994 Yılı (%)	Mutlak fark (94 - 87)
Emek geliri	3,58	1,77	-1,81
Tarım müteşebbis geliri	19,04	3,24	-15,8
(1) Müteşebbis geliri	71,51	47,30	-24,21
Faiz gelirli	2,38	46,89	44,51
Transfer geliri	3,48	0,79	-2,69
Emek geliri	24,07	35,50	11,43
Tarım müteşebbis geliri	23,96	14,89	-9,07
(2) Müteşebbis geliri	40,91	35,00	-5,91
Faiz gelirli	1,27	4,03	2,76
Transfer geliri	9,79	10,56	0,77
Emek geliri	0,15	0,05	-0,10
Tarım müteşebbis geliri	0,79	0,22	-0,57
(3) Müteşebbis geliri	1,75	1,35	-0,4
Faiz gelirli	1,87	11,62	9,75
Transfer geliri	0,35	0,07	-0,28

Kaynak: DİE 1987 ve 1994 verilerine dayanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

(1) Faktör gelirlerinin, "bireysel eşdeğer kullanılabilir gelir" temelinde hesaplanan eşitsizliğe katkıları (%)

(2) Faktör gelirlerinin, toplam bireysel eşdeğer kullanılabilir gelir içindeki yüzde payları

(3) Görelî eşitsizlik göstergesi [(1) / (2)]

Çizelge 3.3 ele alındığında, 1987 yılında hesaplanan gelir eşitsizliği ölçülerine en büyük katkıyı yapan bileşenin müteşebbis gelirleri olduğu (% 71.5) anlaşılmaktadır, ardından tarım müteşebbis gelirleri katkı bakımından ikinci sırada yer almak-

tadır (% 19). Diğer bileşenlerin eşitsizliğe yaptığı katkılar, her iki gelir bileşeninin katkıları gözönüne alındığında ihmal edilebilecek boyutta kalmaktadır. Sözkonusu gelirlerin toplam gelir içindeki paylarına bakıldığında ise 1987 yılında her iki müteşebbis geliri toplam gelirin yaklaşık %65'ini oluşturmaktadır. Müteşebbis gelirleri, Türkiye'de, tanımı gereği, gelir düzeyi açısından heterojen bir nitelik göstermektedir. Bu grup içerisinde, marjinal sektörde çalışanlarla sermaye geliri elde eden orta ve büyük sermayedarlar birarada bulunmaktadırlar. Bu nedenden ötürü, sözkonusu grup içerisinde hesaplanan gelir dağılımı eşitsizliği ölçütlerine göre yüksek bir eşitsizlikle karşılaşmaktadır. Çizelge 3.4.'te görülebileceği gibi, 1987 yılında müteşebbis geliri elde edenler arasında gelir dağılımı eşitsizliğini gösteren *Gini katsayısı* değeri 0.729 gibi son derece yüksek bir değerdir. Müteşebbis geliri elde edenler içinde oluşan eşitsizliğin çok yüksek düzeyde gerçekleşmesi, sözkonusu bileşenin toplam eşitsizliğe yaptığı katkının da yükselmesine neden olmaktadır.

Çizelge 3.4. Gelir Bileşenleri içi (within) Gini Katsayıları
(OECD Ölçeği: e)

	1987 Yılı	1994 Yılı	Fark (94 – 87)
Emek gelirleri	0,402	0,407	-0,005
Tarım gelirleri	0,586	0,529	-0,057
Müteşebbis gelirleri	0,729	0,635	-0,094
Faiz gelirleri	0,577	0,821	+0,256
Transfer gelirleri	0,600	0,650	+0,050

Müteşebbis gelirlerinin eşitsizliğe 1994 yılındaki katkısı yaklaşık 24 puan azalarak %47 seviyesine kadar gerilemiştir. Faiz gelirleri ise 44 puan kadar artarak neredeyse müteşebbis gelirleri düzeyine kadar yükselmiştir. Faiz gelirlerine ait Gini ise, 1994 yılında, 0.821 değerini alarak son derece yüksek bir eşitsizlik seviyesini göstermektedir. Çizelge 3.4.'ten görülebileceği gibi 1987'den 1994'e, faiz ve transfer gelirlerinde eşitsizlik artışı görülürken tarım ve müteşebbis gelirlerinde ise eşitsizlikte azalma görülmektedir. Emek gelirlerinin kendi arasındaki eşitsizliğin ise hemen hemen sabit kaldığı (0.402-0.407), ancak emek gelirin payındaki büyük artış nedeniyle bu bileşenin eşitsizliğe yaptığı katkının yarı yarıya azaldığı (%3.58'den % 1.77'ye) Çizelge 3.3'de görülmektedir.

Çizelge 3.3'de, transfer gelirleri incelendiğinde bu bileşenin eşitsizliğe katkısının pozitif olduğu, yani eşitsizliği artırıcı etki yaptığı görülmektedir. Bu şaşırtıcı so-

nuç Dünya Bankası'nın kısa bir süre önce Türkiye'de gelir dağılımı ile ilgili araştırmasının (Dünya Bankası, 2000) bu konudaki bulgusu ile uyushmaktadır. Transfer gelirlerinin kendisinden beklenen eşitsizliği düzeltici etkiyi yerine getiremediğinin yüksek bir olasılık olarak karşımıza çıkması üzerinde özellikle durulması gereken sorunların başında geliyor. Altıncı bölümde sosyal politikaların tasarlanması tartışıldığında bu sorun daha kapsamlı olarak ele alınacaktır. Yine de burada bu olgunun nedenleri üzerinde kısaca durmakta yarar görüyoruz. Yukarıda (Çizelge 3.1) transfer gelirlerinin özellikle düşük gelir gruplarındaki payının son derece düşük kaldığı gösterilmişti. Hatırlatmak gerekirse, Türkiye'de refah devletinin etkilediği sosyal grupların sınırlı olması, pek çok sosyal transfer türünün mevcut olmaması ve sübvansiyon politikalarının doğrudan gelir transferleri yerine piyasa fiyatlarına müdahaleler şeklinde gerçekleşmesi, transferlerin kendilerinden beklenen eşitsizliği azaltıcı etkiyi yapamamalarına neden olmaktadır. Bununla birlikte, bu olumsuz etkinin genelde çok düşük kaldığı, 1994'de ise 1987'ye kıyasla etkinin çok büyük ölçüde azaldığının altının çizilmesi gerekir. Nitekim, Çizelge 3.3'de birinci blokda yer alan eşitsizliğe katkı rakamlarına bakılacak olursa, 1987'de %3.5 olan transferlerin pozitif katkısının, 1994'de %0.7'ye düştüğü görülür. **Bu eğilimden, Transfer gelirleri - nin, arttıkça eşitsizliği azaltma bakımından daha etkili oldukları ve sosyal politikalar daha dikkatli tasarlandığında, miktarları artmasa bile az da olsa eşitsizliği azaltıcı bir rol oynayabilecekleri ileri sürülebilir .**

Çizelge 3.3.'deki üçüncü blok, gelir bileşenlerinin, faktör payları ile ağırlılandırıldıktan sonra toplam eşitsizliğe yaptıkları katkıların hesaplanmasıyla elde edilen sonuçları içermektedir. İki dönem arasındaki değişim dikkate alındığında ise faiz geliri dışındaki bütün gelir bileşenlerinin eşitsizliğe olan katkısı azalırken, faiz gelirinin katkısında büyük bir artış olduğu görülmektedir. Bu sonuçtan, *faiz gelirleri - nin eşitsizlik düzeyinin değişmemesi koşuluyla*, faiz gelirlerinin toplam bireysel eşdeğer gelir içindeki payı arttıkça, gelir eşitsizliğinin yükseleceği anlaşılmaktadır.

Shorrocks ayrıştırma analizi, eşitsizlik indekslerinden bağımsız olduğundan, bu analiz sonucunda elde edilen, gelir bileşenlerinin zaman içindeki değişimlerinin kullanılabilir bireysel eşdeğer gelire bağlı olarak hesaplanan indekslerinin değerini ne yönde ve ne kadar farklılaştıracağı pek açık değildir. Diğer bir deyişle, Shorrocks ayrıştırması belirli bir indekste zaman içinde görülen farklılaşmanın ayrıştırılması anlamına gelmemektedir. Bu değişimi izleyebilmek için Shorrocks ayrıştırma anali-

zinde hesaplanan Shorrocks oranlarının herhangi bir eşitsizlik indeksine uygulanması gerekmektedir. SCV indeksi için yapılan bir hesaplama Çizelge 3.5’de yer alıyor.

SCV indeksine bağlı olarak ölçülen eşitsizliğin (*OECD Ölçeği* kullanılarak) iki dönem arasında yükseldiği görülmektedir (bkz Çizelge 3.5. 1987 ve 1994 SCV değerleri). Bu yükselişin iki kaynağı olabilir; eşitsizliğe katkısı bulunan gelir bileşeninin kullanılabilir gelir içindeki payı yükselir ya da gelir bileşeninin içindeki (*within*) eşitsizlik artabilir. Çizelge 3.5’te bu etkileri ayrı ayrı görmek mümkündür. Buna göre, ilk blokta gelir bileşenlerinin SCV indeksindeki değişime katkısı belirlenmiştir. 1987 yılı için en etkili bileşen müteşebbis geliridir; SCV’deki ağırlığı da buna bağlı olarak 138 gibi çok yüksek bir rakamdır. Toplam katkıların içinde yüzde payı da % 71.3’tür. 1994 yılında ise müteşebbis ve faiz gelirlerinin hemen hemen eşit sayılabilecek düzeyde katkısı olduğu görülmektedir (toplam katkının içindeki payları itibariyle sırasıyla % 47.3 ve % 46.9). Müteşebbis gelirinin katkısı düşmekle birlikte yine de önemini korumaktadır. Diğer bileşenlerin ise katkılarında önemli azalmalar söz konusudur. Özetle, 1987’de gelir dağılımı eşitsizliğini büyük ölçüde tek başına müteşebbis geliri belirlerken, 1994’de müteşebbis gelirleri eşitsizliğin % 90’ını faiz ile birlikte belirler duruma gelmiştir.

Gelir bileşeninin payına bağlı olarak belirlenen ağırlığı ve bu ağırlığın iki dönem arasındaki değişimi incelendiğinde SCV’de oluşan değişimin büyük ölçüde paylara bağlı olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Müteşebbis gelirleri incelendiğinde, sözkonusu gelir türüne ait faktör payı değişiminin SCV’de yarattığı etki eşitsizliği azaltıcı yönde olurken (Çizelge 3.5, Blok B, - 36.39), müteşebbis gelirinin kendi iç eşitsizliğindeki değişimin ise SCV ile ölçülen genel eşitsizliği önemli ölçüde artırıcı etki yaptığı (210.83) anlaşılmaktadır. Buna karşılık, faiz gelirlerinde hem gelir payından kaynaklanan (111.24) hem de gelir bileşenine özgü eşitsizlikten kaynaklanan (194.09) katkının artması SCV’de her iki nedenden ötürü eşitsizlik artışı yaşandığını göstermektedir. Bir kez daha vurgulamak gerekirse, yüksek gelir gruplarına daha fazla ağırlık tanıyan SCV ölçüsünde meydana gelen yüksek artışın en önemli kaynağı faiz geliri olurken, ikinci önemli kaynak da Müteşebbis geliri olmaktadır.

Bu noktada altı çizilmesi gereken unsurlardan biri de sözkonusu analizin eşitsizlikte meydana gelen değişimi açıklamaya çalışan bir analiz olduğudur. **Bundan**

Çizelge 3.5. SCV İndeksine Bağlı Olarak Toplam Eşitsizlikteki Değişimin Ayrıştırılması

A. Gelir bileşenlerinin SCV İndeksindeki değişime katkısı					
Gelir Bileşimleri	Emek	Tarım	Müteşebbis	Faiz	Transfer
<i>1987 Dönemi</i>					
(1) Gelir bileşenlerinin eşitsizliğe gelir payına bağlı katkısı	3,58	19,04	71,51	2,38	3,48
(2) SCV İndeksi	1,93	1,93	1,93	1,93	1,93
(3) Gelir bileşeninin SCV'ye katkısı (1)*(2)	6,9	36,8	138,2	4,6	6,7
Toplam içindeki paylar (%)	3,6	19,0	71,3	2,4	3,4
<i>1994 Dönemi</i>					
(4) Gelir bileşenlerinin eşitsizliğe gelir payına bağlı katkısı	1,77	3,24	47,30	46,88	0,78
(5) SCV İndeksi	6,61	6,61	6,61	6,61	6,61
(6) Gelir bileşeninin SCV'ye katkısı	11,7	21,4	312,7	309,9	5,2
Toplam içindeki paylar (%)	1,8	3,2	47,3	46,9	0,8
(7) Gelir bileşeninin gelir payına bağlı değişim (4-1)	-1,81	-15,80	-24,21	44,51	-2,69
(8) Gelir bileşeninin SCV'ye katkısındaki değişim(6-3)	4,80	-15,37	174,44	305,33	-1,52
katkıdaki değişimin etkisi	-3,02	-21,83	216,21	276,30	2,08
SCV'deki değişimin etkisi	7,82	6,46	-41,77	29,03	-3,60
B. Gelir bileşenine özgü eşitsizliğin ve gelir bileşeninin payının SCV'ye katkısındaki değişim					
<i>1987 dönemi</i>					
(9) Gelir bileşeninin toplam gelir içindeki payı (%)	24,07	23,96	40,91	1,27	9,79
(10) Gelir bileşenine ait eşitsizlik (3/9)	0,29	1,54	3,38	3,62	0,69
<i>1994 dönemi</i>					
(11) Gelir bileşeninin toplam gelir içindeki payı (%)	35,50	14,89	35,00	4,03	10,57
(12) Gelir bileşenine ait eşitsizlik (6/11)	0,33	1,44	8,93	76,81	0,49
Bileşenin toplam gelir içindeki payına bağlı eşitsizlik	3,53	-13,49	-36,39	111,25	0,46
Gelir bileşenine ait eşitsizliğin katkısına bağlı eşitsizlik	1,28	-1,88	210,83	194,09	-1,98
Toplam Eşitsizlik	4,80	-15,37	174,44	305,3352	-1,5252

Kaynak: DiE 1987 ve 1994 verilerine dayanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

dolayı, eşitsizlik üzerinde etkili olan faktörler ile eşitsizliğin değişimi üzerinde etkili olan faktörlerin aynı olması bir zorunluluk değildir . Bunun yanı sıra her iki olgu üzerinde de etkili olan faktörler aynı olsa bile faktörlerin etki düzeylerinde bir farklılık oluşabilir (Jimeno ve diğerleri, 2000).

Bu iki bileşenin dışında kalan bileşenlerin katkıları düşük olmakla birlikte SCV'deki değişimleri incelendiğinde, tarım ve transfer gelirlerinin SCV ile ölçülen eşitsizliği azaltıcı etki yaptıkları (sonuç katkıları sırasıyla, - 15.37 ve - 1.52), buna karşılık emek gelirlerinin az da olsa (4.8) artırıcı etki yaptığı anlaşılmaktadır. Emek gelirlerinden kaynaklanan etki diğer olumsuz katkı yapanların yanında önemsiz kalırken her iki açıdan da, gerek gelir payındaki değişim yoluyla, gerek daha az olmak kaydıyla, iç eşitsizliğindeki değişim yoluyla olumsuz etkide bulunması dikkat çekicidir. SCV'de görülen en büyük olumsuz etki faiz gelirinden kaynaklanmaktadır.

Buna karşılık müteşebbis gelirlerinin 1987'den 1994'e gelir payının azalması dolayısıyla eşitsizlik üzerinde olumlu bir etkisi olmuş ve toplam eşitsizliğe katkısı bu nedenle azalmıştır; faiz gelirlerinde ise tam tersine gelir payında da bir artışın görülmesi, eşitsizliğin artışı ile birlikte SCV'ye olan olumsuz etkisinin katlanarak artmasına yol açmıştır.

3.3. Hanehalkı Özelliklerine Göre Ayrıştırma

Bu noktaya kadar gelir eşitsizliğinin temel özellikleri ve eşitsizliğin gelir kaynağına göre nasıl değiştiğini irdeledik. Gelir eşitsizliğinin incelenmesi politika belirlenmesi açısından da önem taşımaktadır; özellikle eşitsizliğin yüksek olduğu gelişen ekonomilerde gelir eşitsizliği ve buna bağlı olarak yoksulluk ile mücadele, iktisadi gelişmenin sağlıklı ve sürekli olması açısından önem taşır. Gelir dağılımı ve yoksullukla mücadele temelde bir gelir transferi problemidir. Dolayısıyla, politikanın etkin kılınabilmesi için kimler yoksul ve / ya da kimlere ne ölçüde transfer yapılmalı sorusunun yanıtını öncelikli olarak bulmak gerekmektedir. Bu sorunun yanıtının verilebilmesi esas olarak hanehalkı özelliklerine göre gelir dağılımının nasıl değiştiğinin belirlenmesi ile mümkündür.

Gelir dağılımının gruplara göre ayrıştırılması, gelir kaynağına göre ayrıştırma analizine oranla daha az üzerinde durulan, dolayısıyla daha az gelişmiş bir alandır. Gruplara göre ayrıştırma analizine temel alınan yaklaşımda ilk adım eşitsizlik indeksinin belirlenen değişkene göre alt gruplara ayrılmasıdır. İkinci bölümde üzerinde durulan eşitsizlik ölçülerinden "Entropi grubu indeksleri" ve "Atkinson indeksinde"

bu alt gruplara göre hesaplanan grup içi ve gruplararası eşitsizlik indeksleri toplandığında genel eşitsizlik indeksine varılır. Buna göre aşağıdaki gösterim yazılabilir:

$$I_T = I_B + I_W$$

Buna göre, toplam eşitsizlik indeksi, indekslerin gruplararası (between) ve grup içi (within) parçalarının toplamı olarak da hesaplanabilmektedir

Fakat, Gini indeksi bu tür bir "toplama" özelliğine sahip değildir. Yitzaki ve Lerman (1991) çalışmasında ortaya konulduğu gibi, sözkonusu parçalara ek olarak üçüncü bir bölüm, gruplararası ayrımı / farklılığı yansıtan bir bölümün daha eklenmesi gerekmektedir. Buna göre, Gini indeksinin ayrıştırılmasına ilişkin formül aşağıdaki gibi üç bölümden oluşmaktadır:

$$G = \sum_i S_i G_i + \sum_i S_i G_i Q_i (P_i - 1) + 2 \text{cov}(y_i, F_i) / y_{..}$$

Yukarıdaki birinci bölüm grup içi (within) eşitsizliği göstermektedir; bu aslında, grubun gelir payı (S_i) ile ağırlıklandırılmış gruplara ait Gini indekslerinin toplamından ibarettir. Üçüncü bölüm ise gruplararası (between) eşitsizliği göstermektedir. Gruplararası eşitsizlik, grupların gelirleri ile ortalama sıralama değerleri arasındaki kovaryans ile ölçülmektedir.

İkinci bölüm, gruplararası ayrımı (stratification) gösteren bölümdür. Belki de yorumlanması en zor bölüm bu bölümdür. İkinci bölüm -1 ile $+1$ arasında herhangi bir değeri alabilir. Bu iki uç değerin ne anlama geldiği aşağıdaki şekil yardımı ile daha kolay algılanabilir.

+1 değeri aldığı anda	-1 değeri aldığı anda
1. grubun 1. elemanı	1. grubun 1. elemanı
1. grubun 2. elemanı	1. grubun 2. elemanı
...	...
1. grubun n-1 elemanı	2. grubun 1. elemanı
1. grubun n.(son) elemanı	2. grubun 2. elemanı
...	...
2. grubun 1. elemanı	...
2. grubun 2. elemanı	2. grubun n-1 elemanı
...	2. grubun n.(son) elemanı
...	...
2. grubun n-1 elemanı	1. grubun n-1 elemanı
2. grubun n.(son) elemanı	1. grubun n.(son) elemanı

Yukarıdaki şekilden de anlaşılacağı gibi gruplararası ayırım değişkeni iki uç değer olan +1 veya -1 değerlerini aldığı anda grup değişkeni grup elemanlarını mutlak olarak birbirinden ayırmayı başarmakta, yani farklı gruplardan haneler gelir sıralamasında ardarda sıralanamamakta bloklar halinde sıralanmaktadırlar. Dolayısıyla, bu uç değerlerden uzaklaştıkça, grupların homojenlik özelliği ortadan kaybolmakta ve farklı gruplardan haneler gelir açısından içiçe geçmektedirler. Sözkonusu değer sıfır olursa ise bu defa grupların, hanelerin gelir sıralaması açısından hiç bir ayırıcı özellik taşımadığı anlaşılmaktadır. Hipotetik değerler olan +1, 0 ve -1 değerleri uygulama sırasında karşılaşılabilecek değerler değildir. Buna karşılık sıfıra yakın değerler daha kolay rastlanılabilir değerlerdir, çünkü *genellikle tek bir değişkene bağlı olarak oluşturulacak herhangi bir grupta haneleri gelir düzeyleri açısından mutlak ayırma özelliğine sahip olamaz*. Bunun nedeni ise, elde edilen gelir düzeyini *aynı anda gözlemlenebilen ve gözlemlenemeyen pek çok değişkenin birlikte belirlediği olgusudur*. Örneğin, bir hanenin gelir düzeyi üzerinde eğitim hane bireylerinin kişisel özellikleri, aile tipi vb. gibi pek çok faktör etkili olmaktadır. Bunların bir bölümü anketler yoluyla gözlemlenebilmekte büyük bir bölümü ise gözlem dışı kalmaktadır. Bu çalışma kapsamında da en etkili olduğu varsayılan bazı gözlemlenebilen değişkenler temelinde oluşturulan gruplamalar yapılacaktır. Dolayısıyla gruplama değişkeni dışında kalan değişkenlerin sabit olduğu kabul edilecektir.

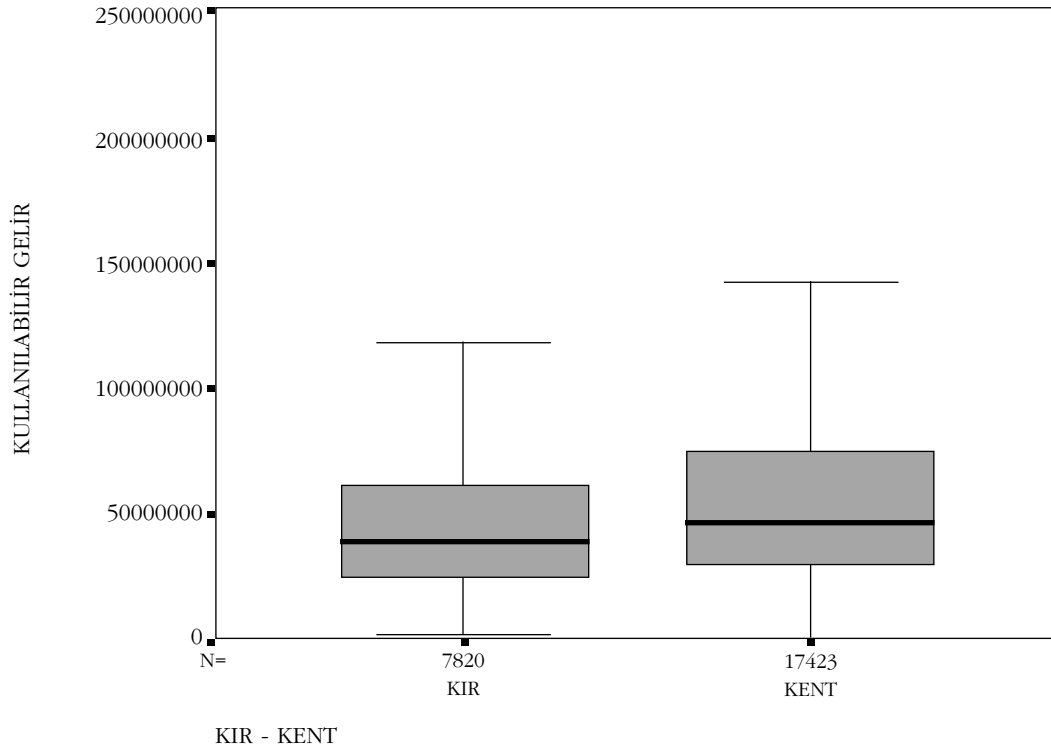
Bu bölümde ayrıştırma analizi için beş değişken seçilmiştir. Bunlardan iki tanesi coğrafi temelli, kır – kent ile coğrafi bölgelerdir; diğer üçü ise, ailenin özelliklerine bağlı olarak oluşturulan eğitim, ailenin istihdam düzeyi, ve aile tipi değişkenleridir. Bu değişkenler temelinde gerçekleştirilen ayrıştırma analizi 1994 yılı verileri ve hanehalkı için hesaplanan bireysel eşdeğer gelir esas alınarak yapılmıştır. Bu analiz kapsamında sonuçların karşılaştırılabilmesini sağlamak açısından OECD ölçeği kullanılmıştır. Buna karşılık hanede yaşayan fert sayısına göre ağırlıklandırma yapılmamıştır. Ayrıca analizler hane bazında yapılmıştır. Bunun bir nedeni, analize konu gruplama değişkenleri arasında aile tipi, kent-kır vb. gibi doğrudan hane özelliklerinin bulunmasıdır. Ayrıştırma analizinin yapılmasının temel amaçlarından biri uygulanması gereken sosyal politikalar için yol gösterici bir fikir bulabilmektir. Bu tür politikalar da temel uygulama birimi birey değil hanedir, dolayısıyla hane bazında analizin bir diğer nedeni de budur.

3.3.1. Kent ve Kır Arasındaki Gelir Dağılımı Farklılıkları

Kent ve kır arasında gelir eşitsizliği düzeyinde oluşan farklılıklar bu alt bölümde incelenmektedir. 1994 yılı gelir dağılımı anketinde, kırsal alanda yaşayanlar nüfusun %32'sini oluşturlarken, kentsel alanda yaşayanlar ise %68'ini oluşturmaktadırlar. Buna karşılık gelirden alınan paylar ise sırasıyla yaklaşık olarak %25 ve %75 düzeyindedir. Dolayısıyla, kırsal alanda yaşayanların kentsel alanlarda yaşayanlara oranla gelir açısından bir dezavantaj içinde oldukları anlaşılmaktadır. Aşağıda yer alan Çizim 3.1'den de bu durum rahatlıkla farkedilmektedir. Söz konusu çizim için kırdaki ve kentte yaşayanlar ayrı ayrı gruplarda gelirlerine göre sıralanmışlardır. İkinci aşamada ise, sıralanmış haneler kabaca dört eşit parçaya bölünmüşler ve buna göre aşağıdaki çizim gerçekleştirilmiştir. Çizimde görülen kutu gelire göre sıralanmış hanelerin ortadaki %50'lik bölümünü göstermektedir; diğer bir deyişle en alttaki %25 ve en üstteki %25 dışarıda bırakılacak olursa geri kalan %50'lik kesim kutunun boyu ile belirlenen aralıkta dağılacaklardır. Dolayısıyla kutunun boyu uç değerlerden arınmış kesimin kendi arasındaki dağılımını yansıtmaktadır; buna göre, kutu ne kadar uzun olursa orta blokta o kadar eşitsiz bir dağılım olduğundan, ne kadar kısa olursa da o kadar eşitlikçi bir dağılımdan bahsedebiliriz.

Kutunun içindeki çizgi ise kutuda bulunanları ve bütün seriyi ortadan ikiye ayırmaktadır; bir ortalama düzey ölçütü olarak kullanılan "ortanca (medyan)" özellikle uçlarda yer alan aşırı etkili değerlerden etkilenmeme özelliği ile kullanışlı bir göstergedir. Böylece, kutunun alt çizgisi ile ortanca arasında toplam gözlemlerin %25'i, ortanca ile kutunun üst çizgisi arasında da diğer %25'i bulunmaktadır. Kutunun altında ve üstünde de uçlarda yer alan %25'lik dilimler görülebilir. En üstte ve en altta yer alan çizginin ötesine düşen gözlemler ise "dışa düşen" olarak adlandırılırlar. Yukarıda ki çizimde dışa düşenler ve aşırı etkili değerler sadece üst tarafta yani yüksek gelirliiler arasında çok miktarda bulunmaktadır, ancak çizimin ölçeğini etkileyerek gösterimin temel niteliklerini bozduklarından çizimde yer almamaktadırlar.

Çizim 3.3. Kent – Kır Arasında Gelir Farklılıkları

Yukarıdaki çizim dikkate alındığında giriş bölümünde sözünü ettiğimiz olgu, kırsal alanda yaşayanların genellikle daha düşük gelir elde ettikleri olgusu hemen farkedilmektedir. Her iki grubun ortanca değerleri ile kutu alt ve üst çizgileri karşılaştırıldığında kentsel alanda yaşayanların daha yüksek gelirlere sahip oldukları görülmektedir. Buna karşılık kutu boyları ve dışa düşen sınırını oluşturan çizgiler karşılaştırıldığında da kentsel alanlarda kırsal alanlara oranla daha bozuk bir gelir dağılımı olabileceği görülmektedir. Özellikle gelir düzeyi yükseldikçe açılmanın artması düşük gelir düzeylerinde bir yığılma olduğunu ve yüksek gelirli bireylerin birbirlerinden görece olarak daha uzak kaldıkları yorumu yapılabilir.

Çizelge 3.6.'da toplanabilirlik özelliğine sahip indeksler temelinde yapılan ayırıştırma analizinin sonuçları özetlenmiştir. Buna göre, Çizim 3.3'de görsel olarak da ifade edildiği gibi, grup içi eşitsizliğin daha büyük bir etkide bulunduğu anlaşılmaktadır. Grup ortalamaları arasında bir farklılık olmakla birlikte bu farkın yarattığı eşitsizlik en fazla %4 seviyesine kadar yükselebilmektedir. Eşitsizlik ölçütleri arasında en yüksek gruplararası fark değerine ulaşan indeksler MLD ve CV'dir; bilindiği gibi MLD düşük gelirliiler arasındaki dağılıma CV ise yüksek gelirliiler arasındaki da-

ğılıma daha fazla ağırlığın verildiği eşitsizlik ölçüleridir. Buna göre, uç gelirler arasında fazla büyük olmayan bir gruplararası eşitsizlik sözkonusudur. Grup içi eşitsizlik toplam eşitsizliğin %95'ini oluşturmaktadır. Bu durumda görel olarak daha eşitsiz bir dağılıma sahip olan kentsel yerler toplam eşitsizliğe kırsal yerlere oranla daha fazla katkıda bulunmaktadır.

Çizelge 3.6. Kent – Kır Ayrımına Göre Ayrıştırma Analizi

	Kır	Kent
Nüfus oranı	0.32	0.68
Gelir oranı	0.25	0.75
Görel ortalama	0.77	1.11
Alt grup değerleri		
Gini	0.400	0.457
MLD	0.271	0.357
Theil indeksi	0.298	0.526
CV	0.503	3.333
Atkinson (e=0.5)	0.132	0.187
Atkinson (e=1.0)	0.237	0.300
Grup içi		
MLD	0.329	
Theil indeksi	0.469	
CV	2.870	
Atkinson (=0.5)	0.173	
Atkinson (=1.0)	0.284	
Gruplararası		
MLD		0.014
Theil indeksi		0.013
CV		0.012
Atkinson (=0.5)		0.004
Atkinson (=1.0)		0.008

Aşağıdaki analiz bireysel bazda değil hane bazında yapıldığından daha önceki bölümlerde hesaplanan toplam Gini indeksi değerinden farklı bir değer elde edilmiştir. Hane bazında analiz yapılmasına rağmen haneyi temsil eden kullanılabilir gelir eşdeğer gelir ölçeğine göre düzeltilmiş gelirdir. Gini indeksine yönelik bir ayrıştırma yapıldığında da daha önceki ayrıştırma analizi sonuçlarına benzer bir durumla karşılaşılmaktadır. Sonuçlar aşağıda özetlenmiştir:

Grup içi bileşen	0.465
Gruplar arası bileşen	0.073
Gruplama bileşeni	-0.060
Toplam Gini	0.469

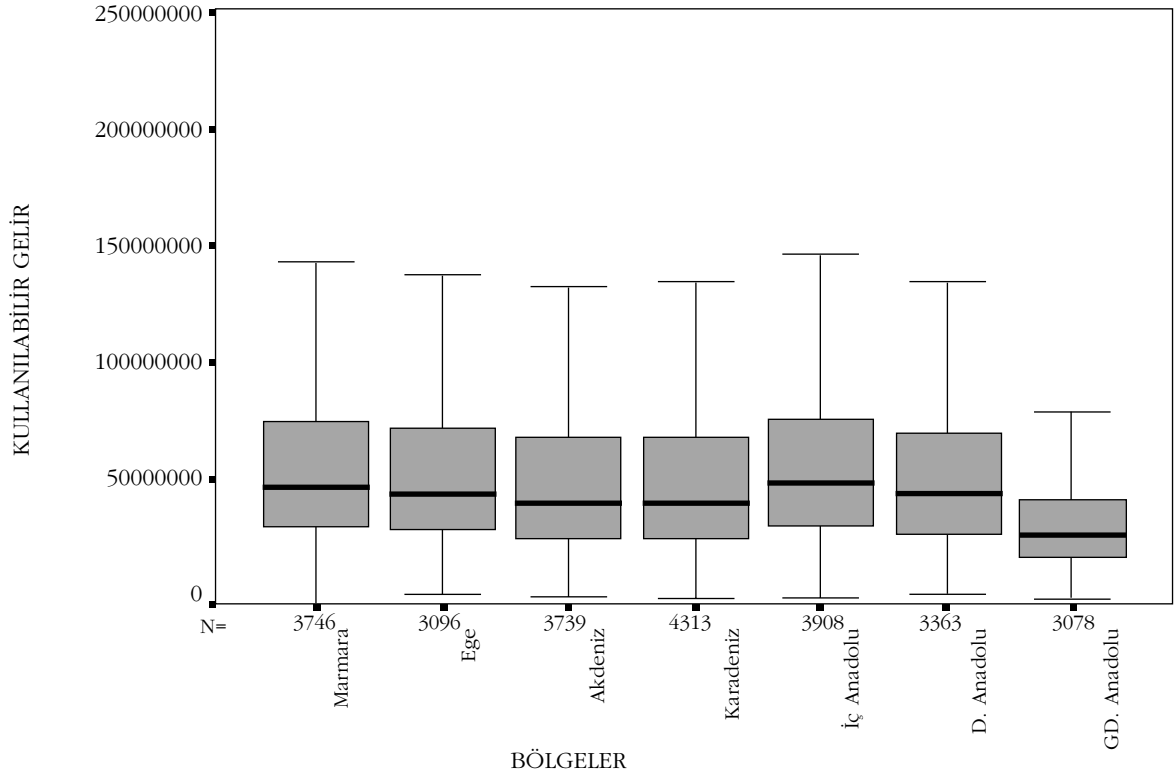
Yukarıdaki analizde, grup içi bileşen, ağırlıklandırılmış grup içi Gini'lerden oluşmaktadır. Burada ağırlık olarak grupların gelir payları kullanılmıştır. Gruplar arası bileşen, grup ortalamalarına bağlı olarak hesaplanan Gini'dir. Gruplama bileşeni ise gruplamanın gözlemleri ne ölçüde ayırdığını gösteren bir bileşendir. Buna göre, gruplama bileşeni sıfıra yakın bir değer aldığından, gruplar arasında belirgin bir kümelenme olmadığına hükmedebiliriz. Toplam Gini'nin önemli sayılabilecek bir kısmı da grup içi eşitsizlik bileşeninden gelmektedir.

3.3.2. Bölgeler Arası Gelir Eşitsizliği

Bu bölümde kullanılabilir gelirin coğrafi bölgeler arasındaki dağılımının bir farklılık içerip içermediği incelenmektedir. Çizim 3.4.'e bakıldığında, ortalama gelir düzeyine göre Güneydoğu Anadolu bölgesi diğer bölgelere oranla belirgin olarak farklılık göstermektedir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde ortalama gelir diğer bölgelerin en düşük %25'lik kesimi civarında bulunurken, en yüksek gelir de Marmara ve İç Anadolu bölgelerinin %75'lik dilimi içerisinde kalmaktadır. Buna karşılık Güneydoğu Anadolu bölgesi eşitsizliğin en düşük olduğu bölge olarak gözükmemektedir.

En yüksek gelirli iki bölge Marmara ve İç Anadolu bölgeleri aynı zamanda en yüksek gelir eşitsizliğinin olduğu bölgeler olarak dikkat çekmektedir. Çizelge 3.7.'den de görülebileceği gibi, göreceli ortalama gelir ortalama gelirin %60'ı civarında kalmaktadır. Buna karşılık, en yüksek gelirli Marmara bölgesi ise genel ortalama gelirin %27.7 daha üzerinde bir ortalama gelire sahiptir. Gini eşitsizlik ölçüsüne bakıldığında Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri diğer bölgelere oranla daha eşit bir dağılım göstermektedir. Bir anlamıyla, bu iki bölgede fakirlikte eşitlik sağlandığından sözedilebilir.

Çizim 3.4. Bölgeler Arası Gelir Farklılıkları

Marmara ve Akdeniz bölgeleri özellikle Theil ve CV indeksleri bakımından diğer bölgelere göre büyük farklılıklar taşımaktadırlar. Gini, Atkinson ve MLD indekslerinde de en yüksek değerlere sahip olmakla birlikte sözkonusu iki indeks değerleri ile diğer bölgelerden oldukça farklılaşmakta ve uzağa düşmektedirler. Buna göre, bu iki bölgede özellikle üst gelir gruplarının arasında eşitsizliği artırıcı bir dağılım olduğu anlaşılmaktadır.

Akdeniz bölgesinin ilginç olan yanı, ortalama gelirin genel ortalamaya oranla çok yüksek olmamasına ve İç Anadolu bölgesinden daha düşük bir gelir düzeyine sahip olmasına rağmen eşitsizlik açısından Marmara'nın arkasından ikinci sırada yer almasıdır. Bu Akdeniz bölgesinin ortalama geliri arttıkça eşitsizlik düzeyinin hızla Marmara bölgesine doğru yaklaşabileceğini göstermektedir. Bir ikinci nokta da, bölgenin kıyı kesimi ile iç bölgeleri arasında, gerek iktisadi faaliyet düzeyi açısından gerek gelir düzeyi açısından önemli sayılabilecek bir farklılığın bu duruma neden olabileceğidir. Üçüncü olarak da bölgenin bir bölümü göç baskısı altında kalmıştır; göçün özellikle ilk evrelerinde gelir dağılımında eşitsizliği artırıcı rolü bilinmektedir (Kuznets, 1950).

Çizelge 3.7. Bölgelere Göre Gelir Eşitsizliğinin Ayrıştırılması

	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	D.Anadolu	GD. Anadolu
Nüfus oranı	0.14	0.10	0.15	0.16	0.15	0.15	0.15
Gelir oranı	0.18	0.11	0.16	0.16	0.17	0.14	0.09
Görelî ortalama	1.28	1.09	1.07	0.99	1.12	0.90	0.60
Alt grup değerleri							
Gini	0.472	0.421	0.487	0.436	0.442	0.370	0.387
MLD	0.387	0.300	0.408	0.320	0.340	0.231	0.250
Theil indeksi	0.649	0.386	0.639	0.357	0.475	0.276	0.309
CV	6.475	1.023	4.169	0.599	1.934	0.639	0.608
Atkinson ($\epsilon=0.5$)	0.209	0.154	0.216	0.155	0.176	0.116	0.128
Atkinson ($\epsilon=1.0$)	0.321	0.260	0.335	0.274	0.288	0.206	0.221
Grup içi							
Gruplar Arası							
MLD	0.319		MLD		0.023		
Theil indeksi	0.461		Theil indeksi		0.021		
CV	2.863		CV		0.020		
Atkinson ($\epsilon=0.5$)	0.170		Atkinson ($\epsilon=0.5$)		0.008		
Atkinson ($\epsilon=1.0$)	0.279		Atkinson ($\epsilon=1.0$)		0.016		

Genel olarak eşitsizliğin yapısına bakıldığında, bölgeler arası eşitsizliğin genel eşitsizliğe katkısının görece olarak düşük kaldığı eşitsizliğin büyük oranda bölge içi eşitsizliklerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede yaklaşıldığında da Marmara, Akdeniz ve İç Anadolu bölgelerinin genel gelir eşitsizliğine önemli katkılarda bulundukları söylenebilir.

Gini indeksine dayalı ayrıştırma analizinin sonuçları da bu yargıyı destekler niteliktedir:

Grup içi bileşen	0.461
Gruplar arası bileşen	0.099
Gruplama bileşeni	-0.091
Toplam Gini	0.469

Gini indeksine dayalı ayrıştırma analizinde farklı olarak grupların birbirlerinden ne kadar belirgin bir şekilde ayrılmış olduğunu da göstermektedir; buna göre gruplama bileşeni sıfıra yakın bir değer aldığından grupların birbirlerinden kesin olarak ayrıldıklarını söylemek mümkün değildir.

3.3.3. Eğitim Düzeyinin Gelir Eşitsizliğine Etkileri

Eğitim düzeyinin gelir eşitsizliğine etkileri pek çok açıdan ele alınmaktadır. Bilindiği gibi beşeri sermaye yaklaşımı açısından ele alındığında eğitim seviyesi ile elde edilen gelir arasında aynı yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre, eğitim seviyesi yükseldikçe, elde edilen gelirin de artması beklenmektedir.

Literatürdeki çalışmalarda hanenin eğitim düzeyini temsil etmek üzere genellikle hane reisinin eğitim düzeyi kullanılmaktadır. Ancak, hane reisinin eğitim düzeyi hane bireylerinin ortalama eğitim seviyesini yansıtmak açısından iyi bir yaklaşım(proxy) değişken olarak değerlendirilemez. Haneye gelir getirici bir iş yapan, özellikle genç aile bireylerinin hane reisinin eğitim düzeyinden tamamen farklı bir seviyede olabileceğini gözardı etmemek gerekir. Bu çalışmada, hanenin ortalama eğitim seviyesini temsil etmek üzere değişik bir yaklaşım kullanılarak, hanede gelir getirici bir işte çalışmakta olan bireylerin ortalama eğitim düzeyleri kullanılmıştır.

Bu değişkenin hesaplanmasında hane bireyleri temelinde tutulan veri seti kullanılmıştır. Bu veri setinde yer alan bütün hane bireylerinden kırsal alanda 12, kentsel alanda 15 yaşın üzerinde olup gelir getirici bir işte çalışanlar belirlenerek bunlara ait eğitim düzeyleri saptanmıştır. Bireylerin eğitim düzeyleri gelir dağılımı an-

ketlerinde en son mezun oldukları okul sorulmak suretiyle belirlenmektedir. Buna göre bitirilen okullara ilişkin olarak aşağıdaki ağırlıklar saptanmıştır:

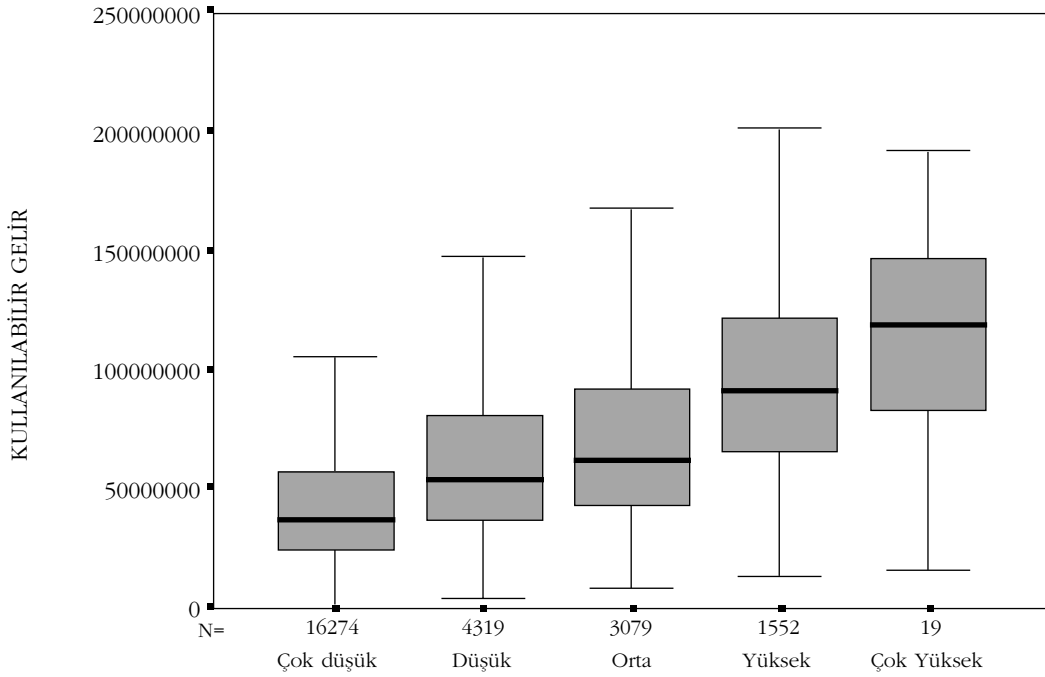
- Okuma yazma bilmeyenler = 0
- Okur-yazarlar = 1
- İlkokul mezunları = 5
- Ortaokul mezunları = 8
- Lise mezunları = 11
- Meslek lisesi mezunları = 11
- Üniversite mezunları = 15
- Lisansüstü mezunları = 18

Yukarıdaki ağırlıklar kullanılarak çalışan hane bireylerinin ortalama eğitim seviyesi aşağıdaki gibi hesaplanmıştır:

$$OEY = \frac{\sum_{i=1}^n EY_i}{n}$$

OEY : Ortalama Eğitim Yılı; EY: çalışan hane bireylerinin eğitim yılı.

Çizim 3.5. Eğitim Düzeyi Gruplarına Göre Gelir Farklılıkları

Bu hesaplama yöntemi ile elde edilen eğitim değişkeni en düşük sıfır en yüksek 18 değerini alabilen bir değişken olarak tanımlanmıştır. Bu analiz kapsamında ise değişkenin orijinal değerleri gruplanarak kullanılmıştır. Birinci grup en düşük eğitim seviyesini, ilkokul ve daha düşük eğitim seviyesini gösterirken, ikinci grup ortalama eğitim düzeyi 5 – 8 yıl arasında değişen, diğer bir deyişle ilkokul mezunu ile ortaokul mezunu arasında eğitim düzeyine sahip haneleri ifade etmektedir. Üçüncü grup benzer şekilde ortalama 8 – 11 yıl eğitim görmüş haneleri, dördüncü grup ortalama 11 – 15 yıl ve nihayet beşinci grup ise ortalama 15 yıldan fazla eğitim görmüş aileleri içermektedir.

Buna göre ele alındığında, Çizim 3.5.'den de görülebileceği gibi eğitim seviyesi yükseldikçe gelir düzeyi de belirgin bir şekilde yükselmektedir, fakat beraberinde eşitsizlik de artmaktadır. Bunun nedeni, ülkemizdeki eğitim sisteminin meslek edindirme açısından zayıf kalmasıdır. Eğitim seviyesinin genel olarak yükselmesi geçerli bir meslek edinmenin garantisi olamamaktadır; bu yüzden de iş bulabilmek için eğitim seviyesine denk düşmeyen bir gelir düzeyine razı olanlar çıkmaktadır. Bu konuda ele alınabilecek bir diğer özellik de Türkiye'de sektörel ücret farklılıklarının çok büyük olmasıdır; özellikle, kamu ile özel sektör arasında çok büyük bir ücret farklılığı bulunmaktadır. Bir kaç örnek vermek gerekirse, devlet üniversitesinde görevli bir öğretim üyesi ile özel üniversitelerde görevli öğretim üyelerinin ücretleri arasında 1'e 4 civarında farklılıklar bulunmaktadır. Devlette genel müdürlük yapan biri ile özel sektörde genel müdürlük yapan biri arasındaki ücret farkı ise 1'e 5, 1'e 10 düzeyine kadar yükselmektedir. Bu farklılık AB ülkelerinde sadece 1'e 2 düzeyindedir. Daha çarpıcı bir örnek vermek gerekirse, kamuda sözleşmeli işçi statüsünde çalışan bir genel müdür şoförünün maaşı genel müdürün maaşından yüksek olabilmektedir. Bütün bunlar ciddi bir devlet personel rejimi reformu yapılması gerekliliğini ortaya koyarken, eğitim seviyesi yükseldiğinde neden eşitsizliğin arttığını da göstermektedir.

Çizelge 3.8. incelendiğinde, grup ortalamaları arasında büyük bir farklılık göze çarpmaktadır; ortancaların yanı sıra en yüksek ve en düşük aritmetik ortalamalar arasında da yaklaşık 6 katlık bir fark bulunmaktadır. Diğer gruplarda olduğu gibi eğitimde de grup geliri yükseldikçe gelir eşitsizliği artmaktadır; buna bağlı olarak "düşük" eğitim düzeyi olarak adlandırılan gruptaki eşitsizlik tüm gruplar arasında en düşük olanıdır.

Çizelge 3.8.’den izlenebileceği gibi, eğitim temelinde gerçekleştirilen ayrıştırma analizi diğer değişkenler için elde edilen sonuçlardan biraz farklı olarak gruplar arası etkinin en yüksek olduğu analizdir. Gruplar arası bileşen kimi indeksler için grup içi bileşenin payının %20’sine kadar yükselebilmektedir . Bu durum, Çizim 3.5.’de açıkça görülen farklılığın anlamlı sayılabilecek bir farklılık olduğunu göstermektedir.

Çizelge 3.8. Eğitim Düzeyine Göre Gelir Eşitsizliğinin Ayrıştırılması

	Çok düşük	Düşük	Orta	Yüksek	Çok yüksek
Nüfus oranı	0.644	0.183	0.114	0.058	0.001
Gelir oranı	0.496	0.208	0.158	0.133	0.005
Görelî ortalama	0.770	1.134	1.383	2.316	4.422
Alt grup değerleri					
Gini	0.405	0.397	0.421	0.468	0.523
MLD	0.279	0.263	0.301	0.377	0.601
Theil indeksi	0.377	0.328	0.450	0.644	0.532
CV	1.802	0.732	3.014	4.085	0.805
Atkinson (=0.5)	0.144	0.135	0.160	0.209	0.244
Atkinson (=1.0)	0.243	0.232	0.260	0.314	0.452
Grup içi			Gruplar arası		
MLD	0.285		MLD		0.058
Theil indeksi	0.415		Theil indeksi		0.067
CV	2.799		CV		0.083
Atkinson (=0.5)	0.154		Atkinson (=0.5)		0.027
Atkinson (=1.0)	0.254		Atkinson (=1.0)		0.048

Gini indeksi için gerçekleştirilen ayrıştırma analizinin sonuçları da diğer gruplar için yapılan analizlerde elde edilen sonuçlara göre biraz farklılıklar içermektedir. Söz konusu analize ilişkin sonuçlar aşağıdaki gibidir:

Grup içi bileşen	0.432
Gruplar arası bileşen	0.191
Gruplama bileşeni	-0.155
Toplam Gini	0.469

Burada gruplararası bileşene ait indeks değerinin toplam indeks değerinin yaklaşık %40’ı civarında olduğu görülmektedir. Gruplama bileşeni de diğerlerine göre oldukça yüksek sayılabilecek bir değer almıştır. Buna göre, oluşturulan grupların,

az çok homojen bir biçimde sıralandıkları söylenebilir; diğer bir deyişle, bir grup üyesinin diğer grup üyeleri ile ardarda sıralanma ihtimali düşük, bloklar halinde sıralanma ihtimalleri yüksektir. Eğer sözkonusu değer -1 yada +1 değerlerini alsaydı kesin olarak blok sıralamanın sözkonusu olduğunu grup üyelerinin diğer grup üyeleri ile sıralama anlamında karışmamış olduklarını söyleyebilecektik.

Eğitim değişkeni ile ilgili olarak, eğitim düzeyinin gelir seviyesi üzerinde belirgin bir etkisi olduğunu, eğitim düzeyi arttıkça gelirin de yükseldiğini ve eğitim düzeyine göre oluşan grup farklılıklarının genel eşitsizlik üzerinde yüksek sayılabilecek bir paya sahip olduğunu söyleyebiliriz.

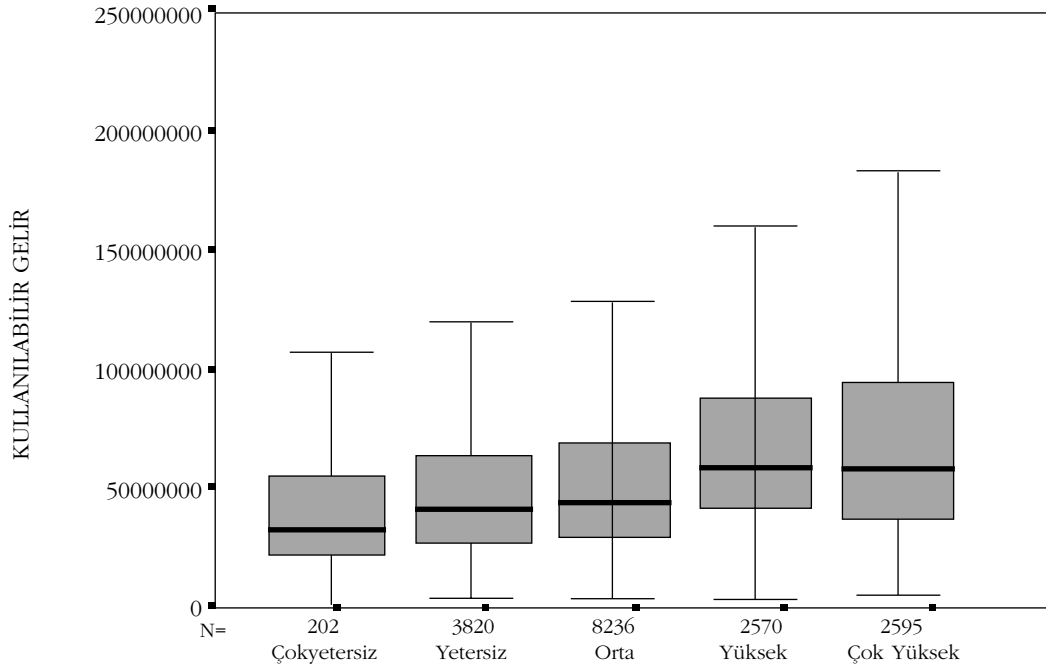
3.3.4. Ortalama İstihdam Düzeyinin Gelir Dağılımına Etkisi

Gelir dağılımı ile ilgili ayrıştırma analizlerinde dikkate alınan grupta değişkenlerinden biri de hane bazında hesaplanan istihdam düzeyidir (*work attachment*). Uluslararası çalışmalarda bu değişken genellikle hanede bulunan yetişkin bireylerden kaçının çalıştığına bağlı olarak hesaplanır. Çekirdek ailenin yaygın olduğu ve aile büyüklüğünün son derece düşük olduğu ülkeler için yeterli bulunabilecek bu yaklaşım ortalama aile büyüklüğünün 4.5 olduğu (1994 yılı için) bir ülkede yanıltıcı sonuçlar verebilir. Bir örnek vermek gerekirse, 8 yetişkinin bulunduğu bir ailede 3 kişinin çalıştığını varsayalım; bu aileyi eşlerin ikisinin birden çalıştığı iki kişilik aile ile herhangi bir düzeltme yapmadan karşılaştıracak olursak büyük ailenin istihdam düzeyinin daha yüksek olduğu sonucuna varabiliriz. Oysa küçük ailede çalışabilecek bütün yetişkin bireyler çalışırken, diğerinde neredeyse %30'u çalışmamaktadır. Bu haliyle bir grupta yapıldığında, grupta kendisinden beklenen belirli bir özelliğe göre gözlemleri ayırma işlevini tam olarak yerine getirememiş ve heterojen kümeler yaratmış olur.

Bunu engellemek için, istihdam düzeyini ölçmek üzere yeni bir değişken tanımlanmıştır. Buna göre, ailede çalışan birey sayısı, gelir getirme özelliğine sahip, diğer bir deyişle çalışma çağı içinde olup emekli maaşı elde etmeyen birey sayısına bölünerek haneler için bir ortalama istihdam seviyesi hesaplanmıştır. Bu değişkenin değeri sıfır ile bir arasında değişmektedir. Değişken sıfır değeri aldığı anda aile bireylerinin hiç birinin çalışmadığı, bir değeri aldığı anda da ailede çalışabilecek durumda bulunan herkesin çalıştığı anlaşılmalıdır.

Tarım kesiminde küçük üreticiliğin yaygınlığı nedeniyle yetişkinlerin hemen hemen tümü çalıştığından, istihdam düzeyi açısından ayrıştırma kentsel kesimde yaşayan hanehalkları ile sınırlı tutulmuştur.

Çizim 3.6. Ortalama İstihdam Düzeyinin Gelir Etkisi

Çizim 3.6'da yukarıda ayrıntıları açıklanan ortalama hane istihdamı değişkeninin gruplanması ile gerçekleştirilen kutu-nokta çizimi bulunmaktadır. Gruplama, 0 – 20 arası "çok yetersiz", 21 – 40 arası "yetersiz", 41 – 60 arası "orta", 61 – 80 arası "yüksek", 81 – 100 arası "çok yüksek" şeklinde yapılmıştır. Buna göre oluşturulan grupların gelirleri incelendiğinde bir plato şeklinde gelirin değiştiği anlaşılmaktadır; "çok yetersiz" istihdam düzeyinden "yetersiz ve orta" istihdam düzeyine geçildiğinde ortanca gelirin yükseldiğini, buradan da "yüksek ve çok yüksek" istihdam düzeylerine geçildiğinde gelirin tekrar yükseldiğini görmekteyiz. Gelir yükselirken grup içi eşitsizliğin de arttığı gözlemlenmektedir.

Çeşitli eşitsizlik ölçülerinin gruplar bazında oluşan değerleri incelendiğinde ilk göze çarpan özellik ortalama istihdam seviyesi yükseldikçe gelirle birlikte eşitsizliğin de artmakta olduğudur. Ancak, bunun istisnasını "yüksek" olarak adlandırdığımız grup oluşturmaktadır. Özellikle ortalama gelire daha fazla ağırlık verdiği bilinen eşitsizlik ölçütleri açısından bu grupta büyük bir düşüş gözlenmekte ve eşitsizlik en düşük istihdam ve dolayısıyla gelir seviyesindeki gruba eşdeğer sayılabilecek bir düzeye gerilemektedir.

Çizelge 3.9. Ortalama İstihdam Düzeyine Göre Gelir Eşitsizliğinin Ayrıştırılması

	Çok düşük	Düşük	Orta	Yüksek	Çok yüksek
Nüfus oranı	0.021	0.264	0.451	0.161	0.103
Gelir oranı	0.014	0.222	0.433	0.189	0.142
Görelî ortalama	0.683	0.839	0.960	1.175	1.379
Alt grup değerleri					
Gini	0.427	0.433	0.457	0.421	0.489
MLD	0.307	0.319	0.356	0.302	0.419
Theil indeksi	0.365	0.500	0.527	0.407	0.636
CV	0.648	5.542	2.693	1.406	4.336
Atkinson (=0.5)	0.153	0.170	0.188	0.156	0.218
Atkinson (=1.0)	0.264	0.273	0.299	0.261	0.342
Grup içi					
MLD	0.343				
Theil indeksi	0.512				
CV	3.318				
Atkinson (=0.5)	0.182				
Atkinson (=1.0)	0.292				
Gruplar arası					
MLD					0.014
Theil indeksi					0.014
CV					0.015
Atkinson (=0.5)					0.006
Atkinson (=1.0)					0.011

Bir başka göze çarpan özellik ise CV'de görülen yüksek ve dalgalı seyirdir. Bindiği gibi CV yüksek gelirliiler arasındaki eşitsizliğe daha fazla ağırlık vermektedir. Bu durumda, her grubun benzer heterojenlik düzeyinde olduğunu söyleyebiliriz.

Bütün bu göstergeler birlikte değerlendirildiğinde, ortalama istihdam düzeyinin, ortancayı geliştirme özelliği olmakla birlikte, işgücüne katılımının genellikle sadece gelir boyutu ile algılandığı ve hane için yeterli bir gelir seviyesi sağlandıktan itibaren çeşitli bireylerin çalışmaktan vazgeçtiği söylenebilir. Ayrıştırma analizinin sonuçlarına bakıldığında, gruplararası bileşenin zayıf kaldığı, toplam eşitsizliğin büyük ölçüde grup içi eşitsizlikten kaynaklandığı söylenebilir. Gruplar arası eşitsizlikte görülen en yüksek katkı MLD'de %5 civarında gerçekleşmiştir.

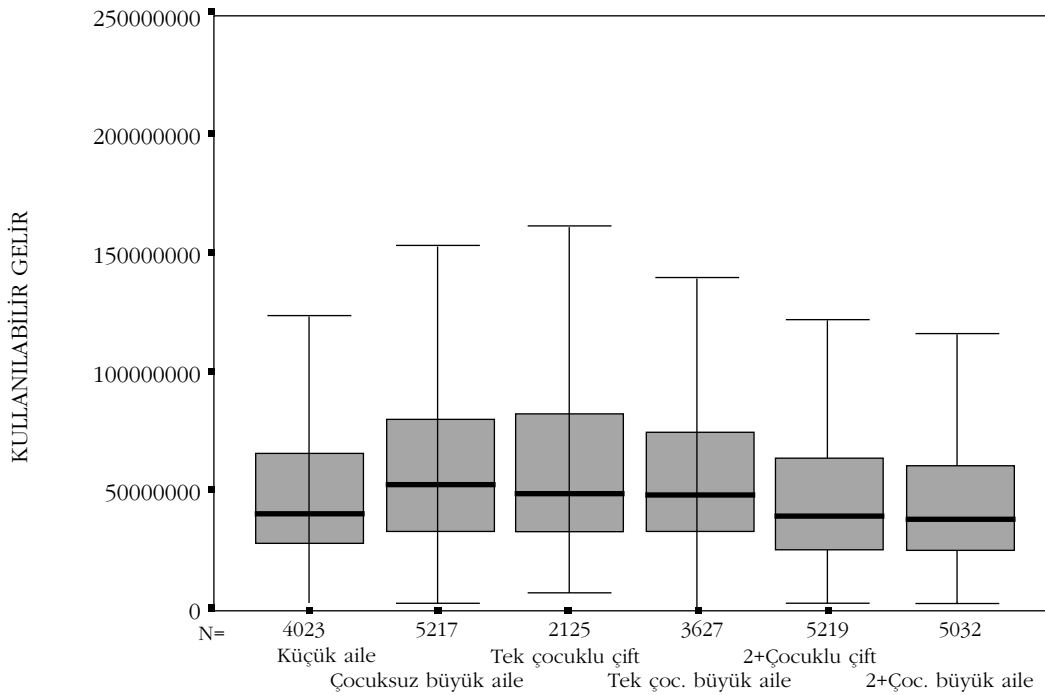
3.3.5. Aile Tipinin Gelir Eşitsizliğine Etkisi

Aile tipi değişkeni çocuk sayısı ile yetişkin sayısının çeşitli kombinasyonları temel alınarak hazırlanmıştır. Söz konusu kombinasyonlar OECD yaklaşımı temel alı-

arak belirlenmiştir. Bu kombinasyonlara karar verilirken bir yandan grup sayısını fazla artırmayacak bir yandan da haneler arasında aile tipine bağlı karakteristik farklılıkları yansıtabilmesi açısından da yeterli olmasına dikkat edilmiştir. Buna göre aile tipi değişkeni aşağıdaki gibi oluşmuştur:

1. *Küçük aile*: çocuksuz yetişkin, çocuksuz iki yetişkin, tek çocuklu yetişkin, 2 ve daha fazla çocuklu yetişkin
2. *Çocuksuz büyük aile*: çocuksuz en az üç yetişkin
3. *Tek çocuklu çift*: tek çocuklu iki yetişkin
4. *Tek çocuklu büyük aile*: tek çocuklu en az üç yetişkin
5. *İki veya daha fazla çocuklu çift*: iki veya daha fazla çocuklu iki yetişkin
6. *İki veya daha fazla çocuklu büyük aile*: iki veya daha fazla çocuklu en az üç yetişkin

Çizim 3.7. Aile Tipine Bağlı Gelir Farklılıkları

Aile tipi ile ilgili Çizim 3.7'ye bakıldığında, tek çocuklu ailelerin diğerlerine oranla belirgin bir biçimde yüksek gelir düzeyine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Aile büyüklüğü arttıkça gelir düzeyinde bir düşüş başlamaktadır. Diğer grup değişkenlerinde görülen bir özellik burada da ortaya çıkmaktadır, gelir düzeyi arttıkça gelir eşitsizliği de yükselmektedir. Ortanca gelirler açısından en kötü durumda olan aile tipleri ise küçük aileler ile "en az iki çocuk sahibi olan büyük ailelerdir".

Çizelge 3.10. Aile Tipine Göre Gelir Eşitsizliğinin Ayrıştırılması

	1. Tip	2. Tip	3. Tip	4. Tip	5. Tip	6. Tip
Nüfus oranı	0.16	0.24	0.09	0.14	0.21	0.19
Gelir oranı	0.16	0.25	0.10	0.15	0.18	0.15
Görelî ortalama	1.05	1.19	1.19	1.00	0.89	0.78
Alt grup değerleri						
Gini	0.471	0.447	0.466	0.411	0.465	0.416
MLD	0.382	0.347	0.367	0.289	0.369	0.294
Theil indeksi	0.490	0.561	0.472	0.384	0.562	0.363
CV	1.339	5.365	1.233	1.440	3.512	1.125
Atkinson (=0.5)	0.192	0.186	0.186	0.149	0.195	0.148
Atkinson (=1.0)	0.317	0.293	0.307	0.251	0.308	0.255
Grup içi						
MLD	0.328	Gruplar arası		MLD	0.014	
Theil indeksi	0.468			Theil indeksi	0.014	
CV	2.869			CV	0.014	
Atkinson (=0.5)	0.172			Atkinson (=0.5)	0.006	
Atkinson (=1.0)	0.282			Atkinson (=1.0)	0.012	

Çizelge 3.10. incelendiğinde gelir eşitsizliği açısından "çocuksuz küçük aile", "tek çocuklu çift", "üç veya daha fazla çocuklu çift" aile tipleri daha yüksek eşitsizliğe sahip görünmektedir. Ancak yüksek gelir gruplarına daha fazla ağırlık veren bir indeks olan CV'ye göre ise "çocuksuz büyük aile" ile "iki veya daha fazla çocuklu çift" aile tipleri daha eşitsiz gözükmemektedir. Buna göre her iki aile tipine dahil olan haneler arasında, gelir düzeyi yükseldikçe haneler gelir düzeyleri açısından birbirlerinden uzaklaşmaktadırlar.

Diğer gruplarda olduğu gibi aile tipi ile ilgili analizde de gelir dağılımı eşitsizliği büyük ölçüde grupların iç dağılımlarından kaynaklanmaktadır. Gruplar arası farklılık eşitsizlik üzerinde önemli bir katkıda bulunmamaktadır. Bu durumda, özellikle çocuksuz büyük aile ile iki veya daha çok çocuklu çift aile tiplerine dahil hane halkları eşitsizliğe diğerlerine oranla daha çok katkıda bulunmaktadırlar.

3.4. Gelir Eşitsizliğini Etkileyen Faktörler: Bileşik Etki

Bir önceki bölümde gelir dağılımı üzerinde etkili olduğu varsayılan faktörlerin gelir dağılımı üzerindeki etkileri, tek tek bağımsız olarak ayrıştırma analizi ile incelenmişti. Gelir eşitsizliği üzerindeki etkili faktörlerin irdelenmesi, esas olarak bir politika belirlemesi amacına yöneliktir. Politika belirlenmesine zemin oluşturacak yaklaşımların tek başına bağımsız ayrıştırma analizinden elde edilmesi iki nedenden ötürü mümkün olamamaktadır.

Birincisi, hatırlanabileceği gibi her bir faktörün gelir eşitsizliğine yaptığı katkıda, belirlenen grupların iç eşitsizliklerinden kaynaklanan etki, gruplar arasındaki farklılıktan kaynaklanan etkiye oranla daha yüksekti. Bu, belirlenen değişkenlere göre oluşturulan grupların yeterince homojen olmadıkları anlamına gelmektedir. Biraz daha açacak olursak, bir gruba dahil haneleri de kendi içinde başka değişkenler bazında tanımlanabilecek daha küçük alt gruplara bölmek olanaklıdır. Bir örnek vermek gerekirse, aile türüne göre yapılan gruplamada görece yüksek ortanca gelir düzeyine sahip "tek çocuklu çift"lerden oluşan haneler kendi içlerinde örneğin kent – kır ayırımına da tabi tutulacak olurlarsa ortaya biraz daha küçük ama görece daha homojen gruplar çıkar.

İkincisi, seçilen değişkenlerin birbirleri ile eş ya da ters yönlü bir ilişki içinde bulunmaları mümkündür. Örneğin, ortalama istihdam düzeyi ile eğitim düzeyi arasında bu tür bir bağlantının gerçekleşmesi ihtimali yüksektir. Eğitim düzeyi yüksek bir ailenin istihdam düzeyinin de yüksek olması beklenebilir; bu durumda ailenin yüksek gelir elde etmesi de normal karşılanmalıdır. Tersine, hanenin eğitim düzeyi düşük olduğundan dolayı istihdam düzeyi de düşük kalıyor olabilir. İki değişken arasında tanımlanabilen bir bağlantının yanısıra kolayca tanımlanamayacak ve / ya da farkedilemeyecek, dışsal bir faktörün etkisi ile ortaya çıkan bir bağlantının görülmesi de mümkün olabilir.

Yukarıda kabaca sözedilen nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan bileşik etkileri çözümleyebilmek için çok faktörlü ayrıştırma analizini kullanmak olanaklıdır; ancak, ayrıştırma analizinde iki faktörün birlikte ele alınması mümkün olmakla birlikte birarada değerlendirilmek istenen faktör sayısı arttıkça analizin gerçekleştirilmesi zorlaşmaktadır. Diğer bir deyişle, ayrıştırma analizi iki katmanlı yaklaşımın ötesinde kullanılabilirliğini derece derece yitirmektedir.

Bir önceki bölümde, kullanılan değişkenlerden ikisi, eğitim ve ortalama istihdam düzeyi bilindiği gibi, sırasıyla 1 ile 18 ve 0 ile 1 arasında değişen değerler alabilen ve sürekli tipte değişken olarak kabul edilebilecek değişkenlerdi. Ayrıştırma analizini gerçekleştirmek için sözkonusu iki değişken gruplanarak analize dahil edilmişlerdi. Sürekli tipte değişkenler gruplanarak kullanıldıklarında, gerçekte, veri setinde varolan bazı bilgilerin kaybından da sözedilebilir. Öte yandan, bizim ilgilendiğimiz temel değişken olan kullanılabilir gelir değişkeni de sürekli tipte değişkendir. Bu durumda, hem bilgi kaybını en aza indirmek, hem de çok katmanlı bir analizi gerçekleştirebilmek için regresyon analizi tercih edilmiştir.

İkinci bölümde ele alındığı gibi, gelir değişkeni lognormal bir dağılıma uymaktadır. Eğitim değişkeni ile istihdam düzeyi değişkenlerinin de logaritmaları alındığında normal dağılıma yaklaşmaktadırlar. Dolayısıyla bu üç değişken logaritmik olarak regresyon analizinde kullanılmışlardır. Bu değişkenlerin dışında kalan değişkenler ise yapay değişken haline dönüştürülerek denkleme dahil edilmişlerdir. Regresyon analizi çerçevesinde tahmin edilen denklem aşağıdaki gibidir :

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_2 + \beta_2 X_3 + \beta_i D_i + u_i$$

Yukarıdaki denklemde Y kullanılabilir gelirin logaritmasını, X_2 eğitim düzeyinin logaritmasını, X_3 ortalama istihdam düzeyinin logaritmasını, D_i kullanılan yapay değişkenleri ve u_i hata terimini ifade etmektedir. Kullanılan yapay değişkenler ise şöyle sıralanabilir :

X41 : Küçük aile	X51 : Marmara Bölgesi	X61 : Kırsal alanlar
X42 : Çocuksuz büyük aile	X52 : Ege Bölgesi	X62 : Kentsel alanlar
X43 : Tek çocuklu çift	X53 : Akdeniz Bölgesi	
X44 : Tek çocuklu büyük aile	X54 : Karadeniz Bölgesi	
X45 : 2+ çocuklu çift	X55 : İç Anadolu Bölgesi	
X46 : 2+ çocuklu büyük aile	X56 : Doğu Anadolu Bölgesi	
	X57 : Güneydoğu Anadolu Bölgesi	

Tahmin edilen denklemin sonuçları Çizelge 3.12.'de özetlenmiştir.

Çizelge 3.11. Kullanılabilir Geliri Etkileyen Faktörler

	Katsayı	Standardize Katsayı	t değeri
Eğitim düzeyi	0.571	0.385	64.120
Ortalama istihdam düzeyi	0.306	0.178	29.729
2+ çocuklu çift	- 0.335	-0.186	-28.160
Kırsal alanlar	-0.210	-0.130	-21.746
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	-0.239	-0.100	-16.612
Çocuksuz büyük aile	0.115	0.064	9.726
Tek çocuklu çift	-0.155	-0.060	-9.724
Marmara Bölgesi	0.103	0.051	8.416
2+ çocuklu büyük aile	-0.086	-0.047	-6.953
Karadeniz Bölgesi	-0.064	-0.033	-5.433
İç Anadolu Bölgesi	0.030	0.015	2.448
Sabit terim	17.718		
$R^2 = 24.6$			
$F = 726$			
Conditionality Index = 12.36			

Standardize edilmiş katsayılar üzerinden bir karşılaştırma yapılacak olursa, **gelir düzeyi üzerinde en etkili faktörün "eğitim düzeyi" olduğu görülmektedir**. **Ortalama istihdam düzeyi ile birlikte eğitim düzeyi gelir düzeyini pozitif olarak etkilemektedirler; diğer bir deyişle eğitim düzeyi ve ortalama istihdam düzeyi arttıkça, gelir düzeyi yükselmektedir**. Bu iki değişkenin gelir düzeyi üzerindeki etkilerinin boyutunu ölçebilmek için ise esnekliklerini hesaplamak gerekmektedir. Tahmin edilen fonksiyon çift taraflı logaritmik fonksiyon olduğundan katsayının kendisi doğrudan esneklik değerini vermektedir. Buna göre eğer hanelerin ortalama eğitim düzeyi iki katına çıkartılacak olursa (%100'lük bir artış), kullanılabilir gelirden yaklaşık %60'lık bir artış olacaktır. Ortalama istihdam düzeyi iki katına çıkacak olursa kullanılabilir gelirden yaklaşık %30'luk bir artış olacaktır. Bu artışların tüm toplum düzeyinde gerçekleştirilmesi halinde eşitsizliğin daha da artacağını söyleyebiliriz; fakat düşük gelirli gruplar için bir artış öngörülecek olursa, bunun gelir dağılımı üzerinde iyileştirici etkisi olacağı açıktır.

Yapay değişkenlerden işareti pozitif olanlar, kullanılabilir geliri yükselten faktörler olarak sınıflandırılırken, negatif işaretli olanlar ise geliri azaltan faktörler olarak değerlendirilebilirler. Buna göre, kırsal alanda yaşayanlar, Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayanlar vb., diğer tüm koşullar aynı iken, bu gruplar dışında kalanlara oranla daha düşük kullanılabilir gelir elde etmektedirler. Tersine "çocuksuz büyük aileler", Marmara ve İç anadolu bölgelerinde yaşayanlar ise, diğer tüm şartlar aynı kalmak koşuluyla, diğer grup üyelerine oranla daha yüksek kullanılabilir gelire sahip olmaktadır.

Denklemden yer almayan yapay değişkenlerin ise kullanılabilir gelir üzerinde istatistiksel olarak anlamlı kabul edilebilecek bir etkisi bulunmamaktadır.

3.5. Sonuç

Gelir dağılımına ilişkin ayrıştırma analizi iki farklı düzeyde ele alınmaktadır: birinci analiz düzlemi gelir bileşenlerine göre tanımlanırken, ikinci düzlem gelir eşitsizliği üzerinde etkili olduğu varsayılan çeşitli gruplar temelinde tanımlanmaktadır.

Türkiye’de gelir dağılımı eşitsizliğinin kaynakları birinci düzlem olarak tanımlanan gelir bileşenlerinin etkisi temelinde ele alındığında, 1987 ve 1994 yıllarında etkili faktörler arasında bazı farklılaşmaların olduğu görülmektedir. 1987 yılında eşitsizlik üzerinde en etkili gelir bileşeni sermaye ve müteşebbis gelirleridir. Ancak, bu noktada, sermaye ve müteşebbis gelirleri olarak tanımlanan grubun bir tanım sorunu içinde bulunduğunu belirtmek gerekir. Tanım sorununa bağlı olarak gelir seviyesinde büyük farklılıklar oluşmaktadır. Türkiye’de ücret ve maaş gelirlerinin, gelişmiş ülkeler için yapılan çalışmalardan elde edilen çalışmalardan farklı olarak, eşitsizlik üzerinde fazla katkıda bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu sonuç Dünya Bankasının 2000 yılında Türkiye için yaptığı çalışmada elde ettiği sonuca, ilk bakışta ters bir sonuç gibi durmaktadır. Ancak, Dünya Bankasının emek gelirleri için yaptığı tanım bu çalışmada kullanılan tanımdan farklı olarak ‘kendi işinde çalışanlar’ kategorisinden elde edilen gelirleri de kapsamaktadır. Dolayısıyla, aslında emek gelirleri ile sermaye gelirlerine ilişkin olarak elde edilen sonuçlar bu iki çalışmada karşılaştırılabilir olmaktan uzaktır.

1994 yılına ilişkin olarak göze çarpan ilk özellik, faiz gelirlerinin eşitsizliğe yaptığı katkının 1987 yılına oranla olağanüstü artış gösterdiğidir. 1994 yılında Türkiye’nin içinde bulunduğu iktisadi koşullar düşünüldüğünde bunun beklenen bir sonuç olduğu söylenebilir. 1994 yılında faiz gelirlerinin eşitsizliğe katkısı, faiz gelirle-

rinin toplam içindeki payı düşük olmasına rağmen, sermaye ve müteşebbis gelirlerinin katkısı düzeyine yükselmiştir. Dolayısıyla, diğer gelir türlerinin eşitsizlik üzerindeki etki payları azalmıştır. Bu sonuç, 1987 ile 1994 yılları arasındaki değişimin ayrıştırılması yapıldığında da doğrulanmaktadır. Buna göre, gelir dağılımı eşitsizliğinde görülen değişimin en önemli kaynağı faiz gelirleri olurken, bu etki diğer tüm bileşenlerin değişimdeki etkileri ile karşılaştırılamayacak kadar büyüktür.

İkinci düzlemi oluşturan gruplara göre eşitsizlik incelendiğinde, dikkati çeken en önemli faktör eğitim değişkenidir. Buna göre, eğitim seviyesi yükseldikçe ortalama gelir seviyesi düzenli olarak artmaktadır. Buna karşılık, gelir seviyesi yükseldikçe grup içi eşitsizliğin de arttığı görülmektedir. Bunun en önemli nedeni Türkiye’de eğitim sisteminin meslek edindirme amacından uzak kalmış olması ve özel sektör ile kamu sektörü arasındaki aşırı ücret dengesizliğidir. Eğitim dışında kalan tüm faktörlerde grup içi eşitsizliğin toplam eşitsizliğe katkısı gruplar arası eşitsizliğin katkısına oranla daha yüksektir.

B Ö L Ü M

TÜRKİYE'DE YOKSULLUK

4. TÜRKİYE'DE YOKSULLUK

Gelir dağılımı araştırmalarının tamamlayıcısı, dağılımın alt kısmını mercek altına alan yoksulluk araştırmalarıdır. Gerçekte yoksulluk tanımlanması ve sınırlarının belirlenmesi güç bir kavramdır. Genel anlamda yoksulluk, toplumsal refah düzeyi, toplumun yaşam standardının mutlak veya görelî olarak minimum bir düzeyinin altında kalan kişinin statüsü olarak tanımlanır. Daha spesifik bir tanımlama, "toplam gelirin yaşamı sürdürebilmek için gerekli olan minimum ihtiyaçları karşılayamaması durumu" şeklinde yapılabilir. Bu bölümde **gelir yoksulluğu** * (*income poverty*) diye isimlendirilen bu kavram üzerinde durulacaktır.

Yoksulluğun kapsamı, ülkeden ülkeye, dönemden döneme refah düzeyindeki gelişmelere bağılı olarak farklılıklar gösterir. Yoksulluk düzeyi bakımından ülkeler arası veya aynı ülke içinde dönemler arası karşılaştırmalar yapılabilmesi, toplam nüfus içinde kimlerin yoksul olarak isimlendirileceğine karar verilmesini gerektirir. Bu kararın verilebilmesi için yoksulluk kavramı **mutlak yoksulluk** (*absolute poverty*) **görelî yoksulluk** (*relative poverty*) ve **öznel yoksulluk** (*subjective poverty*) gibi çeşitli yaklaşımlar aracılığıyla incelenir.

Türkiye'de 1987'den 1994'e yoksulluğun boyutlarının nasıl bir gelişme gösterdiğinin incelendiği bu bölümde, **görelî yoksulluk** yaklaşımı tercih edilmiştir. Birinci bölümde de açıklandığı gibi bu yaklaşımın tercih edilmesinin temel nedenlerinden biri daha önce Türkiye'de görelî yoksulluğun yeterince ele alınmaması, diğeri AB üyesi ülkelerle (OECD, 1998; Rodrigues, 1999) yoksulluk karşılaştırması yapabilmenin ancak görelî yoksulluk yaklaşımı ile sağlanabiliyor olmasıdır.

Görelî yoksulluğun ölçülmesinde ilk aşama, kimlerin yoksul sınıflamasına gireceğini belirleyen bir **yoksulluk çizgisi** (*poverty line*) seçmektir. Aslen yoksulluk çizgisi, bir toplumda yoksul olanlarla olmayanları birbirinden ayırmakta kullanılan izafi bir hattır. Görelî yoksulluk yaklaşımı altında yoksulluk çizgisi, ortanca (medyan) gelirin belli bir yüzdesi (%40, %50, %60) olarak belirlenir.

Yoksulluk sınırının belirlenmesi, yoksulluk düzeyi hakkında yorum yapılabilmesi için bir başlangıç noktasıdır. Yoksulluk çizgisinin altında kalan yoksullar ara-

---

* Araştırmaların çoğu gelir yoksulluğu üzerinde yoğunlaşır. Ancak son zamanlarda, yoksulluğun bu görünüşü, gelir yoksulluğuna güvenmenin, ekonomik yıpranmanın başka can alıcı yönlerini gizleyebileceği kaygısıyla sorgulanmaktadır (Sen, 1997: 164-165).

sında da bir gelir eşitsizliği mevcuttur ve bunun da dikkate alınması gerekir. Yoksulluk çizgisi altında yer alan gruplardan bir kısmı yoksulluk sınırına yakın bir yerde yoğunlaşma gösterirken bir başka grup ise çok daha aşağılarda yoğunlaşma gösterebilir. Yoksulların yoksulluk çizgisi gelirine göre konumlanmalarını ve kendi içlerindeki eşitsizlik düzeyini ölçmek için çeşitli ölçüler geliştirilmiştir. Bu ölçüler çeşitli ülkelerin yoksulluk düzeylerini karşılaştırmak ve bir ülke içinde yoksulluğun zaman içindeki gelişimini izlemek amacıyla kullanılır.

Bu bölümde, Türkiye’de 1987 ve 1994 gelir dağılımlarından hareketle göreceli yoksulluğun düzeyi çeşitli yoksulluk ölçüleri yardımıyla her iki yıl için hesaplanmış ve karşılaştırılmıştır.

4.1. Yoksulluğa Farklı Yaklaşımlar

Yoksulluk düzeyinin belirlenmesinde **mutlak yoksulluk** (*absolute poverty*) **göreceli yoksulluk** (*relative poverty*) ve **öznel yoksulluk** (*subjective poverty*) şeklinde sayılabilecek üç ayrı yaklaşım kullanılır. Mutlak ve göreceli yoksulluk yaklaşımları arasındaki temel fark, yoksulluk çizgisinin belirlenmesi aşamasında ortaya çıkmaktadır. Mutlak yoksullukta, bireylerin yaşamlarını sürdürebilmek için gerek duyduğu minimum ihtiyaçlar üzerinden bu çizgi belirlenirken, göreceli yoksullukta toplumun ortalama gelir düzeyi (ortanca veya aritmetik ortalama) temel alınarak onun belli bir oranı yoksulluk çizgisini belirler.

4.1.1. Mutlak Yoksulluk

Mutlak yoksulluk, hanehalkı veya bireyin yaşamını sürdürebilecek asgari refah düzeyini yakalayamaması durumudur. Mutlak yoksul oranı, bu asgari refah düzeyini yakalayamayanların sayısının toplam nüfusa oranıdır. Bu nedenle mutlak yoksulluğun ortaya çıkarılması, bireylerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan minimum tüketim ihtiyaçlarının belirlenmesini gerektirir. Bu değer üzerinden yoksulluk çizgisi hesaplanır.

Mutlak yoksullukta yoksulluk çizgisi iki farklı yöntemle hesaplanır. Bunlardan birincisi sadece minimum gıda harcaması maliyetini esas alır. Bunun için bir kişinin yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan minimum kalori ihtiyacı hesaplanır. Daha sonra bu kalori ihtiyacını karşılayacak gıda harcaması maliyeti çıkarılır. İkinci yöntem, bireyin sadece minimum gıda harcamasını değil onun yanında diğer temel ihtiyaçlarını (giyinme, barınma, ısınma gibi) da dikkate alır. Dolayısıyla birinci yöntem göre daha yüksek bir yoksulluk çizgisi tanımlar.

Yoksulluk çizgisinin yukarıda açıklandığı şekliyle kalori ihtiyacı üzerinden hesaplanması tahmin edileceği gibi birçok güçlüğü de beraberinde getirir. Bireyin kalori ihtiyacı, yaşına, cinsiyetine ve yaptığı işe göre farklılık gösterir. Bu nedenle minimum kalori ihtiyacını belirlemek özünde belirsizlik taşıyan bir süreçtir.

Bir bireyin günlük kalori ihtiyacından yola çıkarak, veri bir hanehalkı büyüklüğü ile en düşük seviyede tüketilecek malların miktarları belirlenir. Mutlak yoksulluğun belirlenmesinde mal ve hizmetlerin asgari miktarlarının yanında bu mal ve hizmetlerin fiyatları önemlidir. Her hanehalkı büyüklüğü için, bu miktar ve fiyatlar üzerinden minimum maliyetler (yoksulluk çizgileri) hesaplanır. Hanehalkının gelir düzeyi, hesaplanan bu yoksulluk çizgisi ile karşılaştırılarak hanehalkının yoksul sınıflamasına girip girmediğine karar verilir.

Mutlak yoksulluk çizgisinin belirlenmesinde fiyatların önemli olması, aynı ülke içinde kent ve kır için farklı, bölgeler için farklı yoksulluk çizgilerinin belirlenmesini gerekli kılmıştır. Yoksulluk çizgileri bir kere oluşturulduğunda, daha sonrasında reel anlamda sabit tutularak yoksulluk oranları belirlenir. ABD’de geçerli yoksulluk çizgisi, Orshansky’nin 1961’de oluşturduğu yoksulluk çizgisinin yaşam standartlarındaki artışa göre güncelleştirilmiş halidir (Deaton, 1997: 143).

Mutlak yoksulluğu temel ihtiyaçların maliyetleri üzerinden hesaplama yaklaşımını ilk ortaya atan 19. yy sonunda Rowntree olmuştur (Dünya Bankası, 2000: 17). Rowntree, İngiliz şehri York için minimum temel ihtiyaçlar üzerinden hesapladığı yoksulluk çizgileri ile hanehalklarının gelirlerini karşılaştırarak yaptığı yoksulluk tahmininde nüfusun %10’unun yoksul olduğunu hesaplamıştır. Bu tarihten günümüze ülkelerin mutlak yoksulluk çizgilerini belirlemek için yapılmış çok sayıda araştırma mevcuttur. Günümüzde Dünya Bankası, uluslararası karşılaştırmalar yaparken, yoksulluk çizgisi olarak bir kişinin bir günde bir dolar kazanmasını esas almaktadır (Dünya Bankası, 2000: 17).

4.1.2. Göreli Yoksulluk

Göreli yoksulluk, toplumun ortalama refah düzeyinin belli bir oranının altında olma durumunu tanımlar. Yoksulluk çizgisinin belirlenmesinde referans noktası, birey veya hanehalklarının ortalama refah düzeyidir Refah ölçüsü olarak tüketim düzeyi veya gelir düzeyi seçilebilir. Fakat yoksullukla ilgili gelişmiş ülkelerdeki çoğu araştırmada yoksulluğun belirlenmesinde tüketim yerine toplam gelir alınır.

Toplam geliri belli bir miktarın (yoksulluk çizgisi) altında olan birey veya hane halkı yoksul olarak tanımlanır. Göreli yoksulluk kavramında, yoksulluk çizgisini belirleme aşamasında yapılan, ortalama gelir düzeyinin (ortanca veya aritmetik ortalama) belli bir yüzdesini, standart %50'sini, almaktır. Yoksulluk araştırmalarında, genellikle aritmetik ortalama yerine ortanca (gelirler en küçükten en büyüğe sıraya dizildiğinde tam ortadaki gelirin değeri) tercih edilir.

OECD'nin farklı ülkelerin yoksulluk karşılaştırmasında, yoksulluk çizgisi olarak ülkelerin ortanca bireysel eşdeğer gelirlerinin %50'si alınmıştır (OECD, 1998: 28). Ortanca eşdeğer gelirin %40 ve %60'ı için de yoksulluk çizgileri hesaplanmış, ancak esas olarak %50'sinden hesaplanan yoksulluk çizgileri üzerinde durulmuştur. Rodrigues (1999) de, Portekiz araştırmasında, ortanca bireysel eşdeğer gelirin %50, %60 ve %70'i gibi farklı yoksulluk çizgilerini kullanmıştır.

Bizim de burada Türkiye için yoksulluğun belirlenmesinde kullandığımız yaklaşım göreli yoksulluktur. 1987 ve 1994 yıllarında Türkiye'de ortanca eşdeğer kullanılabilir gelirin (bkz. Bölüm 2) %50'sinin altında gelire sahip bireyler yoksul olarak tanımlanmıştır.

4.1.3. Öznel Yoksulluk

Yoksulluk düzeyinin belirlenmesinde yukarıda anlatılanlardan oldukça farklı bir yaklaşım, öznel yoksulluk yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda temel düşünce, madem ki yoksulluk toplumun kabul edeceği minimum bir yaşam standardı düzeyiyle ilgilidir öyleyse yoksulluk çizgisini belirlemenin bir yolu, büyük ölçekli anketler yaparak toplumun bu konudaki görüşünü belirlemektir (Goodman, Johnson ve Webb, 1997: 230).

Öznel yoksulluğu belirleyebilmek amacıyla yapılan anketlerde farklı yöntemler kullanılır. Deneklere, yoksul olmamak, iyi bir gelire sahip olmak gibi bazı özel hedeflere ulaşabilmek için yeterli olduğunu düşündükleri gelir miktarı sorulur. Bu yöntem *Leyden yaklaşımı* olarak bilinir (Atkinson, 1998: 23). Örneğin ABD'de Gallup araştırma şirketi, "Bu toplumda dört kişilik bir ailenin geçinebilmesi için minimum ne kadar haftalık gelir kazanması gerekir?" şeklinde bir soruyu araştırmaya katılanlara yöneltir.

Öznel yoksullukta, anket sonuçlarından refah düzeyleri ile gelirler arasında bağlantı kurularak, kritik bir refah düzeyi seçilip ona karşılık gelen gelir düzeyi yok-

sulluk çizgisi olarak kabul edilir. Minimum gerekli gelir kamuoyu yoklamasıyla bir kez belirlendiğinde, bu cevaplar zamanla reel olarak artan yoksulluk çizgileri üretilmesinde kullanılır (Atkinson, 1998: 23).

4.2. Türkiye’de Yoksulluk Üzerine Mevcut Çalışmalar ve Sonuçları

Türkiye’de yoksulluk üzerine yapılmış sınırlı sayıdaki araştırmalar, mutlak yoksulluk yaklaşımını temel alarak Türkiye’de yoksul sayısını ve buna bağlı olarak yoksul oranını belirlemeye çalışır. Bunlardan ilki Celasun (1989)’un, Derviş ve Robinson’un 1973 için yaptıkları yoksulluk analizini hareket noktası olarak alan ve 1973, 1978 ve 1983 yılları için Türkiye’de yoksul oranlarını (yoksulluk oranının tanımı için bkz. Ek 4, 4.1) tahmin ettiği araştırmasıdır (Celasun, 1989: 24).

Celasun, yoksulluk sınırı olarak 1973 yılı fiyatlarıyla bir yılda bir hanehalkı için 12000 TL olarak almıştır (Celasun, 1986: 209). Mutlak yoksulluk çizgisi, 1978 fiyatlarıyla 38040 TL, 1983 fiyatlarıyla 327430 TL şeklinde belirlenmiştir. Bu yoksulluk çizgilerinin altında kalan hanehalklarının toplam hanehalkları içindeki oranları 1973’de %32’den 1978’de %25’e düşmüş ve 1983’de tekrar %30’a yükselmiştir. Bu azalma eğiliminin nedeninin kırsal alanlardan kentsel alanlara göç ve tarımsal olmayan alanlardaki hanehalklarının arasında göreceli olarak yoksulluğun daha küçük olması sayılmıştır (Celasun, 1986: 210).

Türkiye’de mutlak yoksulluğun belirlenmesi konusunda Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)’de uzmanlık tezi olarak iki araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalardan ilkinde 1987-1994 yılları için yoksulluk çizgileri, minimum kalori gereksinmesi yönteminden hareket ederek, tüketim ağırlıklı Türkiye fiyatları kullanılarak oluşturulmuştur (Dumanlı, 1996: 65). 1987 yılında cari fiyatlarla yoksulluk çizgisi 284700 TL, 1988’de 473405 TL ve 1994’de 14696360 TL şeklinde bulunmuştur.

DPT uzmanlık tezlerinden ikincisinde, mutlak yoksulluk Dumanlı’nın yoksulluk çizgisi üzerinden 1987 Gelir Dağılımı Araştırması’nın yayımlanmamış verilerinden hesaplanmıştır (Dansuk, 1997: 48). 1987 yılında yoksul hane oranı, %15.16 yoksul kişi oranı ise %14.24 olarak belirlenmiştir.

Türkiye’de mutlak yoksulluk çizgilerini belirlemeye yönelik son çalışma DİE’de yapılmış bir uzmanlık tezidir (Erdoğan, 2000). Bu araştırmada minimum gıda harcaması ve temel gereksinimler yaklaşımının her ikisine göre yoksulluk sınırları ve

yoksul oranları bulunmuştur. Birinci yöntemle göre Türkiye’de 1994 yılında hanelerin %5.66’sı fertlerin ise %8.37’si yoksuldur. İkinci yöntemle göre ise hanelerin %19.31’i fertlerinse %24.30’u yoksullukla karşı karşıyadır (Erdoğan, 2000: 35).

Türkiye’de yoksulluk çizgisi belirlemeye yönelik, genellikle işçi sendikalarının yaptığı dört kişilik bir ailenin mutfak masrafları üzerinden hesaplanan yoksulluk çizgileri de mevcuttur.

Dünya Bankası’nın (2000) raporunda Türkiye için *bir günde bir dolar* yaklaşımına göre yoksulluk çizgisi belirlendiğinde, 1994 yılında nüfusun %2.4’ü yoksuldur. Bir günde bir dolar yaklaşımının basitçe ikiye katlanmasıyla bulunan *bir günde iki dolar* yaklaşımına göre ise nüfusun %18’i yoksulluk sınırının altındadır. (Dünya Bankası, 2000: 281). Bu yoksulluk oranları, 1993 fiyatlarıyla satın alma gücü paritesine göre ayarlanmış tüketim veya gelir düzeyleri bir günde bir dolar veya iki doların altında olan nüfusun, toplam nüfus içindeki oranıdır.

Türkiye’de görelî yoksulluk ve öznel yoksulluk yaklaşımı ile yoksulluğu belirlemeye yönelik çalışmalar yapılmamıştır. Öznel yoksulluk araştırmaları ülke çapında bu amaca yönelik özel anketlerin yapılmasını gerektirir. Türkiye’de öznel yoksulluğu belirlemeye yönelik bu tür anketler mevcut değildir.

4.3. Türkiye’de Yoksulluğun 1987 ve 1994 Yıllarında Çeşitli Yoksulluk Ölçüleri Yardımıyla Değerlendirilmesi

Bu araştırmada, Türkiye’de gelir yoksulluğunu belirlemek üzere görelî yoksulluk yaklaşımından yararlanıldığı daha önce belirtilmişti. 1987 ve 1994 yıllarında görelî yoksulluğun değerlendirilmesiyle zaman içinde nasıl bir gelişme olduğu izlenmeye çalışılmıştır.

Türkiye’de görelî yoksulluk düzeyi araştırılırken analiz birimi olarak ikinci bölüm de gelir dağılımı araştırılırken yapıldığı gibi "bireysel eşdeğer gelir" kavramından yararlanılmıştır (bkz. Bölüm 2). 1987 ve 1994 bireysel eşdeğer gelirleri oluşturulurken eşdeğerlik ölçeklerinden OECD ölçeği ve Eurostat ölçeği kullanılmıştır.

4.3.1. Yoksulluk Ölçüleri

Bu araştırmada görelî yoksulluğu ölçmek amacıyla kullanılan ölçüler, **yoksulluk oranı** (bkz. Ek 4, 4.1), **yoksulluk açığı indeksi** (bkz. Ek 4, 4.2), **Sen indeksi** (bkz. Ek 4, 4.3) ve **Foster-Greer-Thorbecke ölçüsü** (bkz. Ek 4, 4.4).

Yoksulluk oranı , yoksulluk çizgisi altında gelire sahip bireylerin nüfusa oranıdır. Ancak bu ölçü, Sen (1976)'ın belirttiği bir yoksulluk ölçüsünün sahip olması gereken özellikleri sağlamaz. Bu özelliklerden birincisi, yoksulluk çizgisi altındaki bir kişinin gelirlerindeki azalmanın diğer şartlar aynı kaldığında yoksulluk ölçüsünü arttırması gerektiğini söyler. İkinci özellik, yoksulluk çizgisinin altındaki bir kişinin gelirinden, zengin bir kişinin gelirine yapılacak transfer, diğer şartlar aynı kaldığında, yoksulluk ölçüsünü arttırmalıdır.

Yoksulluk açığı ölçüsü , bir yoksulluk ölçüsünde bulunması gereken özelliklerden birincisini sağlar. Yoksulluk oranına kıyasla yoksulluğun vehameti hakkında da bilgi verir. Bu ölçünün de eksik kaldığı nokta ikinci özellik olan transferler ilkesini sağlamayıdır. Bu nedenle burada yoksullar arasındaki gelir eşitsizliği ölçüsünü de hesaba katan **Sen indeksi** de kullanılmıştır.

Burada kullanılan yoksulluk ölçülerinin sonuncusu, **Foster-Greer-Thorbecke ölçüsü** dür. Bu ölçü, genel yoksulluk ölçüsünü, farklı coğrafi bölgelerdeki, farklı aile tiplerindeki yoksulluk ölçüleri gibi alt bileşenlere ayırmaya elverişli olduğu için kullanılan bir ölçüdür.

4.3.2. 1987 ve 1994 Türkiye Yoksulluk Ölçüleri

Türkiye'de bireysel eşdeğer kullanılabilir gelirler üzerinden, yoksulluk çizgisinin bireysel eşdeğer kullanılabilir gelir ortancasının %50'si olarak alınması halinde 1987 ve 1994 yılları yoksulluk ölçüleri Çizelge 4.1'de gösterilmiştir. Bu çizelgedeki yoksulluk ölçüleri, bireysel eşdeğer gelirlerin OECD ölçeği (e) kullanılarak elde edilmiş halidir.

Çizelge 4.1. Türkiye'de Göreli Yoksulluk Ölçüleri
(Yoksulluk çizgileri, ortanca gelirin yüzdesi olarak)
(OECD eşdeğerlik ölçeği: e)

	1987		1994	
	% 50	% 40	% 50	% 60
Yoksulluk Çizgisi (TL)	558932	19204979	24006224*	28807469
Yoksulluk Oranı (H) (%) (Head-Count Ratio)	15.5	7.9	14.5	22.3
Yoksulluk Açığı İndeksi (YA) (Poverty Gap Ratio) (*100)	4.6	-	3.7	-
Sen İndeksi (*100)	6.6	-	5.2	-
Foster-Greer-Thorbecke (*100)	2.2	-	1.4	-

* 1994 yoksulluk çizgisi (ortanca gelirin %50'si), 1987 sabit fiyatlarıyla 546092 TL'e eşittir.

Görelî yoksulluğa göre 1987’de bireylerin %15.5’i yoksulluk çizgisinin altında yer alırken, 1994’de yoksul birey oranı %14.5’e düşmüştür. Yoksulluk açığı indeksi, 4.6’dan 3.7’ye düşmekle, yoksulluk açığında zamanla daralmayı ve yoksulların ortalama gelirlerinde ortalanca gelire (medyana) kıyasla yükselmeyi kısaca yoksulluğun vehametindeki azalmayı yansıtır. Sen indeksindeki düşüş, 1987’den 1994’e yoksul oranı ve yoksulluğun vehametindeki azalmanın yanında yoksullar arasındaki gelir dağılımının da daha eşit olduğunu gösterir. Son olarak Foster-Greer-Thorbecke ölçüsü de yoksulluğun yoğunluğunda 1987’den 1994’e azalma olduğuna işaret eder.

Çizelge 4.1’de 1994 yılı için ortalanca gelirin %50’si dışında %40 ve %60’ının yoksulluk çizgisi olarak alındığı durumlardaki yoksulluk oranları da verilmiştir. Bu oranlar görelî yoksulluğun, farklı yoksulluk çizgilerine karşı duyarlılığını gösterir. Yoksulluk çizgisi ortalanca gelirin %40’ı olarak alındığında, yoksulluk oranı %50 alındığında bulunan yoksulluk oranının neredeyse yarısına (%14.5’ten %7.9’a) düşer. Ortanca gelirin %60’ı yoksulluk çizgisi olarak kabul edilir ise yoksulluk oranı %22.3 olacaktır. Ayrıca bu oranlar Türkiye’de yoksulların çoğunlukla yoksulluk çizgisine yakın bir konumda olduğunu, başka bir deyişle yoksulların sayısının azaltılmasının küçük gelir transferlerine bile duyarlı olduğunu göstermektedir.

Türkiye görelî yoksulluk ölçülerinin, eşdeğerlik ölçeğindeki farklılıktan nasıl etkilendiğini görmek amacıyla, yoksulluk ölçüleri Çizelge 4.2’de ayrıca hesaplanmıştır. Eurostat ölçeği ile hesaplanan bu yoksulluk ölçüleri, Çizelge 4.1’de hesaplanan yoksulluk ölçülerine göre Türkiye’de hanehalklarının daha düşük ölçek ekonomilerinden yararlandığı varsayımı ile hesaplanmış olduğu için daha yüksek değerler almışlardır.

Çizelge 4.2. Türkiye’de Görelî Yoksulluk Ölçüleri

(Yoksulluk çizgileri, ortalanca gelirin yüzdesi olarak)

(Eurostat eşdeğerlik ölçeği: e’)

	1987		1994	
	% 50	% 40	% 50	% 60
Yoksulluk Çizgisi (TL)	448125	15819355	19774194*	23729033
Yoksulluk Oranı (H) (%)	16.1	8.5	15.3	22.7
(Head-Count Ratio)				
Yoksulluk Açığı İndeksi (YA)	4.9	-	4.1	-
(Poverty Gap Ratio) (*100)				
Sen İndeksi (*100)	7.0	-	5.7	-
Foster-Greer-Thorbecke (*100)	2.4	-	1.8	-

* 1994 yoksulluk çizgisi (ortalanca gelirin %50’si), 1987 sabit fiyatlarıyla 449822 TL’e eşittir.

Eurostat ölçeği varsayımı altında, Türkiye’de yoksul birey oranı 1987’ de %16.1’den 1994’te %15.3’e düşer. Bütün diğer yoksulluk ölçüleri de göreceli yoksulluk oranında 1987’den 1994’e yine düşüş olduğunu gösterir.

İkinci bölümden hatırlanacağı gibi OECD ve Eurostat eşdeğerlik ölçekleri, 1987 ve 1994 gelir dağılımları Lorenz eğrilerinin kesişmesi durumunu ortaya çıkarıyordu. Alt gelir gruplarında Lorenz eğrisi, 1994 yılında 1987 yılının üstünde yer alıyordu. Alt gelir gruplarının gelir paylarının 1994’de 1987’e göre az da olsa yüksek olması nedeniyle, göreceli yoksulluk ölçülerinin 1994 yılında daha küçük yoksulluk düzeyine işaret etmeleri beklenen bir sonuçtur.

4.3.3. Devlet Transferlerinin Yoksulluk Üzerindeki Etkisi

Toplumsal refahı yükseltmek ve özellikle gelir düzeyi düşük yoksul hanhalklarının yaşam standartlarını iyileştirmek amacıyla hanhalklarına karşılıksız gelir transferleri yapılır. Devlet transferleri bir anlamda sosyal devlet anlayışının sonucudur. Devlet transferleri, emekli maaşı, vergi iadesi, yaşlılık maaşı, Fak-Fuk-Fonu ve devletten aynı gelir olarak transfer edilen malları kapsar.

Çizelge 4.3. Devlet Transferleri Öncesi ve Sonrası Yoksulluk Ölçüleri

(Ortanca gelirin %50’si yoksulluk çizgisi)

(OECD eşdeğerlik ölçeği: e)

	1987			1994		
	Devlet Transferi Öncesi	Devlet Transferi Sonrası	%	Devlet Transferi Öncesi	Devlet Transferi Sonrası	%
Yoksulluk Oranı (H) (%) (<i>Head-Count Ratio</i>)	16.5	15.5	-6.1	17.2	14.5	-15.7
Yoksulluk Açığı İndeksi (YA) (<i>Poverty Gap Ratio</i>) (*100)	5.4	4.6	-14.8	5.9	3.7	-37.3
Sen İndeksi (*100)	7.7	6.6	-14.3	8.4	5.2	-38.1
Foster-Greer-Thorbecke (*100)	2.8	2.2	-21.4	3.2	1.4	-56.3

* 1994 yoksulluk çizgisi (ortanca gelirin % 50’si), 1987 sabit fiyatlarıyla 546092 TL’e eşittir.

Devlet transferlerinin yoksulluğun azaltılması yönündeki işlevini yerine getirip getirmediğini görmek amacıyla 1987 ve 1994 için devlet transferleri öncesi yoksulluk ölçüleri, transferler sonrası yoksulluk ölçüleri ile karşılaştırılmıştır (Çizelge 4.3). Çizelgede devlet transferi sonrasında, devlet transferi öncesine göre yoksulluk ölçülerinin yüzde değişimi de sunulmuştur.

Çizelge 4.3'de 1987 yılında devlet transferi öncesi yoksulluk oranı, %16.5 iken, devlet transferlerinin etkisiyle yoksulluk oranı %15.5'e düşmektedir. Diğer yoksulluk ölçüleri de transferlerin etkisiyle düşüşler gösterir. 1994 yılında da devlet transferleri yoksulluk oranının küçülmesine (%17.2'den %14.5'e) neden olmuştur. Yine bütün yoksulluk ölçüleri, transfer öncesine göre daha düşük bir yoksulluk düzeyine işaret eder. Devlet transferlerinin 1994'de 1987'e göre yoksulluğu azaltmada daha etkili oldukları görülmektedir.

4.4. Gelir Türüne Göre Yoksullar

Görelî yoksulluk oranları, bir ülke içinde yoksulluğun boyutlarını tek başına yansıtmaya gücüne sahip değildir. Ancak görelî yoksulluk oranları, ülkeler arasındaki yoksulluk karşılaştırmalarında fayda sağlar. Türkiye'nin görelî yoksulluk oranları, AB ülkelerinin görelî yoksulluk oranlarıyla beşinci bölümde karşılaştırılmıştır. Ayrıca görelî yoksulluk oranları, belirlenen yoksulluk çizgisinin altında kalan kişilerin kimler olduğunu saptanmasında da kolaylık sağlar. Bu amaçla, yoksulların hangi tür gelir elde edenler olduğunu belirlemek amacıyla yoksulluk çizgisinin altındaki, gelir türlerine göre ayrıştırılmıştır.

Kimlerin yoksul olduğunu belirlemeye yönelik ayrıştırmada, Eurostat ölçeği ile elde edilmiş bireysel eşdeğer ortanca gelirin %50'sinin altında gelir elde eden (yoksulluk çizgisinin altında kalan) bireyler analize dahil edilmiştir. Bu durumda yoksulluk oranı, 1994 yılında %15.3 olarak bulunmuştu (bkz. Çizelge 4.2). Bu tanımlamaya giren yoksul bireyler, mensubu oldukları hanehalklarının ağırlıklı (%50 ve üstü) olarak elde ettikleri gelir türlerine göre sınıflandırılmıştır.

Çizelge 4.4'ün birinci sütunu, her bir gelir türünün kendi grubu içinde yüzde kaçının yoksul tanımlaması içine girdiğini gösterir. Ağırlıklı olarak ücret ya da maaş geliri elde eden hanehalklarına mensup bireylerin %16.4'ü yoksul sınıflamasında yer alır. Bu anlamda kendi grubu içinde en fazla yoksulu içeren grup (%22.2) ağırlıklı olarak tarım müteşebbisi geliri elde eden hanehalklarıdır. Müteşebbis geliri elde eden hanehalklarındaki bireylerin %7.5'i yoksul, ağırlıklı olarak faiz geliri elde eden hanehalklarındaki bireylerin ise %7'si yoksul olarak tanımlanır. Ağırlıklı olarak transfer geliri elde eden hanehalklarındaki bireylerin yaklaşık beşte biri (%19.5) yoksullar arasında sayılabilir. Son olarak, farklı kaynaklardan gelir elde eden hanehalklarındaki bireylerin %11.7'si yoksul grubu içindedir. Bu rakamlar, beklendiği gibi yoksul sınıfına girme olasılığının küçük çiftçilerin, ardından da sırasıyla ağırlıklı olarak transfer ve ücret geliri elde eden hanehalkları arasında yüksek olduğunu göstermektedir.

Çizelge 4.4. Kimler Yoksul ve Yoksulların Bileşimi

Gelir Türü	Kendi Grubu İçinde Yoksul Oranı (%)	Yoksulların Bileşimi (%)
Emek (Ücretli/Maaşlı)	16.4	48.3
Tarım Müteşebbisi	22.2	22.6
Müteşebbis	7.5	9.7
Faiz	7.0	0.2
Transfer	19.5	11.8
Karma	11.7	7.4

Toplam yoksul sayısının, yukarıdaki şekilde tanımlanan gelir türüne göre oluşturulan alt gruptaki oranları da hesaplanmıştır. Çizelge 4.4'teki yoksulluğun bileşimi olarak belirtilen ikinci sütun bu oranları gösterir. Yoksulların hangi tür hanehalklarından oluştuklarını görmek amacıyla bu sütunu incelersek, yoksulların yarısına yakınının (%48.3) toplam geliri içinde ağırlıklı olarak emek geliri elde eden ücret ve maaşlı hanehalklarından, beşte birinden biraz fazlasının (%22.6) tarım müteşebbisi geliri elde eden hanehalklarından geldiği görülür. Yoksul bireylerin %11.8'inin ağırlıklı olarak transfer geliri elde eden hanehalklarına, %9.7'sinin de müteşebbis geliri elde eden hanehalklarına mensup oldukları görülür. Yoksulların arasında beklendiği gibi faiz geliri elde eden rantiyeler ihmal edilebilecek kadar az oranda (%0.2) dır. Yoksulların %7.4'ü ise hiçbir gelir türü toplam gelirinin %50'sini aşmayan, farklı kaynaklardan gelir elde eden hanehalklarından gelmektedir.

4.5. Toplumsal Özelliklere Göre Yoksulların Oranları

Gelir transferi yaparak yoksullukla mücadele edilebilmesi için toplumsal özelliklerine göre kimlerin yoksul olduğunun bilinmesi gerekir. Bu amaçla üçüncü bölümde kullanılan ailenin özelliğine bağlı olarak oluşturulmuş eğitim, ailenin istihdam düzeyi, aile tipi ve coğrafi bölge değişkenleri kullanılmıştır (Bu değişkenlerin tanımları için bkz. Bölüm 3).

Eğitim değişkeni, hanede gelir getirici bir işte çalışmakta olan bireylerin ortalama eğitim düzeylerine göre oluşturulmuştur. Ortalama eğitim düzeylerine göre haneler en alt eğitim seviyesindeki haneden başlayarak beş gruba ayrılmıştır. Çizelge 4.5'in birinci sütunu her bir grup içindeki bireylerin yüzde kaçının, ülke geneli için belirlenen yoksulluk çizgisinin altına düştüğünü gösterir. Bu oranlara göre ilköğretim ve daha düşük eğitim seviyesini gösteren hanelerden gelen bireylerin %16.9'u yok-

sulluk çizgisinin altındadır. Düşük, orta ve yüksek eğitilmişler içindeki yoksul oranları birbirine yakın ve %13 dolaylarındadır. Çok yüksek eğitim seviyesinde yer alan ortalama 15 yıldan fazla eğitim görmüş hane bireylerinin ise yalnızca %1.8'i yoksulluk çizgisinin altında yaşamaktadır. Ortalama eğitim düzeyi üniversite olan hanehalkları içinde yoksulluk oranının (%12.5), ortalama eğitimi lise ve ortaokul düzeyinde olan hanehalklarının yoksulluk oranından hemen hemen hiçbir fark göstermemesi, çarpıcı bir sonuçtur. Aslında üçüncü bölümde yüksek eğitilmiş grubunda eşitsizlik düzeyinin çok yüksek çıkması da bu sonucu doğrular niteliktedir. Türkiye'de üniversite diploması, yoksulluktan kurtuluşun garantisi değildir.

Çizelge 4.5. Eğitim Düzeyine Göre Yoksulluk Oranları

Eğitim Düzeyi	Kendi Grubu İçinde Yoksul Oranı (%)
Çok düşük	16.9
Düşük	12.3
Orta	13.0
Yüksek	12.5
Çok yüksek	1.8

İstihdam düzeyi değişkeni, ailede çalışan birey sayısı, çalışma potansiyelinde olan birey sayısına bölünerek elde edilmiş ve çok yetersiz istihdam düzeyinden çok yüksek istihdam düzeyine doğru beş grupta toplanmıştır. Tarımın küçük üretici özelliği nedeniyle hanehalkı istihdam düzeyinin çok yüksek olması dikkate alınarak bu çizelgede sadece kentsel kesimde yaşayan hanehalkları yer almaktadır. Kent- sel yerlerde yaşayanlar için bulunan yoksulluk oranı, %12.9'dur. İstihdam düzeyi arttıkça yoksul tanımlamasına girme oranı azalmaktadır. Ancak aynı oranda değil aşamalı bir azalış söz konusudur. Ailede çalışan sayısı, çalışma yaşında olan birey- lerin %20 ve daha azı olan "çok yetersiz" ve %20 ve %40 arası olan "yetersiz" istih- dam düzeylerindeki bireylerin yoksulluk oranları birbirine çok yakındır (%15.6 ve %15.5). Çalışma çağındaki olanların yarısına yakınının çalıştığı orta düzeydeki istih- dam grubunun yoksul oranı önemli bir düşüşle %13.5 olmaktadır. Aynı şekilde is- tihtam düzeyi yüksek olan hanelere geçildiğinde yoksul oranındaki düşüş önemli- dir. İstihdam düzeyi yüksek (%60-80 arası) ve çok yüksek (%80'den fazla olan) olan hanelerde yer alan bireylerin yoksulluk oranları birbirine yakın ve %10 dolayında- dır.

Çizelge 4.6. İstihdam Düzeyine Göre Yoksulluk Oranları

İstihdam Düzeyi	Kendi Grubu İçinde Yoksul Oranı (%)
Çok yetersiz	15.6
Yetersiz	15.5
Orta	13.5
Yüksek	9.7
Çok yüksek	10.0

Çizelge 4.7’den hareketle aile tipinin yoksulluk oranlarını nasıl etkilediği incelendiğinde, aile tipine göre hanelerin sınıflandığı altı grup içinde en fazla yoksulluk riski taşıyan grubun (%19.6), en az iki çocuk sahibi olan büyük aile grubu olduğu görülür. Çekirdek aile diyebileceğimiz tek çocuklu çift ve tek çocuklu büyük ailelerdeki bireyler yoksulluk çizgisi altında bulunma oranı en düşük olan bireylerdir (%13). Ama sonuç olarak aile tipi, yoksulluk açısından ayırt edici bir özellik sayılmaz.

Çizelge 4.7. Aile Tipine Göre Yoksulluk Oranları

Aile Tipi	Kendi Grubu İçinde Yoksul Oranı (%)
Küçük aile	14.1
Çocuksuz büyük aile	13.9
Tek çocuklu çift	13.0
Tek çocuklu büyük aile	13.0
İki veya fazla çocuklu çift	15.8
İki veya fazla çocuklu büyük aile	19.6

Türkiye’de farklı bölgelerde yaşayan bireylerin, ülke geneli için tanımlanan yoksulluk çizgisinin altına düşme oranlarını görmek üzere Çizelge 4.8 hazırlanmıştır. Coğrafi bölge ayırımına göre yoksulluk riskinin en fazla olduğu bölge Güneydoğu Anadolu bölgesidir. Bu bölgedeki bireylerin %34.5’i görece yoksulluk çizgisinin altında gelir elde etmektedir. Bu anlamda en düşük yoksulluk oranlarına sahip bölgeler, Marmara ve Ege bölgeleridir.

Çizelge 4.8. Bölgelere Göre Yoksulluk Oranları

Bölge	Kendi Grubu İçinde Yoksul Oranı (%)
Marmara	7.5
Ege	8.1
Akdeniz	16.2
Karadeniz	14.4
İç Anadolu	11.0
Doğu Anadolu	13.0
Güneydoğu Anadolu	34.5

4.6. Sonuç

Görelî yoksulluk kavramına göre, 1987'den 1994'e yoksulluk oranında az da olsa bir düşüş vardır. Eurostat ölçeği kullanılarak elde edilen bireysel eşdeğer gelirler üzerinden yoksulluk oranları hesaplandığında (ortanca gelirin %50'si yoksulluk çizgisi olarak kabul edildiğinde) 1987 yoksulluk oranı % 16.1, 1994 yoksulluk oranı %15.3 çıkmaktadır. Ayrıca, yoksullukta 1987'den 94'e vehamet ve yoğunluk açısından da bir iyileşme görülmektedir.

Görelî yoksulluk oranı, yoksulluğun düzeyini belirlerken mutlak yoksulluk çizgisi gibi minimum ihtiyaçlar üzerinden hareket etmemesi ve ortanca gelire bağlı olması nedeniyle eleştirilebilir. Ancak her şeye rağmen, yoksulların kimler olduğunu dolayısıyla devlet transferlerinin öncelikli olarak gitmesi gereken toplumsal kesimleri belirlemekte yararlı olmaktadır.

Gerçekten de yoksul tanımına girme olasılığı en yüksek olan bireyler, bulundukları hanenin geliri ağırlıklı olarak tarım müteşebbis geliri, transfer geliri ve ücret ve maaş geliri olan bireylerdir. Transfer geliri elde edenlerin halen beşte birinin yoksulluk çizgisinin altında olması, devlet transferinin yoksulluğu azaltma yönünde faydalı ancak yeterli olmadığını gösterir.

Toplumsal özelliklerine göre yoksulluk tanımlamasına giren bireyler, eğitim düzeyi düşük, çalışmayan, çok çocuklu büyük ailelerden gelmektedir. Bölge olarak ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan bireylerin üçte birinden fazlası yoksul olarak tanımlanmaktadır.

Kimlerin yoksul olduğuna yönelik yukarıdaki saptamalardan yola çıkarak, özellikle yoksullukla mücadele amacıyla gelir transferi yapılacaksa önceliğin düşük eğitimli, çalışmayan ve çok çocuklu ailelere, bölgeler arasında ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne verilmesi yoksulluğun azaltılması çabalarını etkinleştirecektir. Bu amaçla işsizlik sigortası ve ocuk yardımı gibi devlet transferi uygulamalarından yararlanılabilir. Halen mevcut olan devlet transferlerinin de eşitsizliği ve yoksulluğu azaltma yönünde daha etkin hale getirilmesi gerekir.

Küçük çiftçilerin ve asgari ücretin net gelirlerini arttırma yönünde yapılacak düzenlemeler de yoksulluk oranının azaltılması yönünde etkili olacaktır.

B Ö L Ü M

AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ VE TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI

5. AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ VE TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI

AB ülkeleri ile Türkiye'yi gelir dağılımı açısından karşılaştırabilmek için esas olarak üç değişik araştırmanın bulguları kullanılacaktır. Bunlardan ilki OECD'nin 1998'de çalışma dokümanı olarak yayınladığı araştırma (OECD, 1998), ikincisi Juan F. Jimeno ve arkadaşlarının Mart 2000'de yayınladıkları (J.F. Jimeno ve diğerleri, 2000) çalışma dokümanı, üçüncüsü ise Carlos Farinha Rodrigues'in Haziran 1999'da yayınladığı (C.F. Rodrigues, 1999) çalışma dokümanıdır.

OECD araştırması oldukça geniş kapsamlı bir araştırmadır. Bu araştırmada AB ülkelerinde 1980'ler ile 1990'larda gelir eşitsizliği düzeyleri ve değişim eğilimleri çok sayıda eşitsizlik ölçüsü kullanılarak incelenmektedir. Araştırmanın en önemli özelliği, analizi daha ileriye götürerek her ülkede eşitsizlik düzeylerine ve değişimlerine katkı yapan etkenleri ayrıştırma yöntemi (Bkz. Bölüm 3) ile belirleyerek ülkeler arasında karşılaştırmalar yapmasıdır. Son olarak OECD araştırmasının AB ülkelerinde "görelî yoksulluk" olgusunu karşılaştırmalı olarak analiz eden mevcut en kapsamlı araştırma olduğunu belirtmeliyiz. Ancak bu araştırmanın çok önemli bir eksikliği Portekiz ve İspanya'nın kapsama dahil edilmemiş olmasıdır. Oysa, bu iki ülkenin AB'ye geç dahil olmaları (1986), dahil oldukları dönemde (ve de halen) AB'nin gelir düzeyi bakımından son sıralarında yer almaları, ve nihayet, Akdeniz ülkeleri olmaları, bu ülkelerin Türkiye ile karşılaştırılmasını hem ilginç hem de kaçınılmaz kılıyor.

Son iki yıl içinde gerçekleştirilen ikinci ve üçüncü araştırmalar bu eksikliği gidermiş oluyor. Jimeno'nun araştırması Portekiz ile İspanya'da gelir eşitsizliğini AB öncesi, AB'ye girdikten beş yıl ve on yıl sonra olmak üzere üç değişik dönemde, *Gini* ve *Theil* indekslerini kullanarak inceliyor. Ayrıca çok kapsamlı olmasa da, ayrıştırma yöntemi ile iki ülke arasındaki gelir dağılımı eşitsizliklerindeki yapısal farklılıkları açıklamaya çalışıyor. Üçüncü çalışmanın içeriği ise Portekiz ile sınırlı. Çalışma bu ülkede 1994 yılına ilişkin gelir eşitsizliğinin analizini yapıyor. Bununla birlikte çalışmanın özelliği, diğerlerinden farklı bir eşdeğerlik ölçeği kullanmasıdır. Nitekim, ilk iki araştırma *OECD ölçeğini* kullanırken, Rodrigues'in araştırmasında Eurostat ölçeği kullanılmıştır. Hatırlanacağı gibi bu ölçek *OECD ölçeğine* göre az da olsa daha düşük ölçek ekonomileri varsayar. Ancak Rodrigues'in araştırmasını kullanmamızın nedeni bu özellikle sınırlı değildir. Daha önemlisi, Rodrigues'in çalışma-

sında Portekiz'in yapısal özellikleri üzerinde daha ayrıntılı olarak durulmakta ve "görelî yoksulluk" incelenmektedir. Türkiye'yi, AB eşitsizlik liginin son sırasında yer alan Portekiz ile bu yönlerden karşılaştırmak, ülkemizde gelir eşitsizliği olgusunun özelliklerini kavramamıza ve geleceğine dair ek ipuçları edinmemize yardımcı olacaktır.

Beşinci bölüm üç alt bölümden oluşuyor. İlkinde Türkiye'yi AB ülkeleri ile gelir eşitsizliği düzeyleri ve değişimleri açısından karşılaştırıyoruz. İkinci alt bölümde Türkiye'de ve AB ülkelerinde eşitsizliğin nedenleri karşılaştırılarak ortak ve farklı yönleri belirleniyor. Son alt bölümde ise Türkiye AB ülkeleri ile "görelî yoksulluk" açısından karşılaştırılıyor.

5.1. AB ve Türkiye'de Gelir Dağılımı Eşitsizliği

Çizelge 5.1 de AB'ye üye 12 ülke ile (Portekiz, İspanya ve Yunanistan* hariç) Türkiye'ye ilişkin eşitsizlik ölçüleri (Gini, LSO, GV ve Atkinson) birarada sunulmaktadır. Karşılaştırmanın aynı standartlarla yapılabilmesi için OECD araştırmasında dikkate alınan gelir ile Türkiye için dikkate alınan gelir özdeşleştirilmiştir. OECD gelir kapsamına aynı gelirler ile izafi kira gelirlerini dahil etmemiştir. Dolayısıyla, Türkiye için de kullanılabilir gelir değil, aynı ve izafi kira öncesi kullanılabilir gelir (nakdi gelir) çizelgede yer alıyor.

Çizelge 5.1 de ülkeler 1990'lardaki *Gini* katsayılarına göre küçükten büyüğe doğru, diğer bir ifadeyle en az eşitsiz olandan en fazla eşitsiz olana doğru sıralanmıştır. Farklı eşitsizlik ölçülerinin aldığı değerler bu sıralamayı değiştirdiği takdirde söz konusu değer koyu ve italik yazıyla çizelgeye konulmuştur. Çizelgede hemen göze çarpan ilk sonuç, Türkiye'nin gelir dağılımının on iki AB ülkesinin tümünden ve tüm eşitsizlik ölçüleri bakımından çok daha eşitsiz olmasıdır.

---

* Yunanistan OECD araştırmasında yer almadığından ve bu ülkeye ilişkin bir çalışmaya rastlanmadığından karşılaştırma kapsamına alınamamıştır.

**Çizelge 5.1. AB Ülkeleri ve Türkiye’de 1980’lerde ve 1990’larda
Gelir Dağılımı Eşitsizliği**
(OECD Ölçeği: e)

Ülkeler	Gini Katsayısı		ISO (<i>MLD</i>)		GV (<i>SCV</i>)		Atkinson ($\epsilon=0.5$)	
	1980’ler	1990’lar	1980’ler	1990’lar	1980’ler	1990’lar	1980’ler	1990’lar
Danimarka (1983-1994)	0.229	0.217	0.103	0.088	0.225	0.229	0.046	0.041
İsveç (1983-1995)	0.216	0.230	0.089	0.110	0.137	0.217	0.041	0.049
Finlandiya (1986-1995)	0.212	0.231	0.078	0.090	0.165	0.243	0.038	0.045
Hollanda (1985-1994)	0.234	0.253	0.096	0.116	0.225	0.239	0.047	0.055
Lüksembur g (1985- -)	0.236*	-	-	-	-	-	0.046 *	-
Belçika (1983-1995)	0.259	0.272	0.136	0.140	0.325	0.416	0.062	0.066
Almanya (1984-1994)	0.265	0.282	0.119	0.135	0.346	0.324	0.065	0.085
Fransa (1984-1990)	0.296*	0.291	0.342	0.295	-	-	0.077*	-
İtalya (1986-1993)	0.310	0.345	0.170	0.240	0.404	0.584	0.079	0.105
İngilter e (1986- -)	0.304 *	-	-	-	-	-	0.082*	-
İrlanda (1987- -)	0.330*	-	-	-	-	-	0.093 *	-
Türkiye (1987-1994)	0.466	0.463	0.383	0.375	2.14	6.76	0.186	0.190

Kaynak: Çizelgede yer alan gelir dağılımı eşitsizliği ölçüleri OECD (1998)’de Çizelge 2.1 (S.35), Çizelge 3.2 (S. 39) ve Çizelge 4.9 (s. 50)’den biraraya getirilmiş ve düzenlenmiştir.

* Yanında bu işaret bulunan eşitsizlik ölçüleri, Atkinson (1995), sayfa 55’de bulunan tablodan alınmıştır ve bu ölçülerin hesaplanması aşamasında da, eşdeğerlik ölçeği olarak OECD ölçeği kullanılmış (Atkinson, 1995: 43) olduğu için diğerleriyle karşılaştırılabilir niteliktedir.

Çizelgede yer alan 12 ülkenin arasında 1990’larda en eşitsiz ülkesi İtalya için Gini katsayısı 0.345 iken Türkiye’nin katsayısı 0.463’tür. Yüzde 34 oranındaki bu fark OECD standartlarına göre çok yüksektir. OECD yüzde 15’in üzerindeki bir farkı "eşitsizlikte dikkate değer bir artış" (OECD, 1998: 36) olarak kabul etmektedir. Diğer ölçülere göre durum daha da vahimdir: LSO yüzde 56, Atkinson yüzde 81 daha yüksektir. GV ise 1994’de 11 kat, 1987’de ise 5 kat daha yüksektir. Bu görüntü Türkiye’de alt ve üst gelir gruplarında eşitsizliğin orta gelir gruplarına göre daha da

eşitsiz dağıldığına işaret etmektedir. Bu arada, AB'nin en eşitlikçi ülkelerinin, Danimarka, İsveç ve Finlandiya'dan oluşan İskandinav grubu olduğunun altını çizelim.

Çizelge 5.2 de 1980'ler ile 1990'lar arasında eşitsizlik ölçülerinin değerlerinde meydana gelen değişimler yer alıyor. Çizelge incelendiğinde Finlandiya, İsveç, Hollanda, Belçika ve İtalya'da gelir dağılımı eşitsizliği değerlendirmeye alınan dört ölçüye de göre arttığını görüyoruz. Bir başka ifadeyle, bu ülkelerde karşılaştırılan iki dönem arasında "Lorenz baskınlığı" (Bkz. Ek 2.2.1) olduğundan gelir dağılımının bozulduğu kesindir. Almanya da dağılımın bozulduğu gruba dahil edilebilir. Nitekim, bu ülkede, alt ve orta gelir gruplarına daha fazla ağırlık tanıyan *Gini*, *LSO* ve *Atkinson* indekslerine göre eşitsizlikte bir artış söz konusu iken, üst gelir gruplarına ağırlık tanıyan *GV* indeksinde ılımlı bir azalış gözlemlenmektedir. Danimarka ve Fransa'da ise OECD'ye göre "büyük bir olasılıkla" eşitsizlik azalmıştır. Burada olasılıktan söz edilmesinin nedeni, Danimarka'da ve Fransa'da sadece *GV* de çok sınırlı bir artış (sırasıyla yüzde 1.8 ve yüzde 2.1) meydana gelirken diğer üç indeksde de düşüşlerin söz konusu olmasıdır.

Çizelge 5.2. AB Ülkeleri ve Türkiye'de 1980'lerden 1990'lara Gelir

Dağılımı Eşitsizliğindeki Göreli Değişmeler (%)

(OECD Ölçeği: e)

Ülkeler	% Gini	% LSO (<i>MLD</i>)	% GV (<i>SCV</i>)	% Atkinson
Danimarka (1983-1994)	-5.2	-14.6	1.8	-0.1
İsveç (1983-1995)	6.5	23.6	58.4	0.2
Finlandiya (1986-1995)	9.0	15.4	47.3	0.2
Hollanda (1985-1994)	8.1	20.8	6.2	-0.2
Belçika (1983-1995)	5.0	2.9	28	6.5
Almanya (1984-1994)	6.4	13.4	-6.4	0.3
Fransa (1984-1990)	-1.7	-13.7	2.1	-3.0
İtalya (1986-1993)	11.3	41.2	44.6	0.3
Türkiye (1987-1994)	-0.6	-2.1	215.9	0.0

Kaynak: Çizelgede yer alan gelir dağılımı eşitsizliği ölçülerindeki % değişmeler Çizelge 5.1'den yazarlar tarafından hesaplanmıştır. Fransa için *GV* ve *Atkinson* ölçülerindeki değişmeler, OECD (1998)'de Çizelge 2.1 (S.35)'den alınmıştır.

Türkiye'de ölçülerin ikisinde bir azalış (Gini ve LSO) gözlemlenirken, GV'de çok yüksek bir artış *Atkinson*'da ise çok sınırlı bir azalış söz konusudur. Ancak unutulmaması gereken, bu sonucun yüksek ölçek ekonomisi varsayan OECD ölçeğinden kaynaklandığıdır. İkinci bölümde, ölçek ekonomilerinin düşük düzeyde kaldığını varsayan Oxford ölçeği ile ölçüm yapıldığında 1994'de eşitsizliğin 1987'ye göre tüm ölçüler açısından yükseldiği gösterilmişti. Dolayısıyla, Türkiye'nin AB ülkelerinde genelde gözlemlenen eşitsizlikteki artış eğiliminin dışında kaldığını kesinlikle söyleyemeyiz. Bununla birlikte, gelir dağılımında bozulma açısından Türkiye'nin AB ülkelerinin çoğuna kıyasla incelenen dönemde son tahlilde görece olarak daha iyi bir durumda olduğu öne sürülebilir.

AB ülkeleri ile Türkiye'yi gelir dağılımı açısından karşılaştırmada çok önemli bir konu da, başta gelir vergileri olmak üzere doğrudan vergilerin ve devlet (sosyal) transferlerinin gelir dağılımını nasıl etkiledikleridir. Daha önce karşılaştırmalarda kullandığımız gelir dağılımı eşitsizlik ölçüleri bir bakıma nihai, yani vergi ve transfer sonrası dağılıma ilişkin rakamlardı. Devletin vergi ve transfer politikaları aracılığı ile ekonomiye müdahale etmeden önceki gelir dağılımına "piyasa dağılımı" (Bkz. Giriş Bölümü) diyoruz. Bu dağılım aynı zamanda "vergi ve transfer öncesi dağılım" şeklinde de ifade ediliyor.

İlk yaklaşımda, ekonomide vergi ve transfer aracılığı ile devletin gerçekleştirdiği yeniden dağılımın etkisi, eşitsizlik ölçülerinin değişimine bakılarak gözlemlenebilir. Çizelge 5.3'de OECD'nin araştırmasında vergi ve transfer öncesi ile sonrası dağılım bilgileri mevcut olan yedi AB ülkesi bu açıdan değerlendiriliyor ve Türkiye ile karşılaştırılıyor. Değerlendirmenin Gini katsayıları ile sınırlandırılmasının nedeni, diğer ölçüler de aynı yönde sonuçlar verdiğinden sunumu basitleştirmekten ibarettir.

Çizelge 5.3' de sunulan eşitsizlik ölçülerinin gösterdiği en çarpıcı sonuç, AB ülkelerinde yeniden dağıtım politikalarının, piyasa dağılımının ortaya çıkardığı gelir eşitsizliğini muazzam ölçüde azaltmasıdır. Bu olağanüstü eşitlikçi müdahalede vergi ve transferlerin herbirinin ne ölçüde rol oynadığı sorulabilir. Sorunun yanıtı tabloda yer almamakla birlikte OECD'nin yaptığı ayrıştırma analizinde yeralan (OECD, 1998) açıklamayı verebiliriz: OECD'ye göre, transferler gelirler üzerinde görece olarak eşit dağılmakla birlikte, yine de yeniden dağıtıcı pozitif bir etki yapmakta, bir başka deyişle sınırlı da olsa eşitsizliği azaltıcı bir etki yaptıkları anlaşılmaktadır. Oysa, doğrudan vergilerin eşitsizliği azaltıcı etkisi oldukça yüksektir (OECD, 1998:11).

**Çizelge 5.3. AB Ülkeleri ve Türkiye’de 1990’larda Vergi ve Transferler
Öncesi ve Sonrası Gelir Dağılımı Eşitsizliği**
(OECD Ölçeği: e)

Ülkeler	Vergi ve Transferler Öncesi Gini Katsayısı	Vergi ve Transferler Sonrası Gini Katsayısı	Vergi ve Transferlerin Gelir Dağılımına Etkisi (%)
Danimarka (1994)	0.420	0.217	-48.3
İsveç (1995)	0.487	0.230	-52.8
Finlandiya (1995)	0.392	0.231	-41.1
Hollanda (1994)	0.421	0.253	-39.9
Belçika (1995)	0.527	0.272	-48.4
Almanya (1994)	0.436	0.282	-35.3
İtalya (1993)	0.510	0.345	-32.4
Türkiye (1994)	0.474 *	0.447	-5.7

Kaynak: Çizelgedeki Gini katsayıları OECD (1998), sayfa 39’dan alınmıştır.

*Türkiye verilerinin, vergilerin gelir dağılımı eşitsizliği üzerindeki etkisini analiz etmek için uygun olmaması nedeniyle, buradaki Gini katsayısı sadece **devlet transferleri öncesi Gini katsayısını** gösterir.

Türkiye’ye gelince, daha önce de defalarca belirtildiği gibi vergi öncesi gelir dağılımı bilinemediğinden, transferlerle sınırlı bir değerlendirme yapmak kaçınılmaz oluyor. Çizelge 5.3’de görüldüğü gibi aynen AB ülkelerindekine benzer şekilde transferlerin yeniden dağıtıcı etkisi oldukça sınırlı kalmaktadır. Aslında AB ülkelerinde piyasa dağılımının ortaya çıkardığı eşitsizlik, Türkiye’de transfer öncesi eşitsizlikle hemen hemen aynı düzeydedir; kimi ülkelerde (Finlandiya, Danimarka, Hollanda, Almanya) eşitsizlik Türkiye’ den biraz daha düşükken, diğerlerinde (İsveç, Belçika, İtalya) daha yüksektir. Eğer, Türkiye’de vergilerin dağılımı iyileştirici bir etkisi yoksa ya da bu etki zayıfsa, ülkemizde piyasa dağılımının AB ülkelerine kıyasla çok daha eşitsiz olduğunu söyleyemeyiz*. Yok eğer vergilerin eşitsizliği azaltıcı etkisi belirgin ise, Türkiye’de piyasa dağılımının çok daha eşitsiz olduğu anlaşılır. Eğer, Türkiye’de gelir dağılımı eşitsizliği azaltılmak isteniyorsa, her şeyden önce vergilerin gelir dağılımı üzerindeki etkisinin öncelikle araştırılması gerekiyor.

Türkiye’yi İspanya ve Portekiz ile ayrı bir çizelgede karşılaştırmak öğretici olacaktır. Çizelge 5.4’de İspanya, Portekiz ve Türkiye’de gelir dağılımı eşitsizliği, *Gini katsayısı* ve *Theil indeksi* kullanılarak gösterilmiştir. Bu ölçüler, aynı gelir ve izafi

* Beyanname ile gelir vergisi ödeyen yükümlülerle sınırlı bir araştırmanın bulgularına göre 1981-86 döneminde gelir vergilerinin gelir eşitsizliğini azaltıcı etkisinin pozitif ama çok zayıf olduğu görülmektedir (Selim, 1999). Aslında, Türkiye’de vergi kaçığının hem yüksek hem de oldukça yaygın olduğu düşünülürse bu sonucun şaşırtıcı olmadığını söylemeliyiz.

kira gelirlerini içeren kullanılabilir gelirlerden hareketle OECD ölçeği temel alınarak hesaplanmıştır. Çizelgeye göre diğer AB ülkelerine kıyasla İspanya eşitsizliğin çok yüksek olmadığı bir ülke olarak karşımıza çıkarken (Almanya ve İtalya'dan daha eşitlikçi), buna karşın Portekiz'in AB'nin en eşitsizlikçi ülkesi olduğu görülüyor. Türkiye'nin ise Portekiz'e kıyasla (Türkiye 1994, Portekiz 1995) Gini katsayısına göre yüzde 28, Theil indeksine göre de yüzde 123 daha eşitsiz bir gelir dağılımına sahip olduğu anlaşıyor.

Çizelge 5.4. Türkiye, İspanya ve Portekiz Gelir Dağılımlarının Karşılaştırılması
(OECD Ölçeği: e)

Ülkeler	Gini katsayısı			Theil İndeksi		
	1980	1990	1995	1980	1990	1995
Portekiz	0.319	0.313	0.348	0.178	0.172	0.216
İspanya	0.309	0.262	0.273	0.174	0.115	0.124
Türkiye	-	0.455	0.447	-	0.420	0.482

Kaynak: Portekiz ve İspanya gelir eşitsizliği ölçüleri, Jimeno ve diğ. (2000) sayfa 36'da Tablo 10'da yer alan bireysel eşdeğer gelir verileridir.

İspanya ve Portekiz'de gelir dağılımının zaman içindeki gelişmesi ise şöyle özetlenebilir: Her iki ülkede de 1980'lerden 90'lara eşitsizlik azalırken, 1990'ların ilk yarısında eşitsizlikte Portekiz'de yüksek oranda, İspanya'da ise sınırlı artışlar meydana gelmiştir. Bu sonuçlar bize, bu iki ülkede AB üyeliğinin (1986'da üye oldular) başlangıçta eşitsizliği azaltıcı bir etkisi olduğu ancak daha sonra, 1990'larda her iki ülkenin de AB'deki genel eşitsizlik artış eğiliminin dışında kalmadıkları söylenebilir. İspanya ve Portekiz'deki gelir dağılımı eşitsizliğindeki değişimlerin nedenleri üzerinde daha aşağıda durulacaktır.

Carlos F. Rodrigues'in (Rodrigues, 1999) araştırmasında, yukarıdaki analizlerden farklı olarak Eurostat eşdeğerlik ölçeği kullanılmıştır. Hatırlanacağı gibi bu ölçek *OECD ölçeğine* kıyasla daha düşük ölçek ekonomileri varsayar. Beklendiği gibi bu ölçekte Portekiz'in Gini katsayısı daha yüksek çıkmıştır: 0.348'e karşılık 0.371. Ayrıca, bu incelemede, ona bölenler oranı (P90/P10) (*decile ratio*), pay oranı* (S80/S20) (*share ratio*) ve *Atkinson indeksleri* analize dahil edilmiştir. Çizelge 5.5'de bu eşitsizlik ölçüleri itibarıyla Portekiz ile Türkiye karşılaştırılmaktadır.

* Pay oranı (S80/S20) (*share ratio*), gelir dağılımında en yüksek geliri alan %20'lik nüfusun toplam gelirden aldığı payın, en düşük geliri alan %20'lik nüfusun gelirden aldığı paya oranını gösterir.

Çizelge 5.5. Portekiz ve Türkiye Gelir Dağılımı Eşitsizliği Ölçüleri

(Eurostat Ölçeği: e')

Nakdi Gelir

Gelir Eşitsizliği Ölçüleri	Portekiz (1994/95)	Türkiye (1994)
P90/P10 (<i>Decile Ratio</i>)	5.64	6.42
S80/S20 (<i>Share Ratio</i>)	7.25	9.59
Gini Katsayısı	0.371	0.471
Atkinson İndeksi (=1.0)	0.221	0.317
Atkinson İndeksi (=1.5)	0.329	0.409
Atkinson İndeksi (=2.0)	0.444	0.493

Kaynak: Portekiz gelir eşitsizliği ölçüleri, Rodrigues (1999), sayfa 14 Çizelge 13'den alınmıştır.

Türkiye gelir eşitsizliği ölçüleri, Portekiz gelir eşitsizliği ölçüleri ile karşılaştırılabilirlik sağlayabilmek için aynı gelir ve izafi kiranın hariç tutulduğu **nakdi gelirler** üzerinden Eurostat ölçeği (e') kullanılarak hesaplanmıştır.

Çizelge 5.5'deki bütün gelir eşitsizliği ölçülerine göre Türkiye'nin gelir dağılımı eşitsizliği, Portekiz'inkine göre eşitlikten daha uzaktır. Ona bölenler oranı ve pay oranının Türkiye'de Portekiz'e göre yüksek olması daha bozuk bir gelir dağılımına işaret eder. Yine Türkiye'nin Gini katsayısı (0.471), Portekiz'in Gini katsayısından (0.371), yaklaşık %27 daha yüksektir.

Çizelge 5.5'de Atkinson indeksleri incelenirse, her iki toplumun gelir eşitsizliğine duyarlılığının =1.0 olması halinde, Türkiye'de gelir dağılımı eşitsizliği ölçüsünün, Portekiz'den %43.4 daha yüksek olduğu görülür. Ancak Atkinson indekslerinin aldığı değerlerin, toplumun gelir eşitsizliğine duyarlılığı arttıkça (=1.5, 2.0) yani Atkinson indeksinin alt gelir gruplarına verdiği tartı arttıkça, Türkiye Atkinson indeksleri, Portekiz Atkinson indekslerine kıyasla azalan oranda artmaktadır. Toplumun gelir eşitsizliğine duyarlılığının 2.0 olması halinde, Atkinson indeksleri, Türkiye'de gelir dağılımının Portekiz'e kıyasla %11 oranında daha eşitlikten uzak olduğunu gösterir.

Portekiz ve Türkiye'nin Lorenz eğrisi çizimine temel oluşturan en düşük gelirden başlayarak nüfusun %10'luk gruplarının gelirden aldığı paylar, Çizelge 5.6'da sunulmuştur. Özellikle dikkat çekmesi gereken dağılımın iki ucundaki paylara bakılırsa, Portekiz'de birinci yüzde onluk grubun toplam gelirden aldığı pay %2.1 iken, sonuncu yüzde onluk grubun payının %27.9 olduğu görülür (Rodrigues, 1999: 12). Türkiye'de ise nüfusun en düşük gelire sahip yüzde onu gelirin %2.1'ini alırken (Portekiz'deki ilk grubun payı ile aynı), en yüksek gelire sahip yüzde on, toplam gelirin %36.9'unu alır.

Çizelge 5.6'nın son iki sütunu, sırasıyla Portekiz ve Türkiye'nin Lorenz eğrisi ordinatlarını verir. Birinci nokta hariç hepsinde ordinatların Portekiz'de daha yüksek olması, Portekiz Lorenz eğrisi'nin Türkiye'nin Lorenz eğrisine dağılımın en alt kısmı dışında kalan bölümde baskın olacağına işaret eder.

Çizelge 5.6. Portekiz ve Türkiye'de % 10'luk Grupların Gelirden Aldığı Paylar
(Eurostat Ölçeği: e')

Yüzde Onluk Gruplar	Gelir Payları (%)		Lorenz Eğrisi (%)	
	Portekiz (1994/95)	Türkiye (1994)	Portekiz (1994/95)	Türkiye (1994)
1. Yüzde onluk grup	2.1	2.1	2.1	2.1
2. Yüzde onluk grup	3.9	3.3	6.0	5.4
3. Yüzde onluk grup	5.1	4.2	11.1	9.6
4. Yüzde onluk grup	6.4	5.1	17.5	14.7
5. Yüzde onluk grup	7.6	6.1	25.1	20.8
6. Yüzde onluk grup	8.8	7.4	33.9	28.2
7. Yüzde onluk grup	10.2	8.9	44.1	37.1
8. Yüzde onluk grup	12.2	11.1	56.3	48.2
9. Yüzde onluk grup	15.8	14.9	72.1	63.1
10. Yüzde onluk grup	27.9	36.9	100.0	100.0

Kaynak: Portekiz gelir payları, Rodrigues (1999), sayfa 13 Çizelge 8'den alınmıştır.

Carlos Rodrigues, araştırma sonuçlarında 1994'de Portekiz gelir dağılımının simetriklikten hayli uzak olduğunu ve bunun yüksek düzeyde bir gelir eşitsizliğini gösterdiğini vurgulamaktadır (Rodrigues, 1999: 22). Türkiye gelir dağılımı Portekiz gelir dağılımı ile karşılaştırıldığında, dağılım simetrikten çok daha uzak olmakta ve bütün gelir eşitsizliği ölçülerine göre Portekiz'den yüksek gelir eşitsizliği düzeyi göstermektedir.

5.2. AB ve Türkiye'de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Kaynakları

Avrupa Birliği ülkeleri ile Türkiye'de gelir dağılımı eşitsizliğini karşılaştırmak üzere kullanılan temel kaynak, OECD tarafından 1998 yılında gerçekleştirilen çalışmadır. Bu çalışma çerçevesinde elde edilen temel sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- İncelenen ülkelerde toplam kullanılabilir gelirin oransal olarak en büyük bölümünü oluşturan emek gelirleri aynı zamanda eşitsizliğe en büyük katkıyı yapan gelir bileşenidir. Bunun nedeni emek gelirlerinin iç eşitsizliğinin yüksek olmasıdır.

- b) Vergi ve sosyal transfer politikaları gelir dağılımındaki eşitsizliği çok büyük oranlarda azaltmaktadırlar.
- c) Zaman içinde emek gelirlerinde eşitsizliğin büyümesi genel eşitsizliğin artması yönünde yaptığı katkıyı da artırmaktadır.
- d) İncelenen pek çok ülkede vergi ve transferlerin zaman içinde yeniden dağıtım etkisi artarak piyasa dağılımında artan eşitsizliğin kontrol altında tutulmasını sağlamıştır (OECD, 1998).

Karşılaştırma yapmadan önce, iki çalışmada yöntemsel açıdan görülen bazı temel farklılıkların altını çizmekte fayda var. İlk olarak yeniden dağıtım politikalarında en önemli araçlardan biri olan "vergi" ile ilgili bilgiler Türkiye’de yapılan gelir dağılımı anketlerinde sorulmamakta, ve vergilerle ilgili sağlıklı bir veri tabanı bulunmamaktadır. Söz konusu nedenlerden ötürü, verginin gelir dağılımı üzerindeki etkisi bu çalışmada incelenememiştir. İkinci olarak, OECD çalışmasında gruplar temelinde yapılan analizler genellikle hane reisinin özelliklerine göre gerçekleştirilmiştir (örneğin, eğitim); oysa bu çalışmada hane reisinin hane özelliğini temsil yeteneğinin sınırlı olduğu varsayımından hareketle hane üyelerinin tümünün ilgili özelliklerini kapsayan bir indeks hesaplanması ve analizin bu indeks değerleri üzerinden gerçekleştirilmesi tercih edilmiştir. Bu çalışmada bulunan sonuçlar kısaca özetlenecek olursa OECD ülkeleri ile Türkiye’nin pek çok farklılıklar içerdiği hemen görülecektir:

- a) Türkiye’de toplam gelir içindeki en büyük pay sermaye ve müteşebbis gelirlerine aittir. Söz konusu gelir bileşeni 1987 yılında eşitsizliğe de en büyük katkıyı yapmaktadır. Ancak, 1994 yılında faiz gelirlerinin eşitsizliğe yaptığı katkı sermaye ve müteşebbis gelirleri seviyesini biraz aşarak en fazla katkıyı yapan gelir bileşeni olmuştur.
- b) Türkiye’nin piyasa gelir dağılımı Avrupa Birliği ülkeleri ile hemen hemen aynı seviyededir; fakat, Avrupa Birliği ülkelerinde vergi ve sosyal transfer politikaları ile eşitsizlik en azından yarıya düşürülürken, Türkiye’de vergi politikalarının etkisi net olarak ölçülememekle birlikte sosyal transferin eşitsizliği artırıcı yönde etkide bulunduğu saptanmıştır. Bu sonuç Dünya Bankası (2000) çalışmasında da elde edilmiştir.
- c) Zaman içinde (1987’den 1994’e) Türkiye’de eşitsizliğe en yüksek katkıda bulunan bileşen faiz bileşenidir. Faiz bileşeninin 1987 – 1994 arasında toplam

gelir içindeki payı üç katına çıkarken iç eşitsizliği de yükselmiştir. Bu özellikleri ile eşitsizliğin değişimine yaptığı katkı olağanüstü boyutlardadır.

- d) Transfer gelirleri Avrupa Birliği ülkelerinde olduğu gibi eşitsizliğin değişimi üzerinde azaltıcı bir etkide bulunmaktadır.

5.2.1. Gelir Türlerine Göre Ayrıştırma

OECD tarafından 1998 yılında yayınlanan "Income Distribution and Poverty in Selected OECD Countries" adlı yayın bu bölüm için referans alınmıştır; sözkonusu yayından derlenen ve Türkiye için tarafımızdan hesaplanan bilgilerle oluşturulan Çizelge 5.7, seçilmiş Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye için çeşitli gelir bileşenleri temelinde ondalık gruplara düşen toplam gelirlerden oluşmaktadır. Fransa için bu bilgiler OECD tarafından derlenememiştir. Ayrıca, bizim hesaplarda Türkiye koşullarını dikkate alarak yaptığımız gelir bileşenine dayalı gruplama biraz daha ayrıntılı olduğundan Avrupa Birliği ülkeleri için iki sütun boş kalmış, buna karşılık Türkiye için vergilere ilişkin bilgi olmadığından Türkiye'nin ilgili sütununda değer bulunmamaktadır.

Çizelgede dikkati çeken ilk özellik "piyasa gelir dağılımı" ile ilgili değerlerin Türkiye dahil bir çok ülkede benzerlikler gösterdiğidir. **Piyasa gelir dağılımı, devletin müdahalesinden önce piyasada oluşmuş gelirlere göre hesaplanan gelir dağılımını göstermektedir. Buna göre Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'nin tamamen benzer koşullarda olduğu söylenebilir**. Bu noktada Türkiye'de piyasa gelir dağılımına *vergi sonrası gelirlerin* AB ülkeleri için ise *vergi önce si gelirlerin* dahil olduğunu hatırlatmak gerekir. Dolayısıyla Türkiye'de eğer vergilerin gelir dağılımını düzeltici etkisi varsa piyasa dağılımının daha eşitsiz olduğunu söylemek gerekmektedir. Ancak, 1994 yılında faiz gelirlerinden vergi alınmadığı, vergi kaçığının son derece yaygın olduğu ve gelir bileşenlerinin toplam gelir içindeki payları ile vergi geliri paylarının birbirinden farklı olduğu bilindiğine göre vergi politikasının gelir dağılımını düzeltici etkisinin sınırlı kaldığı düşünülebilir. Ancak bu konuda herhangi bir kestirimde bulunmak oldukça güçtür ve bu nedenle Çizelge 5.7 ile ilgili yorumlar değerlendirilirken bu eksikliğin sürekli akılda tutulması gerekmektedir.

Çizelge 5.7. Gelir Bileşenlerinin Ondalık Gruplara Göre Dağılımı

	Emek Gelirleri		Sermaye ve Mütesebbis Gelirleri		Tarım Mütesebbis Gelirleri		Faiz Gelirleri		Piyasa Gelir Dağılımı		Transfer Gelirleri		Vergiler		Toplam Kullanılabilir Gelir						
	Alt	Orta	Üst	Alt	Orta	Üst	Alt	Orta	Üst	Alt	Orta	Üst	Alt	Orta	Üst	Alt	Orta	Üst			
Belçika Değ.83-95	5.9 0.0	36.5 0.2	57.6 -0.3	5.8 -3.1	16.3 -6.3	77.9 9.5	.. ..	.. ..	.. ..	5.9 -0.6	31.8 -1.6	62.4 2.3	33.7 0.4	43.1 0.7	23.3 -1.2	2.8 -1.3	30.1 0.7	67.2 0.6	15.7 0.3	36.0 -1.6	48.3 1.3
Danimarka Değ.83-94	6.7 -1.0	38.7 -0.9	54.6 1.9	14.4 -5.8	30.8 -3.9	54.8 9.6	.. ..	.. ..	.. ..	7.8 -2.0	37.6 -1.2	54.6 3.2	45.8 3.8	37.5 -1.1	16.7 -2.7	12.7 2.1	36.5 -3.0	50.8 0.9	17.6 0.8	38.2 -0.2	44.2 -0.6
Finlandiya Değ.86-95	6.3 -3.4	36.1 -2.0	57.6 5.4	20.0 -3.2	32.3 -1.4	47.8 4.5	.. ..	.. ..	.. ..	10.2 -1.8	35.0 -2.3	54.8 4.1	39.8 2.4	41.4 4.4	18.7 -6.8	9.5 0.3	32.9 -1.1	57.6 0.8	17.5 -0.6	37.2 -1.2	45.3 1.7
Fransa Değ.79-90	.. ..	.. ..	.. ..	.. ..	.. ..	.. ..	.. ..	.. ..	.. ..	.. ..	.. ..	.. ..	.. ..	.. ..	.. ..	.. ..	.. ..	.. ..	.. ..	.. ..	.. ..
Almanya Değ.84-94	7.5 -0.2	34.6 -0.8	57.8 1.0	11.0 -1.5	31.3 0.7	57.7 0.8	.. ..	.. ..	.. ..	8.0 -0.2	34.2 -0.8	57.8 1.0	38.6 -5.0	40.1 4.9	21.3 0.1	5.3 -0.5	31.7 0.4	62.9 0.1	14.8 -1.1	36.1 -0.1	49.1 1.2
İtalya Değ.84-93	9.3 -3.1	35.4 -2.2	55.3 5.3	5.6 -2.2	20.0 -2.5	74.5 4.6	.. ..	.. ..	.. ..	8.1 -2.8	30.6 -2.3	61.3 5.1	20.8 -5.8	44.7 0.8	34.5 5.1	5.8 -4.8	29.8 -2.3	64.4 7.1	12.1 -1.9	34.4 -0.7	53.5 2.6
Hollanda Değ.77-94	8.3 -5.7	37.6 0.2	54.2 5.5	8.8 -0.1	30.3 5.0	61.0 -4.9	.. ..	.. ..	.. ..	8.4 -4.7	36.3 1.1	55.4 3.6	43.6 10.0	35.7 -2.5	20.7 -7.5	10.7 -2.2	34.5 0.7	54.7 1.5	16.2 -1.6	36.8 0.4	47.0 1.2
İsveç Değ.75-95	7.2 -0.2	35.5 -1.8	57.2 2.1	17.3 -2.1	28.8 -6.6	53.9 8.7	.. ..	.. ..	.. ..	8.0 -0.5	35.0 -2.2	57.0 2.7	31.4 -8.3	41.4 5.9	27.2 2.4	10.7 3.5	34.8 1.2	54.4 -4.7	17.2 0.3	37.9 -0.1	44.9 -0.2
Türkiye Değ.87-94	9.5 -0.8	31.6 0.3	58.9 0.5	3.1 1.9	20.3 7.6	76.6 -9.5	5.4 1.7	26.2 2.7	68.4 5.9	8.0 -0.7	28.4 0.4	63.6 0.4	1.8 3.2	18.7 -0.1	79.6 3.4	.. ..	.. ..	.. ..	9.9 0.5	27.9 0.3	62.1 -0.9

Kaynak: AB ülkeleri için OECD(1998), Türkiye verileri DİE (1990) ve DİE (1997) çalışmalarının verilerinden tarafımızdan besaplanmıştır.

Biraz daha yakından bakıldığında, çizelgede yer alan ülkeler arasında piyasa dağılımı açısından eşitsizliğin en yüksek olduğu ülke Belçika'dır. Belçika için hesaplanan $P_{üst} / P_{alt}$ oranı yaklaşık 10 seviyesindedir. Bu, Belçika'da en üst yüzde otuzluk dilimde yer alanların en alt yüzde otuzluk dilimde yer alanlara göre yaklaşık 10 kat daha yüksek gelir elde ettiğini göstermektedir. Aynı oran Türkiye için yaklaşık 8, İtalya için yaklaşık 7.5 dolayındadır; en eşitlikçi piyasa gelir dağılımına sahip ülke olarak, Finlandiya'da ise yaklaşık 5.4 civarındadır. Genel olarak ülkeler arasında büyük bir farklılık olduğu söylenemez.

Transfer gelirlerinin dağılımı incelendiğinde ise, Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki büyük fark ortaya çıkmaktadır. **Türkiye'de transfer gelirleri arasındaki $P_{üst} / P_{alt}$ (en üst yüzde otuzun payı / en alt yüzde otuzun payı) oranı yaklaşık 40 olarak hesaplanmaktadır; İtalya dışında kalan AB ülkelerinde ise aynı rakam 1'den küçüktür; İtalya'da ise yaklaşık 1.7'dir. AB ülkelerinde transfer gelirlerinden asıl büyük payı alt gelir grupları alırken, Türkiye'de ise toplam transfer gelirlerinin yaklaşık %80'i gelir diliminin en üst yüzde otuzluk bölümünde bulunanlar tarafından elde edilmektedir** . Piyasa dağılımında gelirin %8'ini elde eden alt gelir düzeyindeki kesim transfer gelirlerinin sadece %1.8'ini alabilmektedir; buna karşılık, en üst yüzde otuzluk kesim ise %79.6'lık paya sahiptir. Bu görüntü AB ülkelerinde tam tersinedir, örneğin en alt yüzde otuz toplam transfer gelirlerinin Belçika'da %45.8'ini, Norveç'te %47.7'sini, Hollanda'da ise %43.6'sını almaktadır. Türkiye hariç tutulduğunda en eşitsiz transfer geliri dağılımına sahip İtalya'da ise en alt yüzde otuz toplam transfer gelirinin yüzde 20.8'ini almaktadır.

AB ülkeleri vergi ve transfer politikaları yoluyla, Türkiye ile benzer özelliklere sahip piyasa dağılımına müdahale ederek eşitsizliği büyük ölçüde azaltmaktadırlar (World Bank 2000). Örneğin Belçika'da P_{alt} 'ın payı yaklaşık %250 artarak %5.9'dan %15.7'ye kadar çıkmaktadır. AB ülkeleri arasında en az artış oranı yaklaşık %50 ile İtalya'da görülmektedir, Türkiye'de artış oranı sadece %25 dolayında kalmaktadır. En üst yüzde otuzun payı ise Belçika'da %62.4'ten %48.3'e İtalya'da ise %61.3'ten %53.5'e kadar düşmektedir. Türkiye'de ise transfer gelirlerinden sonra en üst yüzde otuzluk dilimde yer alanların payı %63.6'dan sadece %62.1'e kadar düşmüştür.

Çizelge 5.8. Vergi ve Transfer Öncesi ve Sonrasında Temel Gelir Dağılımı Eşitsizliği Ölçüleri

	SCV			Gini			Atkinson		
	Vergi ve Transfer Öncesi (1)	Vergi ve Transfer Sonrası (2)	Vergi ve transferin etkisi (%) [(2)/(1)] - 1	Vergi ve Transfer Öncesi (1)	Vergi ve Transfer Sonrası (2)	Vergi ve transferin etkisi (%) [(2)/(1)] - 1	Vergi ve Transfer Öncesi (1)	Vergi ve Transfer Sonrası (2)	Vergi ve transferin etkisi (%) [(2)/(1)] - 1
Belçika 1995 % Değişim 88-95	122,5 20,5	41,6 28,2	-66,1	52,7 5,1	27,2 4,7	-48,4	33,4 7,7	6,6 7,1	-80,2
Danimarka 1994 % Değişim 88-94	67,1 4,9	22,9 2,0	-65,9	42,0 11,2	21,7 -4,9	-48,3	20,9 25,3	4,1 -11,1	-80,2
Finlandiya 1995 % Değişim 86-95	63,2 42,9	24,3 47,7	-61,6	39,2 11,4	23,1 9,1	-41,0	15,1 23,8	4,5 20,0	-70,5
Almanya 1994 % Değişim 84-94	75,8 -14,6	32,4 -6,4	-57,3	43,6 1,2	28,2 6,4	-35,3	22,6 -1,3	8,5 28,8	-62,4
İtalya 1993 % Değişim 84-93	119,0 59,6	58,4 44,7	-50,9	51,0 20,8	34,5 12,8	-32,4	29,9 43,8	10,5 33,1	-64,6
Hollanda 1994 % Değişim 77-94	66,6 16,6	23,9 20,2	-64,1	42,1 14,2	25,3 11,8	-39,9	20,0 33,1	5,5 25,4	-72,6
İsveç 1995 % Değişim 75-95	89,4 49,1	21,7 36,9	-75,8	48,7 17,2	23,0 -1,0	-52,9	26,2 28,7	4,9 3,2	-81,4
Türkiye 1994 % Değişim 87-94	701,7 332,6	577,0 317,0	-17,8	48,1 0,6	44,7 -1,8	-7,1	35,0 2,9	29,0 -4,3	-17,1

Kaynak: AB ülkeleri için OECD(1998), Türkiye verileri DİE (1990) ve DİE (1997) çalışmalarının verilerinden tarafımızdan hesaplanmıştır.

Çizelge 5.8'den vergi ve transfer gelirlerinin ardından çeşitli eşitsizlik ölçülerinde meydana gelen değişimler izlenebilir. Buna göre, dağılımda özellikle yüksek gelirli'lere daha fazla ağırlık veren SCV eşitsizlik ölçüsünde AB ülkelerinde büyük düşüşler olduğu gözlenmektedir. Örneğin İsveç'te %76'ya varan bir azalma görülürken, oransal olarak en az düşüş %51 ile İtalya'da gerçekleşmiştir. Türkiye'de gözlemlenen %18'lik düşüş ise AB ülkeleri yanında son derece düşük kalmaktadır.

Özellikle orta gelir grubuna ağırlık veren eşitsizlik ölçülerinden Gini'de de SCV'ye göre daha az olmakla birlikte büyük düşüşler gözlenmektedir. Örneğin, İsveç'te %53'e, Danimarka'da %48'e, İtalya'da %40'a varan eşitsizlik azalmaları izlenirken Türkiye'de ise toplam transferlerin etkisiyle Gini'de görülen düzelleme sadece %7 ile sınırlı kalmaktadır.

Eşitsizlik ölçüleri arasında en büyük azalma, Atkinson'da görülmektedir. Bilindiği gibi Atkinson eşitsizlik ölçüsü düşük gelirli'lere karşı daha duyarlı bir ölçüdür. AB ülkeleri için hesaplanan Atkinson eşitsizlik ölçüsünde görülen en yüksek azalma %81 ile İsveç'tedir, en düşük azalma oranı ise %65 ile İtalya'da görülmektedir. Türkiye'de ise transfer gelirleri sonrası eşitsizlikte görülen azalma %17 ile sınırlı kalmaktadır.

Belçika dışındaki OECD ülkeleri ele alındığında Çizelge 5.9'dan da görülebileceği gibi, eşitsizliğe en büyük katkıyı "maaş ve ücret" gelirleri yapmaktadır. İtalya'da da "maaş ve ücret" gelirlerinin eşitsizliğe katkısı diğer OECD ülkelerine göre oldukça düşük kalmaktadır. Türkiye'de ise, özellikle üçüncü bölümde görüldüğü gibi, maaş ve ücret gelirleri tüm gelir bileşenleri içinde en eşit dağılan, dolayısıyla eşitsizlikteki katkısı en düşük kalan gelir bileşenidir. Belçika, İtalya ve Türkiye'nin bu benzerliğinin yanında maaş ve ücret gelirlerinin diğer gelir bileşenlerine oranla toplam gelir içindeki payının da görece olarak düşük kalması açısından da bir benzerlik taşıdıkları söylenebilir. Belçika ve İtalya'da en büyük gelir bileşeni olma özelliğini taşımakla birlikte, maaş ve ücretler Türkiye'de toplam gelir içinde en büyük paya sahip değildir. Maaş ve ücretlerin payları karşılaştırıldığında Türkiye'nin 1987 yılı için sadece %25 1994 yılında ise %35 düzeyinde kalan maaş ve ücret payı Belçika ve İtalya için oldukça düşük kalmaktadır¹.

---

(1) Çizelge 5.9'da yer alan değerlerin Türkiye için ele geçen gelirler üzerinden hesaplandığını, buna karşılık OECD ülkeleri için hesaplanan değerlerin vergi dahil brüt değerler olduğunu bir kez daha hatırlatmak gerekir.

Çizelge 5.9. Gelir Bileşenlerinin Gelir Dağılımı Eşitsizliğine Katkıları: Shorrocks Ayrıştırması

	Kullanılabilir Gelir Eşitsizliğine Yüzde Katkısı (1)					Yüzde Paylar (2)					Görelî Eşitsizlik Göstergesi (1) / (2)				
	Emek	Ser. ve Müt. Gel	Transfer	Vergi	Trans. ve Vergi	Emek	Ser. ve Müt. Gel	Transfer	Vergi	Emek	Ser. ve Müt. Gel	Transfer	Vergi		
Belçika 1983	79,6	81,8	-3,0	-58,5	-61,5	82,4	22,0	30,5	-34,9	0,97	3,72	-0,10	1,67		
Belçika 1995	66,4	94,4	-3,4	-57,4	-60,8	81,4	24,8	31,4	-37,3	0,82	3,80	-0,11	1,54		
83 – 95 % değişim	-13,2	12,6	-0,4	1,0	0,6	-1,3	2,8	0,9	-2,4	-0,15	0,08	-0,01	-0,14		
Danimarka 1983	120,3	56,2	-11,4	-65,1	-76,5	103,7	20,2	23,2	-47,1	1,16	2,78	-0,49	1,38		
Danimarka 1994	134,2	49,3	-19,3	-64,3	-83,5	105,3	16,5	33,1	-54,8	1,27	3,00	-0,58	1,17		
83 – 94 % değişim	13,9	-6,9	-7,9	0,8	-7,0	1,6	-3,8	9,9	-7,7	0,11	0,22	-0,09	-0,21		
Finlandiya 1986	137,2	33,4	-5,0	-65,6	-70,6	95,7	19,8	19,6	-35,2	1,43	1,69	-0,25	1,87		
Finlandiya 1995	101,8	66,2	-11,3	-56,7	-68,0	78,8	31,3	23,7	-33,7	1,29	2,12	-0,48	1,68		
86– 95 % değişim	-35,4	32,8	-6,3	8,9	2,6	-16,9	11,5	4,1	1,4	-0,14	0,43	-0,22	-0,19		
Almanya 1984	135,5	15,0	6,4	-56,9	-50,5	100,7	10,4	19,9	-31,0	1,35	1,44	0,32	1,83		
Almanya 1994	115,9	29,9	0,6	-46,4	-45,8	94,6	15,2	19,8	-29,6	1,22	1,96	0,03	1,56		
84 – 94 % değişim	-19,6	14,9	-5,8	10,6	4,8	-6,1	4,8	-0,1	1,4	-0,12	0,52	-0,29	-0,27		
İtalya 1984	51,1	15,0	6,4	-56,9	-38,7	76,2	34,1	18,4	-28,7	0,67	2,57	0,01	1,36		
İtalya 1993	41,4	29,9	0,6	-46,4	-36,8	72,1	32,3	25,4	-29,8	0,57	2,96	0,17	1,38		
84 – 93 % değişim	-9,7	14,9	-5,8	10,6	1,9	-4,1	-1,8	7,0	-1,1	-0,10	0,39	0,16	0,02		
Hollanda 1977	111,5	68,2	-3,6	-39,0	-79,6	102,0	22,2	22,4	-46,6	1,09	3,07	-0,16	1,63		
Hollanda 1994	131,1	45,4	-12,5	-41,1	-76,4	95,3	20,8	24,9	-41,0	1,38	2,18	-0,50	1,56		
77 – 94 % değişim	19,6	-22,8	-8,9	-2,2	3,2	-6,7	-1,4	2,4	5,6	0,28	-0,89	-0,34	-0,07		
İsveç 1975	173,5	23,3	-14,0	-76,0	-96,8	97,9	9,8	25,5	-33,1	1,77	2,37	-0,38	2,50		
İsveç 1995	138,3	26,5	4,7	-63,9	-64,8	90,1	7,8	43,9	-41,8	1,53	3,39	-0,13	1,66		
75 – 95 % değişim	-35,3	3,2	18,7	12,1	32,1	-7,8	-2,0	18,5	-8,7	-0,24	1,01	0,25	-0,84		
Türkiye 1987	3,6	71,5	3,5	..	..	24,1	40,9	9,8	..	0,2	1,8	0,4	..		
Türkiye 1994	1,8	47,3	0,8	..	..	35,5	35,0	10,6	..	0,1	1,4	0,1	..		
87 – 94 % değişim	-1,8	-24,2	-2,7	..	..	11,4	-5,9	0,8	..	-0,1	-0,4	-0,3	..		

Kaynak: AB ülkeleri için OECD(1998), Türkiye verileri DİE (1990) ve DİE (1997) çalışmalarının verilerinden tarafımızdan besaplanmıştır.

Maaş ve ücret gelirlerinin toplam gelirdeki payı açısından Türkiye'ye daha çok benzeyen İspanya ve Portekiz'de ise 1995 yılında maaş ve ücret gelirlerinin toplam gelir içindeki payı sırasıyla %48.0 ve %46.6 seviyesindedir. Maaş ve ücret bileşeni- nin eşitsizliğe katkısı ise İspanya'da %52.9 olurken, Portekiz'de %48.7 düzeyinde gerçekleşmiştir (Jimeno ve diğerleri 2000).

Türkiye'de eşitsizliğe en büyük katkı yapan bileşen üçüncü bölümde daha ön- ce ele alındığı gibi 1987 yılı için sermaye ve müteşebbis gelirleri iken 1994 yılında faiz gelirleri hemen hemen sermaye ve müteşebbis gelirleri seviyesine yükselerek eşitsizlik üzerinde önemli katkı yapan bir bileşen haline gelmiştir. Sermaye ve mü- teşebbis gelirlerinin toplam gelirler içindeki payı bakımından karşılaştırıldığında Tür- kiye, incelenen AB ülkeleri içinde en yüksek orana sahiptir; yaklaşık Türkiye sevi- yesinde bir orana sahip tek ülke İtalya'dır.

Görelî eşitsizlik ölçüsü açısından değerlendirildiğinde ise, Türkiye, İtalya ve Al- manya transfer gelirlerinin görelî katkısının pozitif olması ile, diğer bir deyişle trans- fer politikasındaki etkinsizlikle dikkati çekmektedirler. Almanya seksenli yıllarda Türkiye'ye yakın bir değere sahipken, doksanlı yıllarda pozitif etkiyi neredeyse gi- dererek sıfıra yaklaştırmıştır. Türkiye'de ise azalma görülmekle birlikte halen, etki pozitifdir. İtalya'da ise seksenli yıllarda sıfıra yakın olan etki, doksanlı yıllarda yük- selerek Türkiye'yi aşmıştır.

5.2.2. Gruplara Göre Ayrıştırma

OECD çalışmasında dikkate alınan faktörler istihdam, aile tipi, ve yaş değişken- leridir. Bu çalışmada ise yaşa göre gruplama yapılmamış buna karşılık, Türkiye'de etkili olduğu düşünülen bölge, kırsal-kent ve eğitim değişkenleri analize dahil edilmiş- tir. Öte yandan benzer kavramların değişken tanımlarında da farklılıklar bulunmak- tadır. OECD çalışmasında istihdamın etkisi hane reisinin özellikleri üzerinden de- ğerlendirilirken, üçüncü bölümde ayrıntılarıyla ele alınan nedenlerden ötürü bu tür bir değişken tanımının Türkiye için yanıltıcı sonuçlara yol açabileceği düşüncesi ile farklı bir tanım tercih edilmiştir. Analiz yönteminde de temel sayılabilecek bir fark- lılık sözkonusudur; OECD çalışmasında ayrıştırma logaritmik sapmaların ortalama (LSO) eşitsizlik göstergesi üzerinden yapılırken bu çalışmada Gini ayrıştırma anali- zi kullanılmıştır. Bu nedenlerle grupların etkisi üzerine birebir karşılaştırma yapmak mümkün değildir, fakat bazı temel eğilimlerin karşılaştırılması mümkündür.

AB ülkelerinde özellikle genç hane reisine sahip çocuklu aileler görelî olarak daha düşük gelir elde etmektedirler. Türkiye'de ise kalabalık büyük aile tipi benzer

şekilde görel olarak daha düşük gelir elde etmektedir. AB ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de eşitsizliğe gruplararası farkın katkısı grup içi katkıdan daha az olmaktadır. Bunun tek istisnası Türkiye’de eğitim değişkeninin etkisidir. Buna göre, hane-nin eğitim seviyesi yükseldikçe ortalama gelir ve grup içi eşitsizlik belirgin biçimde artmaktadır.

5.3. AB ve Türkiye’de Görel Yoksulluk

Türkiye yoksulluk oranları, ilk olarak görel yoksulluğu Eurostat ölçeği ile Portekiz için inceleyen Rodrigues (1999)’in hesapladığı yoksulluk ölçüleri ile karşılaştırılacaktır. Rodrigues’in 1994 Portekiz’i için nakdi gelirler üzerinden ortanca gelirin %50 ve %60’ını yoksulluk çizgisi olarak hesapladığı görel yoksulluk ölçüleri Çizelge 5.10’da gösterilmiştir. Karşılaştırma yapabilmek için Türkiye yoksulluk ölçüleri de nakdi gelirler üzerinden Eurostat ölçeği ile bulunan bireysel ortanca gelirin %50 ve %60’ı yoksulluk çizgisi olarak kabul edilerek hesaplanmıştır.

Çizelge 5.10. Türkiye ve Portekiz Yoksulluk Ölçülerinin Karşılaştırılması
(Ortanca gelirin %50 ve %60’ı yoksulluk çizgisi)
(Eurostat Ölçeği: e’)

	Portekiz (1994)		Türkiye (1994)*	
	(% 50)	(% 60)	(% 50)	(% 60)
Yoksulluk Çizgisi	431400 Escudo	517680 Escudo	17470831 TL.	20964997 TL
Yoksulluk Oranı (<i>Head-Count Ratio</i>) (%)	16.7	23.9	15.9	23.3
Yoksulluk Açığı İndeksi (<i>Poverty Gap Ratio</i>)(*100)	5.5	-	4.4	-
Foster-Greer-Thorbecke Ölçüsü (*100)	2.9	-	1.9	-

Kaynak: Rodrigues (1999), Sayfa 15, Çizelge 14’ten alınmıştır.

*Portekiz’de 1994 yılında 1 dolar 169 Escudo’ya eşittir. Bu durumda ortanca gelirin %50 ve %60’ı yoksulluk çizgisi olduğunda Portekiz yoksulluk çizgileri sırasıyla 2553 dolar ve 3063 dolar olacaktır. Türkiye’de ise 1994 dolar kuru 31163 TL. olarak alındığında, ortanca gelirin %50 ve %60’ına göre yoksulluk çizgileri sırasıyla 561 dolar ve 673 dolara eşdeğerdir.

Türkiye’de 1994 yılında görel yoksulluk oranı, Portekiz 1994 yılı görel yoksulluk oranından az da olsa daha düşüktür. Yoksulluk açığı indeksi ve Foster-Greer-Thorbecke ölçüsü de, yoksulluğun vehametinin, yoğunluğunun Türkiye’de Portekiz’e kıyasla daha az olduğunu gösterir. Ancak unutmamak gerekir ki, Türkiye ve

Portekiz'de yoksul tanımlamasına girenlerin gelirleri arasında çok büyük farklar vardır. 1994 yılında Portekiz yoksulluk çizgisi Türkiye yoksulluk çizgisinin dört buçuk katıdır (Portekiz 3063 dolar, Türkiye 673 dolar). Satın alma gücü paritesi itibarıyla de bakılsa Portekiz yoksulluk çizgisi, Türkiye yoksulluk çizgisinin üç katına yakındır. Bu Türkiye'deki yoksulların, toplam nüfus içindeki oranı az olsa bile Portekiz'deki yoksullara göre çok daha kötü şartlarda yaşadıklarını gösterir.

Portekiz'de sosyo-ekonomik özelliklerine göre yoksulların büyük çoğunluğu üç veya daha fazla çocuklu ailelerden ve ana gelir kaynağı sosyal transferler olan ailelerden gelmektedir (Rodrigues, 1999: 15-16). Bu açıdan Portekiz'in yoksulları ile Türkiye'nin yoksulları benzerlik gösterir. Türkiye'de de yoksulların çoğunluğu ana gelir kaynağı tarım müteşebbisinden sonra en fazla oranda transfer geliri olan ailelerden ve çok çocuklu ailelerden geliyordu (bkz. dördüncü bölüm).

Bir sonraki çizelge Portekiz'in, AB içinde yoksulluk oranı en yüksek olan ülke olduğunu gösterir (Çizelge 5.11). AB ülkeleri içinde göreceli yoksulluğu en düşük olan ülke ise Danimarka'dır.

Çizelge 5.11. AB Yoksulluk Oranları
(Ortanca gelirin %50'si yoksulluk çizgisi)
(Eurostat Ölçeği: e')

Ülkeler	1993 Yoksulluk Oranları %	Ülkeler	1993 Yoksulluk Oranları %
Danimarka	4.5	İspanya	11.5
İrlanda	6	İtalya	12.5
Belçika	9	İngiltere	13.5
Hollanda	9.5	Yunanistan	16.5
Almanya	10.5	Portekiz	18
Fransa	11	Türkiye*	15.9

Kaynak: Glaude, M. (1998), "La pauvreté, sa mesure et son évolution", in Pauvreté et exclusion, Ed Conseil d'Analyse Economique, La Documentation Française, 1998, S. 54.

* Türkiye yoksulluk oranı, yazarlar tarafından nakdi gelirler üzerinden hesaplanmıştır.

AB üyesi ülkelerle Türkiye yoksulluk oranlarını OECD (1998) araştırmasını kullanarak karşılaştırmak istediğimizde göreceli yoksulluk oranları ile karşılaştırma yapılamamaktadır. Bunun nedeni, OECD araştırmasının sadece yoksulluk oranlarının zaman içindeki değişim oranlarını sunuyor olmasıdır. Bu amaçla Türkiye'deki yok-

sulluk oranlarının da 1987'den 1994'e ne oranda değiştiği hesaplanmış ve izelge 5.12'de yer almıştır.

Çizelge 5.12. AB lkeleri ve Türkiye Yoksulluk llerindeki Değişim
(Ortanca gelirin %50'si yoksulluk izgisi)
(OECD lği: e)

		Yoksulluk Oranındaki Mutlak Değişim	Sen İndeksindeki Mutlak Değişim
Belçika	(1983-1995)	-2.8	-1.3
Danimarka	(1983-1994)	-2.0	-0.9
Fransa	(1984-1990)	-1.5	-1.1
Finlandiya	(1986-1995)	-0.2	-0.4
İsveç	(1983-1995)	0.4	0.8
Almanya	(1984-1994)	2.9	0.4
Hollanda	(1985-1994)	3.0	1.1
İtalya	(1986-1993)	3.9	2.9
Türkiye	(1987-1994) *	-1.0	-1.4

Kaynak: OECD (1998), sayfa 52, izelge 5.1'den alınmıştır.

* Türkiye yoksulluk ölçülerindeki değişim nakdi gelirler üzerinden yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

1980 ortalarından 1990 ortalarına Danimarka ve Fransa'da (gelir eşitsizliği de azalan ülkeler) ve Belçika ve Finlandiya'da (gelir eşitsizliği artmasına rağmen) yoksulluğun düştüğü görülür. Türkiye de görel yoksulluk oranı düşen ülkeler arasında yer alır. Yoksulluk oranlarında 1980'lerden 1990'lara artış gözüken lkeler, İsveç (ok küçük oranda da olsa), Almanya, Hollanda ve İtalya'dır.

AB yesi ülkelerde görel yoksulluk oranlarına göre yoksulluk riskiyle en fazla karşı karşıya olanlar, hanehalkı yeleri herhangi bir işte çalışmayan (bu oran hanehalkı reisi herhangi bir işte çalışmayan ancak emekli olan hanehalklarındaki bireyler için daha düşük) ve bazı ülkeler için de tek gelir getireni olan özellikle tek yetişkinli çocuklu ve hanehalkı reisi genç olan (30 yaşından küçük) hanehalklarındaki bireylerdir (OECD, 1998 :30). Türkiye'de de yoksulluk riskiyle en fazla karşı karşıya olan bireyler, hanehalkı yeleri herhangi bir işte çalışmayan ve çalışan sayısı çalışma çağında olan sayısına göre yetersiz kalan hanehalkları içinde yaşayan bireylerdir.

AB yesi ülkelerde gelir dağılımı eşitsizliğini azaltmak yönünde son derece etkili olan vergi ve transfer politikaları, beklendiği gibi görel yoksulluk oranlarını da

düşürmektedir. Bütün ülkelerde vergi ve transferler geliri zenginden yoksula yeniden dağıtır ve bu etki nedeniyle vergi ve transferler sonrasında yoksulluk oranları öncesine göre azalır. Transfer politikalarının özellikle düşük gelirliilerin gelirlerini iyileştirmesi nedeniyle görelı yoksulluk oranlarındaki düşüş beklenen bir durumdur.

Türkiye'de ise yukarıdaki bölümlerde tekrarlandığı gibi verginin gelir dağılımına etkisi analize dahil edilemediğı için yoksulluk oranlarını nasıl etkilediğı de bilinmemektedir. Bununla beraber dördüncü bölümde transferlerin etkisiyle yoksulluk oranlarının az da olsa düşmekte olduğı belirtilmişti.

5.4. Sonuç

Türkiye'nin gelir dağılımı eşitsizliğı açısından AB ülkeleri ile arasında önemli bir fark bulunmakla birlikte AB ülkelerinin kendi içinde farklılaştığı da gözlenmektedir. Kuzey Avrupa ülkeleri görelı olarak daha eşitlikçi bir görünüm sergilerken güneye doğru eşitsizlik artmaktadır. AB ülkeleri içinde Gini eşitsizlik ölçüsü bakımından en eşitsiz gelir dağılımına sahip olan ülke Portekiz'dir. Ancak Türkiye'nin gelir dağılımı, Portekiz'le kıyaslandığında bile Türkiye'nin Portekiz'e göre çok daha eşitlikten uzak bir gelir dağılımına sahip olduğı görülür.

Türkiye'deki gelir dağılımı eşitsizliğı AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında dikkati çeken bir diğır özellik de "Piyasa Gelir Dağılımı" olarak adlandırılan devletin müdahalesi öncesinde piyasada oluşan gelir dağılımı eşitsizliğı açısından Türkiye'nin AB ülkeleri ile hemen hemen aynı seviyede olduğudur. Piyasa gelir dağılımı açısından kimi AB ülkeleri Türkiye'den daha kötü durumdayken kimi AB ülkeleri daha iyi durumdadır. Örneğın, Türkiye dahil Avrupa ülkelerinin gelir dağılımı eşitsizliğı Gini eşitsizlik ölçüsüne göre yaklaşık olarak 0,40 ile 0,53 arasında değişmektedir. İlginç olan, en kötü piyasa gelir dağılımına, nihai gelir dağılımı açısından en iyi durumda bulunan ülkelerden İsveç'in sahip olmasıdır. Ancak bilindiğı gibi, İsveç özel mülkiyetin en yoğun olduğı Avrupa ülkesidir. Kamu piyasa gelir dağılımının oluşumuna hemen hemen hiç müdahale etmemekte ancak sonrasında uyguladığı vergi ve transfer politikaları ile nihai gelir dağılımı eşitsizliğini piyasa gelir dağılımı eşitsizliğinin yaklaşık beşte ikisine kadar indirmektedir. Hemen hemen benzer gözlemler kuzey Avrupa ülkeleri başta olmak üzere, bütün Avrupa ülkeleri için yapılabilir.

Türkiye’de ise temel problem piyasa gelir dağılımından sonra etkin bir vergi, transfer politikasının işlememesidir. Bu nedenle Türkiye’de piyasa gelir dağılımı ile nihai gelir dağılımı arasında gereken müdahale yapılamamakta ve nihai gelir dağılımı Avrupa ülkelerine oranla oldukça eşitlikten uzak kalmaktadır.

Gelir dağılımı eşitsizliği açısından Türkiye, AB ülkelerine kıyasla çok daha eşitsiz bir gelir dağılımına sahip iken, görelî yoksulluk oranları açısından AB ülkelerinin en yüksek oranlara sahip olan iki ülkesi Portekiz ve Yunanistan'dan daha iyi durumdadır. Bu üç ülkenin de görelî yoksulluk oranları, diğer AB ülkelerinin görelî yoksulluk oranlarından çok daha yüksektir. Ancak, görelî yoksulluğun referans noktası olarak o ülke içindeki ortalama geliri aldığını bu nedenle, Türkiye'nin görelî yoksulluk oranı örneğin Portekiz'den düşük olmasına rağmen, Portekiz'deki yoksulların yaşam standardı açısından Türkiye'deki yoksullardan yaklaşık üç kat daha iyi durumda olduklarını unutmamak gerekir.

Yoksulluk çalışmaları, aslen yoksulluk çizgisi altında kaç kişinin bulunduğuyula değil, ekonomik fırsatlardan bazı grupların neden yararlanamadığıyla ilgilenir. Bu açıdan bakıldığında görelî yoksulluk oranı rakamından çok, yoksulluk çizgisinin altında kimlerin olduğuyula ilgilenmek daha faydalı olacaktır. Bu anlamda Türkiye ve Portekiz'de benzer şekilde yoksulluk riskiyle en fazla karşı karşıya olan gruplar büyük oranda transfer geliri ile geçinenler ve çocuk sayısı fazla olan büyük ailelerdir.

B Ö L Ü M

GÜNNÜMÜZDE GELİR DAĞILIMI VE YENİDEN DAĞITIM POLİTİKALARI

6. GÜNÜMÜZDE GELİR DAĞILIMI VE YENİDEN DAĞI - TİM POLİTİKALARI

Bundan önceki bölümlerde Türkiye'de gelir dağılımı eşitsizliğinin, DİE'nin 1987 ve 1994 yıllarında gerçekleştirdiği anketlerin verilerine dayanarak ayrıntılı analizi yapıldı. Son anketin üzerinden halen altı yıl geçmesine rağmen DİE'nin yeni bir gelir anketini 2002 yılına (2001 yılı gelirlerini araştırmak üzere) programlaması nedeniyle, 6-13 yıl kadar geriye dayanan analiz bulgularının günümüzdeki gelir dağılımına ne ölçüde ışık tutabileceği haklı olarak sorulabilir. Bu soruya, "oldukça aydınlatıcı olabilir" şeklinde temkinli bir yanıt verebiliriz. Nitekim, gelir dağılımını etkileyen faktörler dikkate alındığında, bunların önemli bir bölümünün yapısal, dolaşısıyla yavaş değişen faktörlerden, bir bölümünün de ekonomik konjonktür ve güncel koşullar tarafından belirlenen makroekonomik değişkenlerden oluştuğunu biliyoruz. 1994-2000 dönemi içinde bu faktörlerde meydana gelen değişimlerin yönü ve bir ölçüde de değişimin yoğunluğu hakkında bilgilerimiz varsa, gelir dağılımında da ne gibi değişiklikler olabileceğini yaklaşık olarak kestirebiliriz. Okuyucu bu bölümde, daha önce yapıldığı gibi eşitsizlik ölçülerine ilişkin niceliksel tahminler beklememelidir. Bununla birlikte, niteliksel düzeyde, örneğin, gelir dağılımı eşitsizliğinin arttığı (az-çok) ya da azaldığı (az-çok) şeklinde iddialarda bulunmanın sanıldığı kadar da spekülatif olmayacağını söyleyebiliriz. Kaldı ki, güvenilir anketlerin yokluğunda gelir dağılımı eşitsizliği konusunda günümüzde polemik niteliği ağır basan, oldukça iddialı ama bir o kadar da güvenilirliği kuşkulu savlar öne sürülürken, geçerli bilimsel yöntemlerle ve standartlarla yapılma çabası gösterilmiş bir analizi, niteliksel düzeyde kalmak şartıyla, günümüze ve yakın geleceğe uzatmanın öğretici olabileceği kanaatindeyiz.

Bu tür bir nitel yaklaşımda, üçüncü bölümde gelir türleri düzeyinde tahmin edilen grup içi ve gruplar arası eşitsizliklerin değişim yönünün (artış / azalış), yine aynı bölümde tahmin edilen Shorrock paylarının önemine göre ağırlıklandırılarak net etkinin yönü ve boyutunun kestirilerek bir sonuca gidilmesi şeklinde bir yöntem kullanabiliriz.

Bu amaçla ilk olarak 1994 yılından 2000 yılına gelir dağılımını etkileme potansiyeli taşıyan yapısal ve konjonktürel değişimleri ele alacağız ve her birinin dağılım eşitsizliğini ne yönde ve yaklaşık olarak da ne yoğunlukta etkilemiş olabileceğini ve yakın gelecekte de ne yönde etkilemeye devam edeceğini tartışacağız. İkinci ola-

rak, devletin piyasa dağılımına müdahalesi anlamına gelen vergi ve sosyal transfer politikalarının durumunu ve gelir dağılımını ne ölçüde etkilediklerini tekrar hatırlattıktan sonra, eğer gelir dağılımı eşitsizliği azaltılmak isteniyorsa, yeniden dağıtım politikalarının farklı bir şekilde tasarlanmasının gerekip gerekmediğini tartışmak ve bu konuda kimi öneriler yapmak istiyoruz.

6.1. 2000 Yılında ve Yakın Gelecekte Gelir Dağılımının Durumu

6.1.1. Başlıca Yapısal Değişimler ve Etkileri: 1994-2000

a- Gümrük Birliği ve sanayi ürünleri dış ticaretinde sapmalar

Son yıllarda gelir dağılımı eşitsizliğine ilişkin olarak iktisatçıların en çok üzerinde durdukları konulardan birisi küreselleşmenin ülkelerin dış ticaretlerinde meydana getirdiği sapmaların ücretler ve işsizlik üzerinde yaptığı etkilerdir. Kuramsal olarak uluslararası ticaretin serbestleşmesi, bu sürece dahil olan ülkelerde karşılaştırmalı üstünlüklere, diğer bir deyişle her ülkenin rekabet gücünü daha iyi kullanabileceği sektörlerle uygun olarak dış ticaretinin ürün bileşiminde değişiklikler meydana getirir. Bu değişiklikler kimi sektörlerde gelişme, kimisinde ise gerileme şeklinde ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla her sektörün kendine özgü üretim faktörü bileşimine, özellikle de işgücü bileşimine (vasıflı-vasıfsız) göre ücret farklılaşmasında değişimler, işgücü piyasasının yapısal özelliklerine (katı-esnek) bağlı olarak da işsizlik oranında değişimler meydana gelir.

Özellikle gelişmiş ülkelerde ve kimi yarı sanayileşmiş / gelişmekte olan ülkelerde bu sürecin beklenen etkisi, vasıfsız işçilere yönelik talebin düşmesi, vasıflı işçilere yönelik talebin artmasıdır. İşgücü talebindeki bu değişimler vasıfsız işçilerin ücretleri üzerinde baskı oluştururken, vasıf - eğitim primini yükseltici etki yaparlar. Dolayısıyla ceteris paribus toplam etki ücret geliri içinde eşitsizliği artırıcı yöndedir. Ancak ceteris paribus varsayımını kısmen kaldırarak olursak, vasıfsız işgücü üzerindeki baskı, piyasa denge ücreti üzerinde saptanmış asgari ücret, yüksek ve uzun süreli işsizlik tazminatları, merkezi toplu ücret sözleşmeleri gibi işgücü piyasasının kurumsal özelliklerin yoğunluğuna bağlı olarak, kısmen vasıfsız işgücü ücretini düşürücü, kısmen de vasıfsız işgücü içinde işsizliği artırıcı etki yapar. Hangi etkinin ağır basacağı işgücü piyasasının "katılık - esneklik" derecesine bağlı olacaktır. Göreli olarak esnek işgücü piyasalarına sahip ABD, İngiltere gibi ülkelerde işsizlik oranı düşük kalırken, ücret içi eşitsizlik önemli ölçüde artmış, ücret gelirlerinin toplam gelirler içinde büyük paya sahip olması sonucunda da toplam eşitsizlik

artmıştır. Buna karşılık işgücü piyasasının daha çok katı olduğu, Almanya, Fransa, İtalya, İsveç gibi bir dizi ülkede vasıfsız ücret düşüşleri son derece sınırlı kalırken, işsizlik oranları artmıştır (OECD, 1998). İşsizlerin artmasının da, toplam gelir dağılımı eşitsizliğini artırıcı bir etki yapacağı açıktır. Ancak, işsizlik tazminatlarının dolgunluğuna, süresine, seçilebilirlik koşullarına bağlı olarak bu etki az ya da çok sınırlanabilir. Nitekim işsizliğin arttığı ülkelerin bir kısmında gelir dağılımı eşitsizliği sınırlı bir şekilde artmakla birlikte, Fransa örneğinde olduğu gibi, az da olsa eşitsizlikte bir azalma meydana gelmiştir.

Dış ticaretin serbestleşmesi sonucunda dağılım eşitsizliğini artırıcı baskıların ortaya çıkmasının diğer bir sonucu da, hükümetlerin ticaret reformlarını toplumsal açıdan kabul edilebilir kılmak için sosyal politikaları yoğunlaştırmalarıdır. Bu durumda piyasa dağılımı düzeyinde eşitsizlik artarken, yeniden dağılım politikaları, özellikle de transfer politikaları aracılığı ile bu artış tamamen ya da büyük ölçüde nötralize edilebilmektedir. Rodrik'in yaptığı bir araştırmaya göre (Rodrik, 1998) dış rekabete açıklık düzeyi ile sosyal ağırlıklı kamu harcamaları artışı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki söz konusudur.

Görüldüğü gibi ticaretin serbestleşmesi konusunda oldukça karmaşık, kısmen de zıt etkiler söz konusudur ve konu halen iktisatçılar arasında yoğun olarak tartışılmaktadır (Harrison ve Revenga, 1995)*. 1980'lerin ortasında AB'ye üye olan Portekiz ve İspanya örneklerinin kısaca değerlendirilmesi konumuz açısından önemlidir. Beşinci bölümde de gösterildiği gibi, Portekiz ve İspanya'da AB üyeliğini (1986), dolayısıyla Avrupa pazarı ile entegrasyonu izleyen yıllarda her iki ülkede de gelir dağılımı eşitsizliği az da olsa azalırken, 1990'lı yıllarda eşitsizlik Portekiz'de hissedilir ölçüde artmış, İspanya'da pek değişmemiştir (Jimeno ve diğerleri, 2000). Bu evrimin başlıca nedenleri, özellikle Avrupa sermayesinin doğrudan yatırımlarının daha az gelişmiş Portekiz'de başlangıçta ücret eşitsizliğini ve işsizliği az da olsa azaltıcı bir etki yapması, İspanya'da ise bu etkinin görülmemesidir. Ancak 1990'lı yıllarda Portekiz'de dağılım eşitsizliği, ihracatın görece olarak vasıfsız işçi kullanan sektörlerde (tekstil gibi) yoğunlaşması, yine görece olarak ortalama eğitimin düşük kaldığı bir düzeyden hareketle vasıf ve eğitim priminin modern teknolojilerin yoğunlaşması ile artması sonucunda, ücret içi eşitsizlik büyük ölçüde artmış ve toplam

---

* Harrison ve Revenga'ya göre gelişmekte olan ülkelerde ticaretin serbestleşmesi sonucu meydana gelen üretim (output) değişimleri küçük olduğundan, ücret ve istihdamda uyarılma ihtiyacı da duyulmamaktadır.

eşitsizliği artırmıştır. Yine de altının çizilmesi gereken nokta, Portekiz'de ücret içi eşitsizliğin, pek çok gelişmiş ülkenin aksine, Türkiye'de olduğu gibi toplam eşitsizlikten daha düşük olmasıdır. Ayrıca Rodrik'in bulguları doğrultusunda Portekiz'de bu dönemde transfer harcamaları artmış ancak piyasa dağılımında meydana gelen eşitsizlik artışını karşılamada yetersiz kalmıştır. İspanya'da ise AB'ye entegrasyonun ticaret saptırıcı etkisi daha çok metal eşya sanayinde yoğunlaşmaya neden olduğundan, ücret içi eşitsizliği artırıcı baskılar ortaya çıkmamış, İspanya'nın görece olarak yüksek eğitim düzeyine sahip olması da vasıf primi artışının sınırlı kalmasına neden olmuştur. Ayrıca, İspanya'da güçlü sendikal örgütlenme ücret farklılıklarını törpülemiş, sosyal transferlerde artış ise Portekiz'den çok daha güçlü olmuştur. Sonuç olarak İspanya, AB'nin tüm işsizlik rekorlarını kırmaya rağmen gelir dağılımı eşitsizliği düzeyini korurken, AB'nin en düşük işsizlik oranlarından birine sahip olan Portekiz'de eşitsizlik dikkate değer ölçüde artmıştır (Jimeno, 2000: 35-40)*.

Yukarıdaki analizin ışığında Türkiye için ne söylenebilir? Bilindiği gibi Türkiye ekonomisinin dışa açılma süreci 1980 istikrar önlemleri ile başlamıştır. İhracat 1980-88 döneminde her yıl ortalama % 19 gibi çok yüksek bir tempoda artmış, 1989-93 döneminde artış büyük ölçüde azalarak % 5.1'e inerken, 1994'den itibaren tempo yeniden hızlanarak 1994-2000 döneminde % 8'e yükselmiştir. GSYİH büyüme hızının çok üzerinde olan bu büyüme temposunun sonucunda ihracatın milli gelir içindeki payı % 3-4'den % 13-14'e yükselmiş, aynı zamanda da sanayi ürünlerinin payı % 30'lardan % 90'ların üzerine çıkmıştır. Toplam ihracat içinde AB'nin Gümrük Birliği öncesi (1995) payı % 51 iken 1999 yılında % 54'e çıkmıştır.

Bu boyutlarda bir dışa açılmanın ve uluslararası pazar ile, özellikle de AB pazarı ile bütünleşmenin ücretler arası farklılaşmayı etkilemesini beklemek doğaldır. Bu farklılaşmayı nicel olarak belirleyen (tahmin eden) araştırmalar olmamakla birlikte, Korkut Boratav ve arkadaşları tarafından yapılan ve Şubat 2000'de yayınlanan *Globelization, Distribution and Social Policy in Turkey: 1980-1998* başlıklı çalışmanın kimi bulgularına dayanarak bu konuda bir fikir edinmek olanaklıdır. Örneğin ihracat patlamasında baş rol oynayan tekstil sektöründe imalat sanayi toplam verimliliğine katkı önemli ölçüde negatif olmuş, diğer bir ifadeyle istihdam artışı verimlilik artışının üzerinde gerçekleşmiştir (Boratav ve diğerleri, 2000 : 14). Bu bulguya daya-

---

* Portekiz ve İspanya'da doğrudan yabancı yatırımlar ve sanayileşme belli bölgelerde yoğunlaşma gösterse bile, bölgeler arası eşitsizliğin toplam eşitsizlik üzerinde önemli bir rol oynamadığı anlaşılmaktadır (J.F. Jimeno, 2000:40). Türkiye'de de bölgeler arası eşitsizliğin etkisinin toplam eşitsizliğe katkısının marjinal düzeyde kaldığı üçüncü bölümde gösterilmiştir.

narak ücret ortalaması genel ortalamanın altında olan ve görece olarak vasıfsız işgücünü daha yoğun kullanan tekstil sektöründeki bu gelişmelerin ücret içi farklılaşmayı aynen Portekiz'de olduğu gibi artırıcı etki yaptığını söyleyebiliriz. 1994-2000 döneminde tekstil sektörünün artan ihracat içinde payının pek değişmeyerek % 40 civarında sabitlendiği görülüyor. Dolayısıyla, uluslararası piyasa ile bütünleşmenin ücret içi eşitsizliği artırıcı etkisinin bütünüyle 1994 öncesi olduğu anlaşılıyor. AB ile entegrasyonun da Gümrük Birliği öncesinde büyük mesafe kaydettiğini biliyoruz. 1995 sonrası AB'nin ihracat içindeki payında 3 puanlık artışın daha çok metal eşya (otomotiv gibi) ve diğer sektörlerde olduğu anlaşılıyor. Sonuç olarak, 1994'den 2000'e bu kanaldan ücret içi eşitsizliği artırıcı bir etkinin gerçekleştiğini düşünmüyoruz.

b- Reel ücretlerde değişim

Ancak ücret eşitsizliğindeki farklılaşmayı etkileyen başka dinamikler de söz konusudur. İmalat sanayinde ücret gelirleri 1980-1988 döneminde reel olarak yaklaşık % 42 gerilemiş, buna karşılık 1989-1993 döneminde de % 95 artarak bu gerilemeyi fazlasıyla telafi etmiş, bunalım yılı olan 1994'de de tekrar % 37 gerilemiştir (Boratav ve diğerleri: 17). Eğer bu değişim oranları tüm ücretler için yaklaşık olarak geçerli ise 1994 yılında reel ücret gelirlerinin 1980 yılı düzeylerine yakın olduğu sonucunu çıkarabiliriz. 1994-2000 döneminde ise reel ücretler yılda ortalama % 9.5 artarak büyük bir artış sergilemiştir (TÜSİAD, Türkiye Ekonomisi 2000: 97).

Türkiye ekonomisinde reel ücretlerdeki değişimler ile ücret içi eşitsizlik arasında doğru yönlü bir ilişki söz konusudur. Ücretlerin gerilediği dönemde ücret içi eşitsizlik azalırken, ücretlerin arttığı dönemde artmaktadır. Bunun nedeni, kayıt içi ve kayıt dışı şeklinde ikili bir yapıya sahip olan işgücü piyasasında, kayıtsız kesimde ortalama ücret genelde piyasa denge ücretine yakın olurken (esnek piyasa), kayıtlı kesimde toplu sözleşme düzeninin ve diğer korumacı kurumların sonucu olarak (katı piyasa) çok daha yüksek bir düzeyde oluşabilmektedir. Gerçek ücret artışları esas olarak kayıtlı kesime özgü olduğundan, artış dönemlerinde ücretler arası farklılaşmanın artması, azalış dönemlerinde ise farklılaşmanın azalması doğaldır.

Bu genel çerçeveye kimi sektörel gelişmelerde eklenebilir. Özellikle 1994'ten bu yana finansal piyasalarda ve bankacılık kesiminde ortaya çıkan hızlı büyüme bu sektörün ihtiyaç duyduğu vasıflı elemanların ücretlerinde büyük artışlara neden olduğu gibi istihdamdaki payı da artmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi AB'nin ihracat içindeki payındaki artışın, kesin olmamakla birlikte, İspanya örneğinde olduğu gi-

bi görel olarak vasıflı işgücü istihdam eden sektörlerde ortaya çıktığı kabul edilirse, ücret içi eşitsizliğin bu açıdan da arttığı sonucuna varabiliriz.

Ücret içi eşitsizliği arttıran bir gelişme de genelde eğitim priminin görel olarak artmasıdır. Türkiye'de özellikle üniversite düzeyinde, genç kuşakların istihdam payı arttıkça ücret içi eşitsizliğin arttığı anlaşılmaktadır (World Bank, 2000: 29)

Sonuç olarak, gerek reel ücretlerdeki genel artışın, gerek yüksek ortalama ücrete sahip kimi sektörlerin istihdam payındaki artışın, gerek istihdamda üniversiteli payının artmasının etkisiyle, ücret içi eşitsizliğin 2000 yılında 1994'e kıyasla daha yüksek olduğunu tahmin edebiliriz.

Gelir türleri arasındaki dağılım eşitsizliği açısından ise reel ücretlerdeki artış ortalama gelir artışının bir hayli üzerinde seyrettiğine göre, toplam eşitsizliği azaltıcı bir etkinin gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Ancak hatırlatmak gerekirse, gelir türleri arası eşitsizliğin toplam eşitsizliğe katkısının sınırlı kaldığını üçüncü bölümde görmüştük.

c- İşsizlik

Tarım dışı işsizlikte 1988-89'dan 1996 yılına kadar düzenli bir düşüş gözlemleniyor: Tarım dışı işsizlik oranı % 13-14'den % 9.7'ye gerilemiştir (Gürsel ve Ulusoy, 1999). Bir istisna olarak kriz yılı olan 1994'de işsizlik oranı bir sıçrama göstererek % 12'den % 13'e çıkmıştır. 1997 yılından itibaren ise tarım dışı işsizlik oranında düzenli bir artış söz konusudur ve bu artışın ardında yapısal nedenler vardır. Bu nedenlerin üzerine bir de 1999 krizin konjonktürel etkisi eklenince tarım dışı işsizlik oranı % 11.2'ye yükselmiştir. 2000 yılı rakamları henüz bilinmemekle birlikte, yüksek büyüme performansı nedeniyle 1999'daki olumsuz konjonktürel etkinin bertaraf edildiğini, yapısal sürecin ise işlemeye devam ettiğini varsayarak işsizlik oranında dikkate değer bir değişikliğin olmadığını düşünebiliriz. Sonuç olarak, 2000 yılı 1994 ile karşılaştırıldığında işsizlik oranının daha düşük düzeyde olduğunu söyleyebiliriz. İşsizlik tazminatının henüz devreye girmediği Türkiye'de işsizliğin eşitsizliği artırıcı etkisinin yüksek olması bekleneceğinden, bu kanaldan ücret içi eşitsizliğin ve toplam eşitsizliğin bir miktar azaldığı tahmin edilebilir.

d- Tarımsal gelirler ve tarım destekleme politikaları

1983'den günümüze Türkiye'de tarımsal destek politikalarının, dolayısıyla da tarımsal gelirlerin seyri konusunda tipik bir siyasal döngü (political cycle) gözlemlen-

mek olanaklıdır. Genel olarak seçimler öncesinde taban fiyatlarında ve girdi sübvansiyonlarında enflasyon üzerinde artışlar gerçekleştiren hükümetler, popülist politikalarla bozdukları makro ekonomik dengeleri, kısmen de olsa yeniden tesis etmek için seçimleri izleyen yıllarda daraltıcı istikrar politikalarına başvururlar.* Gelir dağılımı açısından bu sürecin etkilerini şöyle özetleyebiliriz. Tarım gelirinin milli gelir içinde payının düştüğü istikrar dönemlerinde gelir türleri arasındaki eşitsizlik artar, ama aynı zamanda tarım müteşebbis geliri içindeki eşitsizlik ise düşer. Genişleme dönemlerinde ise bunun aksi geçerlidir. Üçüncü bölümde gelir içi eşitsizliğin toplam eşitsizlik açısından daha önemli olduğu gösterilmişti. Standart tarım destek politikaları ile zengin ve büyük toprak sahibi çiftçilerin gelirleri, çoğunluğu oluşturan küçük çiftçilerin gelirlerine kıyasla daha fazla arttığından (World Bank, 2000: 60)** ve tarımın toplam istihdamın hala % 40 gibi çok büyük bölümünü oluşturduğundan bu etki ortaya çıkmaktadır. Çizelge 6.1 Türkiye’de ve OECD ülkelerinde tarıma yapılan transferin boyutlarını göstermektedir. Buna göre, tarıma yapılan transfer tarımın yarattığı katma değerın yaklaşık yarısına ulaşmaktadır.

Çizelge 6.1. Türkiye’de ve OECD Ülkelerinde Tarıma Yapılan Toplam Transferler (GSYİH’nın Yüzdesi Olarak)

	1986-88	1990-92	1993-95	1994	1995	1996
Türkiye	6,4	8,4	6,5	6,0	7,6	7,8
OECD	2,5	2,1	1,6	1,6	1,5	1,3

Kaynak: Kasnakoglu ve Çakmak (1998), aktaran World Bank (2000: 60).

1994 yılı bilindiği gibi 5 Nisan kararlarından sonra çok sert istikrar önlemlerinin uygulandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde tarımda kişi başına reel gelir % 16 düşmüştür (Boratav, 2000: 29). 2000 yılı da IMF ile imzalanan Niyet Mektubuna uygun olarak taban fiyatlarının reel olarak büyük ölçüde düşürüldüğü, sübvansiyonların azaltıldığı bir dönem oldu. Bu satırların yazıldığı sırada kişi başına tarımsal gelirin reel olarak ne kadar düştüğünü söylemek olanaksız olsa da, bu düşüşün en az 1994 yılı kadar olacağını söyleyebiliriz. Dolayısıyla tarım müteşebbis gelirleri içindeki değişimin 2000’de toplam eşitsizliğe yaptığı katkı ile 1994 yılında yaptığı katkının aynı düzeyde olduğunu tahmin ediyoruz.

* Bu siyasal döngü sürecinin 1980-1996 yılları arasında nicel bir analizi için Korkut Boratav ve arkadaşlarının araştırmasına (Boratav ve diğerleri, 2000) başvurulabilir.

** Toprak dağılımı temsili değişken olarak alındığında, sübvansiyonların % 37’sinin % 5’lik büyük topraklı çiftçilere, sadece % 22’sinin çiftçilerin üçte ikisini oluşturan 5 hektardan daha az toprağa sahip çiftçilere gittiği tahmin ediliyor (World Bank, 2000: 61)

e- Dolaysız vergiler

2000 yılında uygulanmaya başlayan istikrar programının en çarpıcı unsurlarından birisi de dolaysız ek vergiler olmuştur: Ek gelir vergisi, ek kurumlar vergisi, ek emlak vergisi, ek motorlu taşıtlar vergisi, özel iletişim vergisi. Bu vergiler nitelikleri itibariyle yüksek gelir grupları üzerinde görece olarak daha büyük yük getiren türdendir. 2000 yılında faiz dışı bütçede elde edilen % 3'ün üzerindeki fazla büyük ölçüde bu gelirler sayesinde gerçekleşmiştir. Kuşkusuz bu vergilerin piyasa dağılımına karşılık gelen eşitsizliği nicel olarak nasıl etkilediğini tahmin edebilmek için dağılımlarına ilişkin ayrıntılı mikro bilgi gerekir. Yine de, bu ek vergi yükünün, toplam gelir eşitsizliğine en yüksek katkıyı yapan müteşebbis gelirleri içi eşitsizliği azalttığını kesinlikle söyleyebiliriz. Ama ne yazık ki az mı çok mu azalttıklarına dair bir tahmin yapmak olanaksız. Temkinli olmak için azaltıcı etkinin dozunun düşük kaldığını varsaymayı öneriyoruz.

f- Enflasyonla mücadele ve faizler

1987'den 1994'e gelir dağılımı eşitsizliğini etkileyen başlıca iki etkenden birinin faiz gelirleri olduğu üçüncü bölümde gösterilmişti. Faiz geliri hane halkları arasında en eşitsiz dağılan gelir türüdür. Bir kere bu geliri elde edebilen hanehalkları küçük bir azınlıktır. 1994 DİE anketinde faiz geliri elde eden hanehalklarının toplam içindeki oranı % 26.6'dan ibarettir. 2000 yılında bu oranda önemli bir değişiklik olduğunu düşündürecek herhangi bir yapısal gelişmenin son yıllarda gerçekleştiğini sanmıyoruz. İkincisi faiz geliri kendi içinde en eşitsiz dağılan gelirdir (Bkz. Bölüm 3 Çizelge 3.1). Devletin iç borç stoku 1994 yılında milli gelirin % 14'ünü oluştururken bu oran 2000 yılında (Kasım itibariyle) % 26'ya yükselmiştir. Bu süreç içinde faiz gelirinin önemli ölçüde nakit sermayeye eklenerek yeniden plase edildiği düşünülürse zaman içinde borç stokunun faiz geliri elde eden hane halkları arasında daha da eşitsiz dağıldığını söyleyebiliriz.

Reel faiz kazancına gelince, 1994 ilk yarısında bu kazançlar negatif olurken, ikinci yarısında nominal faizlerin büyük sıçrama yapmasına karşılık enflasyonun yavaşlaması sonucu büyük artış göstermiştir ancak gelirlerin bir bölümü 1995 yılında tahsil edildiğinden 1994 anketinde kapsanmamıştır. 2000 yılında reel faiz gelirlerinin çok büyük ölçüde 1999 yılında satın alınan kamu kağıtlarından kaynaklandığını biliyoruz. Oysa 1999 yılı devletin ödediği reel faiz açısından en kara dönemdir. Fiilen düşen enflasyon ile güven bunalımı nedeniyle çok yüksek kalan nominal faizler arasındaki fark sonucunda reel faizler 1999 yılının büyük bölümünde ortalama

% 25-30 düzeylerine yükseldi*. Eğer 17 Ağustos trajedisi ve IMF anlaşması sayesinde bu olağanüstü faizlerin vergilendirilmesi yapılmamış olsaydı, 2000 yılında çok daha ağır maliye politikalarının uygulanması ya da kısmi konsolidasyon yapılması gerekebilirdi. Bu vergilendirme sayesinde reel faiz oranı % 15- 20 düzeylerine çekilebildi. 1994 yılı ile kıyaslandığında, 2000 yılında çok daha büyük miktarda faiz geliri elde edildiği (faiz ödemelerinin GSMH içindeki payı 1994'de % 7.7 iken, 2000'de (Kasım itibariyle) % 16'ya yükselmiştir) ve bu gelirin daha eşitsiz dağıldığı aşikardır. 2000 yılında yaşanan dayanıklı tüketim mallarına yönelik talep patlaması, 1999 Aralığından itibaren yarı yarıya düşen nominal faizlerin (reel faizlerin hemen hemen sıfırlanması) etkisiyle ekonomik aktörlerin dönemler arası tercihlerinin değişmesi ve ortaya çıkan servet etkisi (faiz gelirlerinin büyük kısmının sermayeye ilave edilmeyip tüketime yönelmesi) bu gelişmenin dolaylı bir kanıtıdır.

Sonuç olarak 2000 yılında faiz gelirlerinin toplam gelir içindeki payının yükseldiğini ve buna rağmen hala göreceli olarak sınırlı bir paya sahip olmalarına karşın, gelir içi eşitsizlikte büyük bir artışın meydana geldiğini kabul etmek gerekir.

g- Devlet transferleri

Türkiye'de transferlerin büyük bölümü devlet transferlerinden oluşuyor. 1994 DİE anketinde toplam transfer gelirlerinin % 69'unun devlet transferlerinden oluştuğu anlaşıyor. Devlet transferlerinden yararlanan hanehalkı oranı da % 59.8'dir. Bu oran, çoğunlukla emekli maaşlarından oluşan (%79) devlet transferlerinin Türkiye'de yeterince yaygın olmadığına bir göstergesidir. Bu sınırlılığın nedeni, tarımın ve kayıt dışı ekonominin sosyal güvenlik sistemi kapsamının dışında kalmasıdır. 1994'den bu yana kapsamı önemli ölçüde genişletecek gelişmeler olmamıştır. Sosyal güvenlik alanında gerçekleşen en önemli gelişme Haziran 1999'da emeklilik yaşını büyük ölçüde yükselten düzenleme olmuştur. Ancak bu yükseltme zamana yayıldığından gelir dağılımını henüz etkilemesi beklenemez.

Üçüncü bölümde transferlerin (özel transferler dahil) eşitsizlik ölçülerini azaltıcı sınırlı bir etki yaptığını, eşitsizlikteki değişimde ise (1987-1994) beklenenin aksine Shorrocks payı işaretinin pozitif (değişimi artırıcı) olduğunu görmüştük. Devlet transferlerinin GSMH içindeki payında 2000'de 1994'e kıyasla dikkate değer bir ar-

---

Enflasyondaki değişimlerin, özellikle de öngörülmemiş değişimlerin gelir dağılımı üzerindeki etkileri Dünya Bankası'nın Türkiye araştırmasında etraflı bir şekilde tartışılmıştır (World Bank, 2000: 26-28). Bu çalışmada enflasyon-gelir dağılımı tartışmasına değinmedik. Ancak yapısal ve konjonktürel değişimlerin bir bölümünün enflasyonda beklenmeyen değişiklikler sonucu ortaya çıktığını belirtebiliriz.

tış görülüyor: % 4'den % 6.7'ye. 1994'de transferlerin 1987'ye kıyasla arttığı ve bu artışın eşitsizliği olumlu etkilediği dikkate alınırsa, 1994-2000 döneminde transfer kalemindeki değişimin sınırlı bir şekilde eşitsizliği azalttığı öngürülebilir.

h- Gelir politikası

Halen uygulanmakta olan istikrar politikalarının gelir politikası açısından 2000 yılında etkili olan iki unsur söz konusudur: Memur maaşlarının ve kiraların enflasyon hedefine göre (TÜFE'de %25) ayarlanmasıdır. Oysa, yıl sonu enflasyonu 2000 yılında yaklaşık % 40 olmuştur. Her ne kadar memur maaşları yıl sonunda enflasyon artışına uyarlansa da, önceki yıllarda uygulanan geçmiş enflasyona göre artış politikasına kıyasla maaşlarda reel bir düşüşe tekabül etmiştir. Kiralar ise yeniden ayarlamının dışında kalmıştır. Bu iki gelişmeden ilki, memur maaşlarında reel düşüş, gelir dağılımı eşitsizliğini gerek ücret-maaş içi eşitsizliği, gerek fonksiyonel dağılım eşitsizliğini artırarak toplam eşitsizliği olumsuz etkilerken, kiraların sınırlandırılmasının toplam eşitsizliği azaltıcı bir etki yapması normaldir. Ancak konut sahipliği dağılımının nispeten eşit olması nedeniyle bu etkinin çok zayıf kaldığını tahmin edebiliriz.

ı- Kuznets dinamikleri

Gelir dağılımı kuramının öncülerinden Simon Kuznets 1950'lerde geliştirdiği modele göre, kalkınma / sanayileşme sürecinin başlangıç safhalarında, gelir dağılımı eşitsizliğinin görece olarak düşük olduğu (ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, özellikle küçük köylü üretiminin egemen olduğu ülkelerde - Türkiye gibi), buna karşın istihdamın büyük bölümünü kapsayan tarımdan, gelir dağılımı eşitsizliğinin ortalamanın üzerinde seyrettiği sanayi ve hizmetlere doğru gelir ve istihdamın paylarında artış, bu başlangıç safhalarında toplam eşitsizliği arttırıcı bir etki yapar. Zaman içinde tarımın gelir ve istihdamdaki payı azaldıkça bu mekanizmanın toplam eşitsizliğe etkisi giderek azalır ve nihayet sıfırlanır ve eğilim tersine döner (ters U eğrisi). Ancak bu sıfırlanma noktasının hangi kişi başına gelir düzeyinde olduğu son derece belirsizdir ve ülkeden ülkeye, hatta dönemden döneme değişiklik gösterir.

Türkiye'de kalkınmışlık düzeyine göre tarım istihdamı halen çok yüksektir (Gürsel ve Ulusoy, 1999: 22) ama tarımsal gelir payı oldukça düşüktür. Ayrıca üçüncü bölümde tarım içi eşitsizliğin tarım dışı eşitsizlikten daha düşük olduğunu görmüştük. Bu bilgilerin ışığında Türkiye'nin Kuznets'in ters U eğrisinin ilk bölümün-

de bulunduğu söylenebilir. Bununla birlikte 1994'den 1999'a tarımsal istihdamda sadece yüzde itibariyle 2 puanlık bir azalma olmuştur (DİE, HİA, 1999). Bu değişimin eşitsizlik artırıcı etkisi son derece marjinaldir.

Son yıllarda Kuznets'in geliştirdiği standart model genelleştirilmiştir. İstihdam değişimleri nedeniyle eşitsizlik artırıcı uzun erimli süreçlerin oluşması salt tarımdan göçle sınırlı kalmamaktadır. Genel olarak, ekonomide geniş paya sahip geri teknoloji ve düşük verimli sektörlerin payı azalıp, gelişmiş teknoloji ve yüksek verimli sektörlerin payı artarken de toplam eşitsizliği artırıcı bir süreç ortaya çıkar (Barro, 2000: 9). Bu sürecin ardındaki başlıca ekonomik mekanizma, yüksek vasıflı eğitilmiş işgücü arzının görece olarak düşük, talebinin ise yüksek olması sonucunda "eğitim priminin" artarak ücret içi eşitsizliği artırmasıdır.

Türkiye'de yukarıdaki genel Kuznets dinamiğinin halen geçerli olduğu kabul edilebilir. Eğitim düzeyleri arasında önemli ücret farklarının bulunması ve yeni teknoloji sektörlerinde ortalamanın çok üzerinde ücret verilmesi bu kabulün dolaylı kanıtlarıdır. Kuznets dinamikleri açısından 2000 yılında 1994'e kıyasla az da olsa toplam eşitsizlikte bir artış olduğunu tahmin edebiliriz.

Buraya kadar yaptığımız değerlendirmeler ve eşitsizlikteki değişimler açısından vardığımız sonuçlar Çizelge 6.2'de özetlenmeye çalışılmıştır. Çizelge 6.2'de eşitsizliğe etki yaptığı tahmin edilen yapısal ve konjonktürel değişkenler yer alıyor. Bu değişkenlerin her birinin karşısına eşitsizliği arttırdığı sonucuna varılmışsa, etkinin önemine göre 1-3 adet (+), düşürdüğü sonucunda ise 1-3 adet (-) konulmuştur. Ayrıca değişkenin toplam eşitsizliği etkileme yoğunluğuna göre yine birden üçe değişen yoğunluk göstergeleri (*) belirlenmiştir. Son satırda değişimlerin ağırlıklı ortalama göre hesaplanmış (* x (+/-)) net sonucu yer alıyor. Buna göre, net 3 adet (+) , 15 adet yoğunluk birimi (*) ile kıyaslandığında, **2000 yılında 1994'e göre gelir dağılımı eşitsizliğinde sınırlı bir artışın gerçekleştiği tahmin edilebilir** . Ayrıca bu artışın, faiz gelirlerinin aşırı eşitsiz dağılımı nedeniyle, özellikle üst gelir gruplarında dağılımı iyice eşitsizleştirdiğini söyleyebiliriz.

Çizelge 6.2. Türkiye Gelir Eşitsizliğinin Tahmini, 2000-2001

Eşitsizliği Etkileyen Değişkenler	Eşitsizliği Etkileme Yoğunluğu ¹	2000 Yılı Eşitsizliğe Etki ²	2001 Yılı Eşitsizliğe Etki ³
<i>A- Gelir Türü İçi Eşitsizlik</i>			
Emek	(**)	(++)	(++)
Tarım	(**)	(.)	(-)
Müteşebbis	(***)	(-)	(-)
Faiz	(*)	(+++)	(+)
Transfer	(*)	(-)	(-)
<i>B- Gelirler Arası Eşitsizlik</i>			
Ücret	(*)	(--)	(-)
Tarım	(*)	(+)	(+)
İşsizlik	(*)	(-)	(.)
Maaş	(*)	(++)	(+)
Kira	(*)	(-)	(-)
C- Kuznets Dinamikleri	(*)	(+)	(+)
D- Net Etki		(+++)	(.)

1 Değişkenin toplam eşitsizliği etkileme yoğunluğuna göre yoğunluk göstergeleri (*) birden üçe değişir.

2 Değişken eşitsizliği arttırıyorsa, etkinin önemine göre 1-3 adet (+), düşürüyorsa 1-3 adet (-) konulmuştur.

3 İstikrar programının başarılı uygulaması varsayımı altında.

6.1.2. İstikrar Politikaları ve 2001'de Gelir Dağılımı

2000 yılına ilişkin tahminimizin isabet derecesini ne yazık ki hiç bir zaman öğrenemeyeceğiz. Çünkü DİE yeni gelir anketini 2002 yılında, 2001 yılı gelirlerini kapsayacak şekilde gerçekleştirecek. Yukarıda başvurulmuş basit ve hatta kaba tahmin yöntemini ilerde sınavabilmek için, ama daha önemlisi, IMF denetiminde uygulanmakta olan istikrar programının* yakından etkilemesi beklenen 2001 değişken de-

* IMF istikrar programlarının gelir dağılımına etkisi çok konuşulan (genellikle de olumsuz etki yaptığı düşünülen) ama az araştırılmış (genellikle veri yetersizliği ve uygun metodoloji sorunu nedeniyle) bir konudur. Harvard Üniversitesinden Gopal Garuda'nın 1975-91 döneminde 37 ülke ve 58 programı kapsayan ve *propensity scores* yöntemi ile gerçekleştirdiği araştırması (Garuda, 2000), konuyu şimdilik en yetkin şekilde işleyen son örnektir. Araştırmaya göre, IMF programı uygulamaya yatkınlığa göre ülkeler üç grupta toplandığında, az ve orta derecede yatkın ülkelerde program sonucunda gelir dağılımında bir iyileşme olurken, sonuncu grupta bozulma ortaya çıkıyor. Programların etkisinin ayrıca uygulamaya ve ülke özelliklerine bağlı olduğu anlaşıyor. Belirtmemiz gereken iki husus da, kapsanan dönemin ve programların daha çok dış dengesizlikleri düzeltmeye yönelik ve devalüasyonun temel unsurlardan biri olduğu ve program öncesi iç borçlanma ve yüksek faiz durumlarının analize yeterince dahil edilmemiş olmasıdır. Bu açıdan Türkiye'nin son istikrar programı ile önemli farklar söz konusudur. Garuda'nın da belirttiği gibi bu konu henüz açıklığa kavuşmamıştır ve yaptığı araştırma, kendi deyimiyle "yanıtlardan daha fazla soruyu" gündeme getirmiştir. Bu konuda en güvenilir yol yine de, her program için, programın uygulama mekanizmalarının ve hedeflerinin gelir dağılımına etkilerini tek tek analiz etmek ve kimi sonuçları birleştirerek toplam etkiyi kestirmeye çalışmaktır.

ğerlerini aynı yöntemle tahmin ederek, 2001 yılında gelir dağılımı eşitsizliği hakkında bir öngöründe bulunabiliriz.

İstikrar programının başarıyla uygulanacağı varsayımı altında 2001 yılında 2000'e kıyasla konumuz açısından anlamlı değişiklikleri şöyle özetleyebiliriz:

- Reel faizlerde önemli bir düşüş söz konusudur. Devlet 2000 yılı içerisinde genelde (Kasım-Aralık ayları hariç) % 35 civarında nominal faizlerle borçlanabilmiştir. 2000 ortası - 2001 ortası ortalama enflasyonun da yaklaşık bu düzeyde olacağı düşünülürse reel faizlerin yaklaşık sıfır olacağı, son iki aydaki yüksek sıçrama ile de bir miktar pozitif dönüşeceğini öngörebiliriz.
- Ek vergiler 2001 yılında da yürürlükte olacaktır
- Tarımda reel gelirin 2000'e kıyasla düşmeyeceğini, buna karşın istikrar programının en kritik yapısal reformlarından biri olan yoksul çiftçilere doğrudan gelir transferi uygulamasına sınırlı da olsa başlanacağını öngörüyoruz.
- Büyümenin hissedilir ölçüde yavaşlaması ile birlikte işsizlik oranındaki yapısal artış eğiliminin konjonktürel etkiyle daha da hızlanması beklenmelidir. İşsizlikte öngörülen bu hızlı artışın işsizlik oranını 1994 oranına yaklaştıracığını düşünüyoruz.
- Ücretlerde reel artışın önemli ölçüde azalması beklenmelidir. Ama daha önemlisi ücret içi eşitsizliğin 2000'e kıyasla gözde sektörlerdeki (finans-banka kesimi gibi) ücret düşüşleriyle azalacağı tahmin edilse de, 1994'e kıyasla ücret içi eşitsizlik düzeyinde dikkate değer bir değişimin olmayacağını tahmin ediyoruz.
- Memur maaşlarında reel gerilemenin duracağı, kiralarda ise gerilemenin devam edeceği anlaşıyor.
- Transferlerde ve kuznets dinamiklerinde 2000'e kıyasla bir değişiklik beklememek gerekiyor.

2001 yılı için yukarıda öngörülen gelişmeler basit yöntemimizle (+) ve (-) etkilere tercüme edildiğinde (Çizelge 6.2, son sütun), **2001 yılında 1994'e kıyasla gelir dağılımı toplam eşitsizliğinde hissedilir bir değişimin olmayacağı sonucuna varıyoruz** . Bu sonuç, 2001 yılı gelir dağılımı bu çalışmada kullanılan yöntemlerle ölçülebildiğinde, yapısal olarak 1994 dağılım eşitsizliği ile çok benzer olacağı anlamına gelmez. Bu nedenle kimi eşitsizlik ölçülerinde farklılıkların çıkması

doğaldır. Bununla birlikte, ortalama bir eşitsizlik ölçüsü olan Gini katsayısının 1994'de 0.46 olan değerinin 2001 yılında önemli bir değişiklik göstermeyeceği iddia edilebilir.

6.2. Yeniden Dağıtım Politikaları

Bu araştırmanın uzman olmayan okuyucularının, gelir dağılımının son derece karmaşık süreçler sonucu oluştuğu ve farklı dağılımları bir tercih sırasına koymanın her zaman kolay olmadığı konusunda ikna olmuş olduklarını umuyoruz. Gelir dağılımı eşitsizliğinin görece olarak yüksek olduğu durumlarda *a priori* olarak bu ölçüde bir eşitsizliğin istenmeyen bir şey olduğunu ve azaltmak için devletin bir çaba göstermesinin gerektiği söylenebilir. Ancak, gelir dağılımı eşitsizliğinin bir bölümünün kalkınma sürecinin kaçınılmaz bir yan ürünü olduğu, diğer bir bölümünün bireylerin kişisel çabaları sonucu elde ettikleri olanakların sonucu olduğu, eşitsizliği azaltmanın çoğu zaman ekonomik ve toplumsal maliyetleri olabileceği gibi gerçekler dikkate alındığında, bu *a priori* yaklaşımın çok boyutlu olarak tartışılmasının kaçınılmaz olduğu ortaya çıkar. Bu tartışma, sağ /mahafazakar siyaset ile sol/liberal siyaset arasındaki ayırım çizgisinin temelini teşkil ettiği gibi , aynı zamanda iktisatçılar arasındaki eşitsizlik - ekonomik etkinlik/büyüme ilişkisi tartışmasının da odağı durumundadır.

Yineden dağıtım politikalarının günümüz Türkiye'sinde mevcut durumunun ve bu alanda yapılması gereken değişikliklerin incelemesine geçmeden önce yukarıda kısaca tanımladığımız tartışmada yer alan başlıca görüşleri özetlemek istiyoruz.

6.2.1. Yeniden Dağıtım Politikalarının Kuramsal Arka Planı

Piyasanın ortaya çıkardığı gelir dağılımına devletin müdahale ederek dağılım eşitsizliğini azaltıcı bir rol üstlenip üstlenmemesi, eğer üstlenmesi isteniyorsa bu müdahalenin hedefleri ve araçlarının neler olması gerektiği ve nihayet müdahalenin istenmeyen sonuçlarının nasıl kontrol altına alınabileceği konusunda ortaya çıkan ikilemleri ve sorunları şöyle özetleyebiliriz.

a- Dağılım adaleti (Distributive Justice)

"Adil toplum"un tanımı Eski Yunan'dan beri feylezofları düşündüren ve uğraştıran bir konu olmuştur. "Adalet" ve "hakkaniyet" gibi kavramlar esas olarak normatif nitelikli kavramlardır. İnsan ve topluma dair ideolojilere ve kültürel koşullanmalara bağlı olarak zaman ve mekan içinde önemli farklılıklar gösterirler. Hiç bir top-

lumda bireyler arasında tam ve mutlak bir eşitlik olamayacağına, zaten hiç bir felsefi ya da siyasal akımın böyle bir hedefi olmadığına göre, gelir dağılımında adaletin nerede başlayıp nerede bittiği tartışması, karşımıza bir ölçüde siyaset felsefesi, bir ölçüde de normatif iktisadın alanına giren sorunlar çıkartır.

Tartışmayı bireysel özgürlüklerin ve piyasa ekonomisinin gelişmiş olduğu demokratik toplumlarla sınırlandırırsak, günümüzde bireyin gelir düzeyinin esas belirleyicileri olan eğitim, meslek seçimi, çalışma ya da aylıklık, tasarruf ya da harvurup harman savurma gibi kararların, ne ölçüde birey tarafından özgür ve bilinçli bir seçim sonucunda yapılan tercihlere bağlı olduğu, ne ölçüde de bu tercihlerin, bireyin kontrolü dışındaki doğuştan gelen, toplumsal konumlar (ayrıcalık gibi), ailesel özellikler (miras yoluyla geçen servet gibi), gibi öngörülemeyen ekonomik gelişmelerin bir sonucu olduğu sorunudur. Bu durumda artık "tercihler" yerine "zorunluluklar"dan ya da "mutlu rastlantılardan" söz etmek gerekir. Dahası, zorunlulukların dayattığı ya da mutlu raslantıların bahsettiği eşitsizlikler iyi kötü belirlenmiş olsa da, eşitsizliğin ne kadar ve kimlerden kimlere gelir transferi yapılarak azaltılacağı konusunda toplumsal bir konsensusun olup olmadığı, diğer bir deyişle toplumun ne ölçüde dayanışma istediği sorularının basit ve "bilimsel" bir yanıtı yoktur. Ama yine de, önce Harvard'lı "liberal" siyaset felsefecisi J. Rawls ile başlayan (Rawls, "Distributive Justice", 1971) , Rawls'a karşılık veren muhafazakar meslektaşısı R. Nozick ile devam eden (Nozick, "Anarchy, State and Utopia", 1974), yoksulluk ve gelir eşitsizliği konularında yaptığı katkılarla Nobel ödülü kazanan ünlü iktisatçı A. Sen ile gelişen (Sen, "On Economic Inequality", 1973, "On Ethics and Economics", 1987, "Inequality Reexamined", 1992) bu tarihsel tartışmanın geçen otuz yılda başka pek çok katkılarla birlikte açıklık kazandığını, hatta pozitif kalıplara dökülebildiğini (Roemer, 1996) söyleyebiliriz.

Rawls'ın yaklaşımının temelinde, bireylerin bir toplum oluşturabilmeleri ya da mevcut bir toplumun sürdürülebilir olması için dağılım alanında gerekli asgari konsensusun tanımlanması çabası vardır. Rawls, faydacı okulun refahı tüketilen malların sağladığı ve her bireyin öznel tercihlerine göre belirlenen toplam faydaya bağlayan ve bu nedenle bireyler arası karşılaştırmayı olanaksız kılan yaklaşımına karşı çıkar. Rawls'a göre "toplumsal temel mallar" adını verdiği bir mal sepeti tanımlamak olanaklıdır ve bu malların dağılımındaki eşitsizlik, nesnel bir adalet tanımının çıkış noktası için yeterlidir.

Rawls'ın "toplumsal temel mallar" sepetini şöyle özetleyebiliriz (Roemer, 1996: 165) :

- 1- Temel özgürlükler
- 2- Hareket ve meslek seçimi serbestliği
- 3- İşteki güç ve yetkiler ile sorumluluk konumu
- 4- Gelir ve servet
- 5- Kendine saygının toplumsal temelleri

Birinci ve ikinci mallarda eşitlik tam olmalıdır. Ancak ondan sonra diğer üç mal kategorisinden oluşan bir indeksin, toplumun en düşük refah düzeyine sahip grubunda maksimum kılınması amacıyla ekonomik kaynakların seçimi ile siyasal ve ekonomik kurumların özellikleri belirlenebilir. Bu yaklaşım Rawls'ın "farklılık ilkesi" (*Difference Principle*) kavramının temelidir. Bu kavramı Rawls'dan aktarırsak: "Her bireyin refahı, belirli bir işbirliği düzenine bağlı olduğundan bu tür bir düzen olmaksızın hiç kimse tatmin edici bir yaşama sahip olamayacaktır. Bu yüzden avantajların paylaşımı, refah düzeyi en düşük bireylerdeki, işbirliği düzenini paylaşma isteğini, en azından bu düzeni sürdürebilecek kadar yüksek kılacak şekilde olmalıdır" (Rawls, 1971: 15). Bu bir hayli karmaşık gibi duran kavramın biraz daha anlaşılır hale getirmek için Nozick'in yeniden tanımlamasını aktarabiliriz: "Rawls'ın 'farklılık ilkesine' göre tasarlanacak olan kurumsal yapı çerçevesinde, en alt grubun refah düzeyi, alternatif herhangi bir kurumsal yapı çerçevesinde en düşük refah düzeyine sahip (aynı kişilerden oluşması şart değil) grubun refah düzeyinden daha aşağıda olmamalıdır" (Nozick, 1974: 190). Rawls bir bakıma adil bir toplumda kabul edilebilir eşitsizlik düzeyini, sözkonusu eşitsizlik yapısı kabul edilmediğinde en alt grubun daha kötü olacağı bir durum olarak görmektedir (kötüler arasında en iyi).

Rawls'ın kuramının zayıf halkası birey yerine grupları analiz birimi olarak kabul etmesidir. Temel mallar indeksini bireylerin yaşam planlarını gerçekleştirmelelerini kolaylaştıran araçlar olarak düşünürsek, bu indeksin optimal değeri bireyden bireye farklılık gösterecektir. Roemer'e göre " Rawls'un temel mallar ve yaşam planlarının gerçekleşmesi ile, 'nesnel' bir temel mallar indeksi arasında tutarsızlık vardır (Roemer, 1996: 167). Bireylere bağlı olarak farklı indekslerin ordinal olarak ölçülebilmesi ve tam olarak karşılaştırılabilmesi (tercih sırasına konulabilmesi) gerekir.

Rawls'un eşitlikçi yaklaşımının aksine Nozick modern zamanların en anti eşitlikçi yaklaşımını kuramlaştırmaya çalışmıştır. Nozick'in kuramın kökenleri Locke'un

natüralist felsefesine dayanır. Nozick'e göre adil bir toplumun oluşması iki koşulun gerçekleşmesine bağlıdır:

1- Sahiplenmede adalet (*justice in acquisition*)

2- Transferde adalet (*justice in transfer*)

Bu iki koşulu / ilkeyi sağlayan her toplum adildir. Herhangi bir dağılımda bireyler sahip oldukları varlıkları hak etmişlerse (*entitlement theory*) bu dağılımın adil olduğu söylenebilir. Mevcut dağılıma adil denilebilmesi için, sözkonusu dağılımın, daha önce adil kabul edilen bir dağılımdan meşru bir şekilde tezahür etmiş olması gerekir (transferde adalet). Hak etme kuramı tarihsel bir özelliğe sahiptir. Bugünkü dağılımın adil olup olmadığını sınavabilmek için tarihte sürekli geriye giderek önceleyen dağılımın adil olup olmadığına karar vermek gerekir. Eğer sahiplenme, (doğaya ait) sahiplenilmemiş bir varlığın bireysel çabanın sonucu elde edilmesi anlamına geliyorsa ve toplumun diğer bireylerine yeterince kaynak bırakıyorsa, diğer bir ifadeyle, doğanın sahiplenilmemiş bir bölümünü sahiplenmek, eğer bu sahiplenme olmadığında duruma kıyasla hiç kimseyi daha kötü bir duruma düşürmüyorsa adildir. Nozick'in önerisinin bir hayli yüksek dağılım eşitsizliklerini kabul ettiği açıktır. Nozick'e göre kapitalizm adildir, ama tarihsel yani mevcut kapitalizm adil değildir. Çünkü kökenlerinde, hırsızlık, zorla el koyma, soykırım, kölelik vardır. Dolayısıyla, bunlardan arındırılmış 'saf kapitalizmin' yaratacağı dağılım adil olacaktır.

Nozick, çok kabaca özetlediğimiz bu yaklaşımı doğrultusunda asgari devleti savunur. Nozick'in gözünde bireylerin hak ettikleri servetlerden (bu arada meşru -yasal anlamında değil- miraslardan) onayları olmaksızın yapılacak tüm transferler adil değildir.

Nozick'in kuramı hem belirsiz hem de bir hayli ütöpiktir. Tahmin edileceği gibi de pek çok eleştiri almıştır. Bu eleştirilere göre Nozick'in, "bir varlık sahiplenilmediğinde ya da ortak kullanımda olduğunda, diğerlerinin refahının ne olacağı" şeklinde özetlenebilecek temel çizgisi keyfi niteliktedir ve kısıt getirici değildir, hatta yanlışlığı ispatlanabilir (Roemer, 1996: 208)

Sen, Nozick aksine "eşitlikçi" grubun içinde yer alır. Bununla birlikte, Sen siyaset felsefecisi olmaktan çok, iktisat kuramına etik tartışmayı yetkin bir şekilde sokmayı başarmış bir iktisatçıdır. Sen'in yaklaşımını aktarmanın en kestirme yolu,

Rawls'a yönelttiği eleştiriden hareket etmektir. Sen'e göre Rawls doğru maksimizasyona (*right maximandum*) odaklanmamıştır. Refah açısından malların mal olarak öneminden çok bu malların insanlar için ne yapabileceği önemlidir. Mallar insanların çeşitli yollarla devinimlerini olanaklı kılar: Mekanda hareket etmek, sağlıklı olmak, okumuş olmak vb. Sen adaletin amacını, tüm ekonomik rejimler çerçevesinde kişilerin kullanımına sunulmuş işlevsel malları (*functionings*) temsil eden vektör kümelerinin mümkün en yüksek düzeyde eşitlenmesi olarak belirtir. Kişinin ulaşabileceği işlevsel mallar, o kişinin eylem kapasitesini (*capability*) oluşturur. Kısacası, Sen'in kuramı bireylerin eylem kapasitelerinin eşitliği olarak özetlenebilir (Roemer, 1996: 164).

Ekonomik düzende eşitsizlik sadece gelir türlerine değil haklara ulaşılabilirlik olanaklarının dağılımına bağlı olarak da ortaya çıkabilir. "Sen bireyin tercihlerinin verili olduğunu kabul etmez ... Seçim yapabilme, seçim yapabilir konuma ulaşabilme" ile ilgilidir. "Haklar ve kapasitelerin dağılımı, çoğu zaman, gelir dağılımından çok daha fazla eşitsizdir. Eylem kapasitelerinin başlangıçtaki eşitsiz dağılımı, eşitsizliğin toplumsal yeniden üretimini sağlar. Gelir dağılımı eşitsizliği bunun bir bölümüdür" (İnsel, 2000). Bu anlayışın yeniden dağıtım politikaları açısından önemli sonuçları vardır. Vergi ve transferler aracılığı ile yüksek gelirlilerden düşük gelirlilere nakdi gelir aktarmak, piyasa dağılımının dayattığı eşitsizliği ex-post olarak azaltabilir ama bizzat piyasa eşitsizliğini azaltıcı hiç bir etki yapmaz. Adil bir toplum ve kabul edilebilir bir gelir eşitsizliğine ulaşabilmenin ideal yolu, eğitim hakkı, sağlık hakkı, diğer kamu hizmetlerine ulaşma hakkı, kamu kararlarına katılma gibi haklara her bireyin eşit şekilde ulaşabilmesinin sağlanmasıdır. Bu durumda her vatandaş bireysel tercihleri doğrultusunda uygun gördüğü yaşama planını gerçekleştirme olanağına toplam ve mal hizmetlerin miktarının sınırları içinde sahip olabilir.

b- Eşitsizlik ve ekonomik etkinlik

Piyasa kendi haline bırakıldığında, teknik deyimle "piyasa aksaklıkları" olarak adlandırılan, pek çok kurumsal eksiklik ve kötü işleyiş nedeniyle eşitsizlik düzeyi artar ve bu artış ya da yüksek düzeydeki eşitsizlik, ekonomik etkinliği ve büyümeyi olumsuz etkileyen sonuçlar doğurur. Aksak piyasanın belirlediği dağılım eşitsizliği azaltılmak istendiğinde ise yine bir dizi ekonomik nitelikli sorunla karşılaşılır.

Bu karşılıklı etkileşimler sonucunda ortaya çıkan sorunları dört ana başlıkta toplayabiliriz (Barro, 2000): **Kredi piyasası aksaklıkları, yeni politik iktisat, toplumsal ayaklanmalar, tasarruf oranları** .

Kredi piyasası aksaklıklarından anlaşılan, kredi veren kurumların bilgi eksikliği (borçluların krediyi geri ödeme kapasitesi gibi) ve hukusal eksiklik (iflas yasasının uygulama yetersizlikleri gibi) nedenleriyle görece olarak yoksullara ya da servet donanımı düşük gruplara olumsuz yaklaşması ve bu grupların krediden yararlanma olanaklarının kısıtlanmasıdır. Oysa, insan sermayesine (eğitime) ve yeni fikirlere yatırımın yüksek getiriye sahip olduğu ve toplumda bu yatırımlara girişme ve başarılı olma yeteneğinin nispeten eşit dağıldığı düşünülduğünde, yatırımların marjinal getirisi eşitlenmemiş olacak, dolayısıyla da yatırımların toplam etkinliği düşük kalacağından büyüme de optimal düzeyinin altında seyredecektir. Demek ki kredi piyasasında aksaklıkların azaltılmasının bir yandan eşitsizliği azaltıcı bir etkisi olurken, diğer yandan da ortalama refah artışına ivme kazandıracaktır. Bununla birlikte, kimi yaklaşımlara göre de, teknolojik nedenlerle başlangıç yatırımlarının yüksek olduğu ve ölçeğe göre artan getirinin geçerli olduğu koşullarda, krediye ulaşımındaki eşitsizlik büyümeyi olumlu etkiler.

Yeni politik iktisat kuramı, siyasal sistem ve kurumlarla ekonomik davranışlar arasındaki karşılıklı etkileşimden yola çıkarak, siyasetin ekonomi üzerindeki etkilerini araştırır. Gelir dağılımı ile ilgili olarak yeni politik iktisatın temel önermelerinden birisi, bir ekonomide ortalama gelir ortanca geliri aşıyorsa, bu ekonomide kaynakların zenginden yoksula doğru transfer edilmesi yönünde seçmenlerin çoğunluğu tarafından desteklenen bir baskının oluşacağı şeklindedir. Bireyler gelirlerine göre sıralandığında ortadaki bireyin geliri olarak tanımlanan ortanca gelirin ortalama gelire olan uzaklığı ne kadar büyük olursa, gelir dağılımı da o ölçüde yüksek bir eşitsizlik düzeyine sahip olur. Siyasal olarak bunun anlamı, ortalama gelirin altında gelire sahip seçmenlerin çoğunluğu oluşturması nedeniyle, oy rekabeti altında faaliyet gösteren partilerin yeniden dağıtım vaatlerine yönelmeleridir. Bu tür bir baskı, piyasada oluşan fiyatları artıran oranlı vergiler ve / ya da sübvansiyonlar nedeniyle çarpıtılarak etkinsizliklere neden olacaktır. Sosyal transferlerin ve güvencelerin yükselmesi de kimi iktisatçılara göre yapısal nitelikteki işsizliği* arttıracığından kaynakların eksik kullanımına neden olmaktadır. Bu durumda da eşitsizliğin büyümeyi olumsuz etkilemesi söz konusudur. Seçmen çoğunluğunun yeniden dağıtım po-

---

* Burada yapısal işsizlikten anlaşılması gereken "Enflasyonu hızlandırmayan işsizlik oranı (*Non Accelerating Rate of Inflation*, kısaca, *NAIRU*)'dür. Bu oran, işsizlik tazminatının önemine, asgari ücretin görece düzeyine ve diğer sosyal güvenlik düzenlemelerine bağlı olarak işgücü piyasasının katılık-esneklik düzeyinin bir sonucudur. Katı işgücü piyasasına sahip ekonomilerde bu oran son yirmi yılda yükseldiği tahmin edilmektedir.

litikalarının güçlendirilmesi yönündeki baskısı sonuç verdiğinde, son 30-40 yılda pek çokgeniş refah devletine sahip olan ülkelerde olduğu gibi, ortanca gelirle ortalama gelir arasındaki fark asgariye indiğinde piyasa eşitsizliği önemli ölçüde azaltılabilmekte ama buna karşılık ekonomik etkinsizlik artmaktadır. Bu düşük denge durumundan hareketle vergi ve transfer sonrası eşitsizlik arttırıldığında ise ekonomik büyüme olumlu etkilenecektir.

Yüksek düzeydeki eşitsizlik düzeyine sahip bir toplumda alt gelir grupları içinde suç ve terorist faaliyetlere eğilim artar. Hatta toplumsal ayaklanmalar ortaya çıkabilir. Bu olumsuz koşullar kamu güvenliği harcamalarında artışa neden olur. Ayrıca mülkiyet haklarına yönelik tehditler arttıkça yatırımlar da olumsuz etkilendir. Sonuçta ekonomik performansın ve büyümenin olumsuzlaştığı bir ekonomik ortam oluşacaktır.

Son olarak, klasik Keynesgil kurama dayanan tasarruf-yatırım oranı ile eşitsizlik arasındaki ilişkiye deyinebiliriz. Eğer Keynesgil kuramın öngördüğü gelir düzeyi - tasarruf oranı arasında pozitif ilişki doğru ise, gelir dağılımı eşitsizliği ile tasarruf oranı arasında da pozitif bir ilişki olacaktır. *Ceteris paribus* yüksek tasarruf oranı yüksek yatırım oranı demek olduğuna göre, bu çerçevede eşitsizliğin büyümeye olumlu katkı yapması söz konusudur. Ancak bu etkinin, nispeten kapalı bir ekonomide, yerli yatırımın arzulanan yerli tasarrufa bağlı olması durumunda geçerlilik kazanabileceğini belirtelim.

6.2.2. Türkiye'de Yeniden Dağıtım Politikaları ve Öneriler

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız dağılım adaleti ve ekonomik etkinlik kuramları ışığında Türkiye'de halen uygulanmakta yeniden dağıtım politikalarını ve bu politikaların nasıl iyileştirilebileceğini iki farklı boyutuyla ele alarak değerlendirebiliriz. Birinci boyut, piyasa dağılımı sonucu oluşan eşitsizlik düzeyinin vergi ve transfer politikaları aracılığı ile optimal büyümeden taviz vermeden azaltılmasını kapsar. İkinci boyut ise, bizzat piyasa dağılımının makroekonomik politikalar ve kurumsal düzenlemeler ile iyileştirilmesini içerir.

a-Vergi ve transfer politikaları

Bir durum tesbiti yapmak amacıyla yeni politik iktisat kuramı çerçevesinde konuya yaklaştığımızda, Türkiye'de manazarıyı iki rakamla özetleyebiliriz: DİE anketlerine göre kişi başına ortalama gelir / ortanca gelir oranı 1987'de 1.5, 1994'de

1.54'tür. Aynı oranları bireysel eşdeğer gelir olarak hesapladığımızda da sırasıyla 1.41 ve 1.48 çıkmaktadır. Bu oranlar çok yüksektir ve 1987'den 1994'e artış göstermişlerdir. Yeni politik iktisat kuramını izleyerek ülkemizde yeniden dağıtım politikaları yönünde yoğun bir seçmen baskısı olduğunu söyleyebiliriz. Aslında böyle bir baskının varlığını, çok partili parlamenter rejime geçtiğimizden bugüne, özellikle de siyasal arenada parçalanmanın ve siyasal rekabetin yoğunlaştığı son 25 yılın iktisat politikalarına bakarak kurama başvurmaksızın da teyit edebiliriz.

Türkiye'de seçmenlerin ezici çoğunluğu gelir dağılımının adaletsiz olduğuna inanıyor. VERİ'nin TÜSES için 1993 Aralık-1994 Ocak döneminde gerçekleştirmiş olduğu ankete göre (Erder, 1995: 170) "gelir dağılımında adaletsizlik olduğunu düşünenlerin" oranı % 93.3'tür. Bu düşünce sol seçmende daha yaygın olmakla birlikte, sağ ile sol arasında önemli bir fark yoktur: ANAP ve DYP yandaşları arasında böyle düşünenlerin oranı ortalamadan biraz düşük olmakla birlikte % 87 gibi çok yüksek bir rakamdır. Gelir dağılımı eşitsizliğinin nedenleri hakkında ise vatandaşlar şöyle düşünmektedirler: Sosyal adaletsizlik (%53.4), İşçi ile memur arasındaki fark (%14.0) ve diğer (%25.9). Sosyal adaletsizlik kavramından vatandaşın Sen'in *capabilities* (olanaklara erişme kapasitesi) olarak adlandırdığı unsurların çok eşitsiz dağıldığını kastettiğini düşünebiliriz. Anketin ilginç bir bulgusu da, işçi ile memur arasındaki gelir farkının (tabi birincinin lehine) gelir dağılımı adaletsizliğinin kaynağı olduğunu düşünenlerin küçümsenmeyecek bir oranda (%14) olmasıdır. Vatandaşların neredeyse tamamı (%97.2) Türkiye'de "hak etmediği kadar para kazananlar" olduğunu düşünmektedir.

Ancak bu baskının neden olduğu yeniden dağıtım amaçlı politikalar, şeffaf vergi ve transfer politikalarından çok popülist nitelikli, piyasaya müdahale eden ve fiyatları çarpıtan çeşitli sübvansiyon politikaları ile (tarım taban fiyatları, girdi sübvansiyonları, idari negatif faiz, kamu istihdamı, kamu toplu sözleşme düzeni vb) yürütülmeye çalışılmıştır. Bu tarz müdahale politikalarının ekonomik etkinlik bakımından mikro düzeyde olumsuz etkileri olduğu gibi makro düzeyde de sürüdürülemez oldukları ve uzun vadede eşitsizliği azaltmak yerine artırdıkları aşikar hale gelmiştir.

Beşinci bölümde vergi politikasının yeniden dağıtım yoluyla piyasa eşitsizliğini azaltmanın en önemli aracı olduğu AB ülkeleri deneyimleriyle gösterilmişti. Türkiye'de vergi düzeninin gelir dağılımına etkisini doğrudan ölçebilecek bilgilere sahip olmadığımız bu araştırmada defalarca vurgulandı. Yine de, hakkında bilgi sahibi olduğumuz dolaysız vergilerin belirlenmesine, toplanma biçimine ve yaygınlığına ba-

karak, bu vergilerin yüklerinin dağılımı hakkında, dolayısıyla da piyasa gelir dağılımına yaptıkları muhtemel etki konusunda tahminlerde bulunabiliriz.

Verginin gelir dağılımını eşitliğe yaklaştırma yönünde etkisi olup olmadığı, DİE anketlerinden elde edilemediğine göre başka kaynaklardan örneğin Maliye Bakanlığı istatistiklerinden yararlanarak incelenebilir mi? Bu noktada Maliye Bakanlığı istatistiklerinin genellikle verginin makro büyüklüklerine ilişkin veriler içermesi, verginin mikro düzeyde gelir grupları arasında paylaşımını gösteren istatistiklerin ise ancak 1986 yılına kadar düzenlenmiş olması nedeniyle bu tür bir analizin de kısıtlı kalacağını belirtmek gerekir. 1986 öncesi verileri kullanarak gelir vergisinin gelir dağılımı üzerindeki etkisini ölçen bir araştırmaya dayanarak (Selim, 1999) bir değerlendirme yapılabilir.

Vergilerin gelir dağılımı üzerinde olumlu bir etkide bulunabilmeleri için, gelir dağılımında üst gelir gruplarına doğru gidildiğinde ortalama vergi oranının artması anlamına gelen, artan oranlı bir yapıya sahip olmaları gerekir. Söz konusu araştırmada, vergi sistemlerinde yer alan başlıca artan oranlı vergi türlerinden gelir vergisinin, artan oranlılığını ölçmek amacıyla çeşitli istatistiki yöntemlerden yararlanılmıştır.

Türkiye’de beyannamelilerin ödedikleri gelir vergisi, 1960’lı yıllarda artan oranlı bir yapı sergilerken, zamanla 1970’lerin ikinci yarısından itibaren enflasyonun da etkisiyle bu özelliğini kaybetmeye başlamış, 1980’li yıllarda ise düz oranlı bir vergi halini almıştır (Selim, 1999: 95). Bu sonuç beyanname ile ödenen gelir vergisinin gelir dağılımı eşitsizliğini azaltma işlevini yerine getiremediğini gösterir. 1960-1986 döneminde beyanname ile ödenen gelir vergisi, toplam gelir vergisinin 1/3’ü dolayındadır. Toplam gelir vergisi içinde beyannamelilerin payı, bu dönem sonrasında hızla düşerek, 1987’de %38’den, 1993’te %17.4’e kadar gerilemiştir. Bu azalmanın nedeni, gerçek usul dışında kalmaya olanak tanıyan uygulamaların yaygınlaşması (örneğin 1986 yılından sonra menkul sermaye kazançlarının doğrudan ya da dolaylı şekilde beyannameye dahil edilecek gelirler kapsamı dışına alınması) ve üniter vergi sisteminin yerini giderek sedüler yapıya bırakmasıdır.

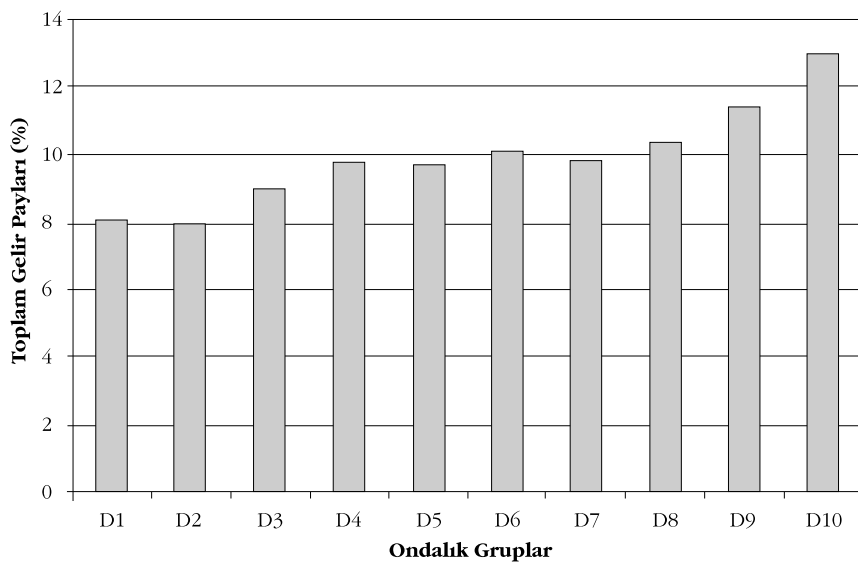
Diğer yandan bakılırsa ücretlilerin gelir vergisinin, mikro verinin yokluğuna rağmen bazı varsayımlar altında incelendiğinde, artan oranlı bir yapı göstermediği görülür (Selim, 1999: 97). Bulgular toplu olarak değerlendirildiğinde, günümüzde de gelir vergisinin artan oranlı, dolayısıyla gelir dağılımında eşitsizliği azaltıcı bir yapıya sahip olmadığını söyleyebiliriz.

Ayrıca çeşitli kesimlerin gelir vergisi paylarının milli gelir içindeki paylarına oranlanması ile elde edilen "gelir vergisi baskısını gösteren katsayı" yoluyla da konuya ilişkin değerlendirme yapmak olanaklıdır (Şenatalar ve diğ.,1990, Oyan, 1998). Ücret ve maaş geliri elde edenler için hesaplanan bu katsayıya göre, ücretlilerin 1988-1994 döneminde gelir paylarının yaklaşık 1.5 katını aşan bir gelir vergisi baskısı altında kaldıkları söylenebilir (Selim ve Şenesen, 2000: 160). Ücretliler üzerindeki gelir vergisi baskısının, ücret dışında gelir elde edenlerin (kar, faiz, rant, küçük üreticilik gibi) vergi baskısına (yaklaşık 0.7) oranla çok yüksek olması, vergide eşitlik ilkesinden uzaklaşıldığını gösterir.

Gelir vergisinin artan oranlı bir yapı kazanarak bireysel gelir dağılımı eşitsizliğinde iyileştirme sağlayabilmesi için, beyanname ile gelir vergisi verenlerin toplam gelir vergisi içindeki paylarını tekrar yükseltmek, özellikle 1980 sonrasında yaygınlaşan istisna ve muafiyetlerin kapsamını daraltmak ve vergi tabanını yaygınlaştırılmasını sağlamak gerekir. Ayrıca enflasyonun gelir vergisi dilimlerini hızla aşındırması nedeniyle, vergileme sistemi üzerinde ortaya çıkan olumsuz etkiden kurtulabilmek için, gelir dilimlerinin enflasyona karşı indekslenmesi yöntemi getirilebilir. Ancak, daha kalıcı bir çözüm enflasyonu tek haneli rakamlara indirmek olacaktır.

Devletin transfer politikası da Türkiye'de gelir dağılımı eşitsizliğini azaltma işlevi görmekten çok uzaktır. Üçüncü bölümde ortaya konulduğu gibi, devlet transferleri eşitsizliği azaltacağına artırmaktadır. Aşağıda yer alan Çizim 6.1'de Türkiye'de transfer gelirlerinin ondalık gruplar arasındaki dağılımı görülmüyor.

Çizim 6.1. Transfer Gelirlerinin Ondalık Gelir Grupları Arasında Dağılımı:

Çizim 6.1'de D1'den D10'a kadar olan gruplar toplam kullanılabilir gelire göre *küçükten büyüğe doğru sıralanmış* bireylerin yüzde onluk dilimlerini göstermektedir. Sözelimi D1, kullanılabilir gelir sıralamasında en düşük geliri elde eden %10'luk dilim içinde kalan bireyleri, D2 sonraki %10'luk dilimi(%10 ile %20 arasında kalan kesimi) ve D10 ise en yüksek gelir elde eden %10'luk dilimi göstermektedir. Buna göre, en yoksul %10'luk dilim toplam devlet transferlerinin %8.1'ini alırken en zengin %10'luk dilim ise devlet transferlerinin %13'ünü elde etmektedir. Oysa transfer gelirlerinin beklenen işlevini görebilmesi için Çizim 6.1'de yer alan görünümün büyük ölçüde değişerek tersine dönmesi, devletin transfer harcamalarından en büyük payın en yoksullara ulaşması ve gelir seviyesi yükseldikçe bu payın azalması gerekir.

Bu bozukluğun önemli nedenlerinden biri Türkiye'de devlet transferlerinin önemli bölümünün emekli maaşlarından oluşmasıdır. Oysa, gelir diliminde yoksullara doğru gidildikçe *dışlanma* etkisinin güçlendiği bilinmektedir. Dışlanma etkisi ile bir sosyal güvenlik sistemi içine girme olanağı bulamayan bireyler tamamen savunmasız kalmaktadırlar. Devlet transferleri içinde bu tür bireyler doğrudan gelir yardım programları yetersiz kaldığından devlet transferlerinin etkinliği tamamen ortadan kalkmaktadır. Öte yandan, devlet transferlerinin bütçesi de vergi sonrası gelir dağılımını düzeltebilecek büyüklükte değildir.

Bu konuda ele alınabilecek bir diğer nokta da sosyal güvenlik sistemine dahil olan bireylerin de sosyal güvenlik sisteminden elde ettikleri gelirlerin ve diğer hizmetlerin yetersizliğidir. Sosyal güvenlik sisteminin içinde bulunduğu durumla ilgili olarak Dünya Bankasının saptamaları yeterince aydınlatıcıdır. Dünya Bankasına göre üç önemli sorundan sözedilebilir:

- a) Sosyal yardım yerine sosyal güvenlik anlayışının hakim olması, sistemin sadece "çalışan yoksulları" kapsam altına alması nedeniyle gelir eşitsizliğini azaltmaktan uzak kalmaktadır.
- b) Sosyal güvenlik sistemi mali açıdan sürdürülemez bir konumda olduğundan dolayı sürekli açık vermektedir. Sistemin açıkları, devlet tarafından karşılandığından bütçe açıkları enflasyonu artırıcı bir etki yapmaktadır. Enflasyonun özellikle düşük gelirli kişilerden daha fazla alınan (azalan oranlı) bir vergi gibi değerlendirilmesi mümkündür. Toplumun en yoksul kesiminin sosyal güvenlik sisteminin dışında kaldığı düşünüldüğünde, bu haliyle sosyal güven-

lik sistemi, yoksullardan orta sınıfa kaynak aktarımı yapan bir mekanizma gibi değerlendirilebilir.

- c) Yoksullar eğitim sistemi içine yeteri kadar dahil olamadıklarından, gelir dağılımında var olan çeşitli dengesizlikler ortadan kaldırılamamaktadır -bu çalışmanın üçüncü bölümünde eğitim seviyesinin ortalama gelir üzerindeki etkisi hatırlandığında konunun önemi ortaya çıkmaktadır- (World Bank, 2000: 52-53).

Bütün bu saptamalar çerçevesinde, Türkiye’de devlet transferlerinin etkinliğinin artırılmasının gelir dağılımını düzeltmekte önemli bir rol oynayacağı açıkça ortaya çıkmaktadır. Bunu sağlamak üzere, sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliğini sağlamak, sosyal güvenlik sistemi dışında kalan yoksullar başta olmak üzere yoksullara doğrudan gelir yardımı mekanizmaları yaratmak ve/ya da var olanların kullanabileceği fon miktarını çok büyük ölçüde artırmak yerinde olur.

Bir çeşit "vatandaşlık geliri" (İnsel, 2000) gibi düşünülen ve AB’de giderek yaygınlaşan herkes için asgari bir gelirin garanti edilmesi ya da negatif vergi gibi çağdaş uygulamaların Türkiye’nin gündemine alınmasının zamanı gelmiştir. Yeşil Kart, vb.gibi amacı iyi tanımlanmış uygulamaların etkinliğinin artırılması ve sağlık sisteminin gözden geçirilmesi de bu çerçevede alınabilecek önlemlerden biri olarak değerlendirilebilir.

b- Makroekonomik istikrar

Türkiye ekonomisinde yirmibeş yıldır hüküm süren yüksek ve istikrarsız enflasyonun gelir dağılımını etkilediğini, bu etkinin de genellikle olumsuz olduğu biliniyor. Araştırmanın bulguları, gelir dağılımı eşitsizliğine en büyük olumsuz katkının, bu tür bir enflasyonun bütçe açıkları ve iç borçlanma ile birleşerek, reel faizleri artırması ile ortaya çıktığını gösteriyor. Enflasyonun tek haneli bir rakamda istikrara kavuştuğu durumda, faiz gelirlerinin toplam eşitsizliğe yaptığı katkı da önemli ölçüde azaltılmış olacaktır. Halen uygulanmakta olan istikrar programının çok önemli bir unsurunu oluşturan ve kaçınılmaz olarak şimdilik tümüyle faiz ödemelerine giden faiz dışı bütçe fazlaları, eğer % 30'a yaklaşan vergi yükü yukarıda deyinen reformlar sayesinde korunabilirse, öncelikle kamu eğitim ve sağlık harcamalarına yönlendirilebilecektir.

Makroekonomik istikrar sağlanabildiği takdirde, 2003 yılından itibaren Türkiye ekonomisinin % 5-6 olarak tahmin edilen optimal ve sürdürülebilir büyüme patika-

sına yerleşmesi beklenmektedir. Bu oranda bir büyümenin uzun vadede bizzat piyasa dağılımını iyileştirici bir etki yapması beklenmelidir. Tarımın istihdam payının olması gereken düzeye inmesi, ücretli istihdamın payının artması, daha vasıflı / eğitilmiş bir işgücünün ağırlık kazanmasının Türkiye'yi, Kuznets'in U eğrisinin ikinci aşamasına, yani kişi başına gelir artışı ile birlikte gelir dağılımı eşitsizliğinin azaldığı aşamaya taşınması doğaldır. Ancak bu beklentinin gerçekleşme olasılığının, işsizliği ve emek geliri içi eşitsizlikleri artırıcı müdahale politikalarından kaçınılmasına bağlı olarak yükseleceğini hatırlatalım.

Enflasyonda radikal bir düşüşün, enflasyon vergisinden kaçınma yeteneği en düşük grup olan yoksulların reel gelirlerini iyileştirmesi yüksek bir olasılıktır. Dolayısıyla, makroekonomik istikrarın bu kanalla da toplam eşitsizliğin azaltılmasına olumlu bir katkı yapacağını tahmin edebiliriz.

Sonuç olarak, Türkiye'nin üstesinden gelmesi gereken en büyük meydan okumayı oluşturan ve gerekliliği pek çok bakımdan aşikar olan makroekonomik istikrar, aynı zamanda, halen oldukça yüksek bir düzeyde seyreden gelir dağılımı eşitsizliğini de ekonomik etkinlikten taviz vermeden azaltmanın önemli bir aracı olmaya adaydır.

c- Kurumsal düzenlemeler

Üçüncü bölümde ayrıntılı bir şekilde incelenen gelir dağılımı eşitsizliğini belirleyen etkenlerle ilgili bulgulardan yola çıkarak, başlıca üç alanda kurumsal düzenlemelere ihtiyaç olduğu görüşündeyiz: Tarımsal destekleme, eğitim ve kamu personeli ücretleri.

Yıllarca sürdürülen yanlış popülist politikalar sonucunda tarım kesimi pek çok bakımdan büyük bir sorun haline gelmiştir. Tarım kesiminde istihdam düzeyi ile Türkiye'nin kalkınmışlık düzeyi arasında büyük bir tutarsızlık vardır. En iyimser hesap bile, halen %40 civarında olan tarımsal istihdam payının (on milyonun üzerinde çalışan) günümüzde % 30 civarına inmiş olması gerektiğini gösteriyor (Gürsel ve Uluşoy, 1999: 22). Bu dengesiz dağılımın anlamı, tarım kesiminde yaklaşık 2 milyon çalışanın sıfır marjinal verimle çalıştığı ve bu "çalışanların" yapay istihdam konumunda olduğudur. Bu duruma gelinmesinde uluslararası piyasa fiyatlarının üzerinde belirlenen taban fiyatları, girdi fiyatlarının sübvansiyonla düşük tutulmaları, negatif idari faizler vb destekleme mekanizmaları birinci derecede rol oynamışlardır.

Bu tür bir desteklemenin kamu kesimi açığı üzerinde oluşturduğu baskı yukarıda rakamlarla gösterilmişti. Bu tarz bir desteklemenin konumuz açısından önemi ise, toprak ve sermaye donanımı bakımından eşitsiz bir dağılıma sahip olan tarım kesiminde, piyasanın belirleyeceği gelir dağılımından daha eşitsiz bir dağılım ortaya çıkarmasıdır. Bu düzenin sapkın bir özelliği de, seçmenlerin neredeyse yarısına yakın bir bölümünü çiftçi seçmenlerin oluşturmasıdır. Bu seçmenlerin arasında çoğunluğu oluşturan küçük çiftçiler, şeffaf olmayan destekleme politikaları nedeniyle büyük çiftçilerin daha fazla yararlandıklarına bakmaksızın, kendi gelirlerine odaklandıklarından, mevcut destekleme düzeninin devam etmesinden yanadırlar ve bu yönde büyük bir siyasal baskı oluşturmaktadırlar. Dolayısıyla, tarım destekleme düzeninin ekonomik açıdan tüm olumsuzlukları biliniyor olsa da, siyaseten sistemde reform yapmak son derece güçtür.

1999 yılına gelindiğinde Türkiye'nin bu sistemle yoluna devam edemeyeceği iyice anlaşıldığından, yeni bir düzenlemeye geçebilme fırsatı yakalanmış oldu. Ekonomik istikrar programının belki de en kritik parçası, tarımda mevcut destekleme düzenin terkedilerek düşük gelirli çiftçilere doğrudan gelir transferine dayanan bir düzenlemeye geçilmesidir. Bu yeni düzenin Dünya Bankası'nın ve IMF'nin şart koştuğu yapısal reformların başında yer alması bir sürpriz değildir. Ancak, reformun karşısında büyük teknik zorluklar olduğu gibi (doğrudan transferlerden kimlerin ne kadar yararlanacağını nesnel olarak belirlenmesi), siyaseten kabul edilebilir olması için gerekli sağlam kaynak miktarının, kemerlerin sıkıldığı bir dönemde, bulunabilmesi de zor gözükmemektedir. Bu sorunun Dünya Bankası'nın reform karşılığında vereceği büyük kredi desteği ile aşılması planlanmaktadır. Tarımda piyasaya müdahaleden doğrudan gelir transferine geçiş başarıldığı ölçüde, tarım içi gelir eşitsizliğinin ve sonuçta toplam eşitsizliğin azalacağı açıktır. Ancak bu düzenlemenin bir geçiş stratejisi olduğu unutulmamalıdır. Uzun vadeli çözüm, tarım istihdamını, AB ülkeleri kadar olmasa bile, hiç olmazsa, aday ülke Polonya'nın % 25 civarındaki düzeyine on yıl içinde düşürülmesidir. İstihdam yapısında meydana gelecek bu geçiş dinamiğinin (Kuznets dinamiği) toplam eşitsizliği artırması yüksek olasılıktır. Bununla birlikte, bu artışın dengeli kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olduğunu ama kalıcı olmadığını hatırlatmak isteriz.

Önemsenmesi gereken ikinci kurumsal düzenleme, eğitimi ilgilendirmektedir. Mutlaka yapılması gereken ama bu araştırmanın kapsamı dışında kalan, eğitimin ne ölçüde kamu malı ne ölçüde özel mal olması gerektiği tartışmasına girmemiz ola-

naksız. Günümüzde eğitim düzenini genel olarak değerlendirdiğimizde şu vurguları yapabiliriz: Türkiye halen ortalama eğitim düzeyinin olağanüstü düşük olduğu bir ülkedir. Ortalama eğitim düzeyinin yükseltilmesi kalkınmanın kuşkusuz bir önkoşuldur. Ancak, esas olan yüksek verimlilik sağlayan yüksek öğrenim ve ihtiyaca göre planlanmış meslek eğitiminin yaygınlaştırılmasıdır. Önümüzdeki yıllarda Türkiye'de gerek kamunun, gerek bireylerin eğitim yatırımlarına çok daha büyük kaynak ayırmaları gerekecektir. Sen'in yukarıda kısaca deyindiğimiz kuramı çerçevesinde eğitim, bireyin eylem kapasitesini artıran en kritik maldır ve uzun dönemde daha eşit ve "adil" bir toplum yaratmanın, üstelik ekonomik etkinliği olumsuz etkilemesi muhtemel maliye ve sosyal politikalara ihtiyaç duymaksızın yaratmanın en kestirme yoludur.

Üçüncü bölümde eğitim düzeyi arttıkça, aynı eğitim grubu içinde eşitsizliğin arttığını görmüştük. Bu bakımdan ortalama eğitim düzeyi arttıkça toplam eşitsizliğin artacağı söylenebilir. İlk yaklaşımda bu ikilem okuyucuya bir paradoks gibi görünebilir. Ancak istihdamın çoğunluğu düşük eğitim düzeyinden daha yüksek eğitim düzeylerine geçtikçe, kuznetsgil dinamiğin etkisiyle önce eşitsizliğin artacağını, uzun dönemde ise düşmeye başlayacağını bir çok kez vurgulamıştık. Dolayısıyla bu tür bir eşitsizlik artışından ne kaçınmak olanaklıdır ne de çekinmek gerekir. Bununla birlikte, özellikle üniversite ve üniversite üstü eğitime (Çizim 3.3, 4 ve 5 nolu gruplar) sahip grupların içinde gelir eşitsizliğinin ortalamanın üzerinde olması, dolaylı olarak Türkiye işgücü piyasasında kimi yapısal dengesizliklerin varlığını gösterir. Bu dengesizliklerin özellikleri ve kaynakları ayrı bir araştırmanın konusudur. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi, bu dengesizliğin nedenleri arasında kamu kesiminde geçerli maaş düzeyi ile özel kesim ücret düzeyi arasında piyasa koşulları ile açıklanamayacak önemli bir farklılığın oluşması gösterilebilir. Kamu kesiminin büyük açıklar verdiği ve daraltıcı maliye politikalarının uygulandığı bir dönemde, kamuda ortalama gelir ile özel kesimde ortalama ücret arasındaki farkın son yıllarda daha da büyüdüğü tahmin edilebilir.

Bu sorunun çözümü, köklü bir kamu personel reformu yapmaktan geçmektedir. Aslında böyle bir reform vasıflı personelin maaş düzeyini artıracığından memur grubu içinde gelir eşitsizliğini arttırabilir. Ancak toplamda net etkinin eşitsizliği azaltıcı yönde olacağını kestirebiliriz. Ayrıca, kamu personel reformunun kamu malları üretiminde sağlayacağı etkinlik artışının ve bu artışın toplam ekonomik etkinlik - büyüme üzerinde yapacağı olumlu etkinin, dağılım eşitsizliğini azaltıcı etkisinden çok daha fazla önemsenmesi gerektiğini düşünüyoruz.

6.3. Sonuç

1994 yılından, bu araştırmanın yapıldığı 2000 yılına kadar geçen dönemde gelir dağılımını etkileyen ekonomik gelişmeler değerlendirildiğinde, Türkiye'de gelir dağılımı eşitsizliğinin daha da artmış olduğu sonucuna varılıyor. Yine 2000 yılında, gelir dağılımının giderek bozulduğu ve endişe verici boyutlara ulaştığı şeklindeki tartışmaların basında yer almasının ve kamuoyunda büyük yankı uyandırmasının bir bakıma rastlantı olmadığı, bir bakıma da, eşitsizlik artışının toplumda hissedilmesinin yansıması olduğu düşünülebilir; bu ise, gelir dağılımında tahmin ettiğimiz bozulmanın dolaylı bir kanıtı olarak kabul edilebilir.

2000 yılı, aynı zamanda Türkiye'nin en iddialı ekonomik istikrar paketini uygulamaya koyduğu yıldır. Aynı yöntemle başarılı bir istikrar programı uygulaması senaryosu değerlendirildiğinde, gelir dağılımı eşitsizliğinin kısa dönemde azaltılabileceği ve hiç olmazsa 1994 yılının eşitsizlik düzeyine indirilebileceği sonucuna varıyoruz.

Gelir dağılımı çok boyutlu ve karmaşık bir olgu olduğuna göre, dağılım eşitsizliğini azaltmanın da karmaşık ve uzun soluklu bir olgu olduğunu kabul etmek gerekir. Türkiye'de gelir dağılımı eşitsizliği ile AB ülkeleri içinde en eşitsiz ülke olan Portekiz arasındaki büyük farka bakarak, ve yine AB ülkelerinde daha eşitlikçi bir dağılımın önemli ölçüde vergi ve transfer politikaları ile sağlandığı olgusunu dikkate alarak, Türkiye'de de aynı yolu izleyerek kısa dönemde eşitsizliği azaltmada büyük başarılar elde edilebileceği iyimserliğine kapılmamak gerekir. Kuşkusuz, piyasa dağılımına müdahale hem olanaklı hem de gereklidir. Ama bu müdahalenin, ekonomik etkinlik ve büyüme üzerinde yapabileceği olası olumsuz etkiler nedeniyle eldivenlerle yaklaşılması gereken hassas bir politika olduğu da unutulmamalıdır.

Bununla birlikte, piyasa dağılımına müdahale açısından Türkiye'nin önemli marjlara sahip olduğunu düşünüyoruz. Örneğin, gelir vergisinin kendisinden beklenen işlevi yerine getirecek şekilde düzenlemelere tabi tutulması olanaklıdır. Ancak bu düzenlemelerin yatırımları ve küçük girişimciliği caydırmayacak bir bütünlük içinde tasarlanması gerekir. Aksi takdirde, neden olabileceği düşük büyüme ve artan işsizlik arzulanan iyileşmeyi engelleyici etkiler yapacaktır.

Devlet transferlerinin çeşitlendirilmesi, aynı zamanda da toplam gelir içinde paylarının artırılması olanaklıdır. Bu çeşitlenme ve artış doğru yönlendirildiği, diğer bir deyişle artan oranda düşük gelirli gruplara yönlendirildiği takdirde, eşitsizlikle

m¼cadelede k¼¼¼msenmeyecek başarılar elde etmek olanaklıdır. Ancak bu politikaların d¼ř¼k enflasyonlu ve istikrarlı bir ekonomide sağlam mali kaynaklarla finanse edilmesi ve piyasa dengelerini bozmayacak şekilde tasarlanmaları gerekir.

Gelir dağılımı eşitsizliklerini kurumsal / yapısal reformlarla da azaltmak olanaklı g¼r¼n¼yor. Özellikle, tarımda gelir transferi amacıyla piyasa fiyatlarına m¼dahale y¼ntemini daha az, buna karşılık yoksul tarım ¼alıřanlarına doğrudan gelir transferi y¼ntemini daha ¼ok kullanarak orta vadede dağılım eşitsizliğini dikkate değer l¼¼lerde azaltmanın olanaklı olduğunu d¼ř¼n¼yoruz. Daha uzun vade de, bizzat piyasa dağılımının belirlediği eşitsizlik kalıcı olarak azaltılmak isteniyorsa, bunun en etkin yolu, gen¼ kuşaklara vasıf ve meslek kazandırmayı hedefleyen kamu eğitim harcamalarının önemli l¼¼de artırılması olacaktır.

EKLER

EK 1. EŞDEĞERLİK ÖLÇEĞİNİN BELİRLENMESİ *

Ek 1.1. Sorunun Kaynağı

Gelir dağılımı eşitsizlikleri Türkiye'de hanehalkı temel birim olarak kabul edilerek ölçülmeye çalışılmıştır. Oysa bu yaklaşım, hanehalkları arasında büyüklük ve bileşim (esas olarak yetişkin ve çocuk sayısı itibarıyla) farklarından kaynaklanan refah düzeyi farklarını gözardı eder. Toplamda farklı gelir düzeylerine sahip iki hanehalkı arasında büyüklük ya da bileşim farkı varsa, bu durum mutlaka yüksek gelirli hanehalkını oluşturan bireylerin düşük gelirli hanehalkının bireylerine kıyasla daha yüksek bir refah düzeyine sahip olduğunu göstermez. Eğer yüksek gelirli hanehalkı daha fazla sayıda bireye sahipse ya da bu iki hanehalkı eşit büyüklükte olsalar bile, düşük gelirli olanda çocuk sayısı daha fazla ise, bu hanehalkında bireysel refah düzeyi yüksek gelirliye kıyasla eşit hatta daha yüksek olabilir. Dolayısıyla hanehalkı temelinde yapılan bir gelir sıralaması ile bireysel düzeyde yapılan gelir sıralaması aynı olmayacaktır. **Bunun nedeni, hanehalklarının bireysel tüketim konuları olan mal ve hizmetlerin yanı sıra ortak (kollektif) mal ve hizmetleri de tüketiyor olmalarıdır**.

Hanehalkları toplam gelirlerini tercihlerine göre, konut, aydınlanma, ısınma gibi ortak mal ve hizmetler ile, giyim, sinema bileti gibi bireysel mal ve hizmetler arasında paylaşırlar. Konuyu somutlaştırmak için bir kişiden oluşan bir haneyi ele alalım. Bu tek kişilik hanenin konut harcaması (fiilen ödenen kira ya da kendi evinde oturuyorsa izafi kira), sözkonusu kişi evlenerek iki kişilik bir hane oluşturduğunda iki kat artmayacaktır. Hatta konut harcaması hiç artmaya da bilir. Ama genellikle, ya da çoğu durumda daha büyük bir konuta geçileceğinden, konut harcaması iki katın bir hayli altında olmakla birlikte yine de pozitif bir artış gösterecektir. Benzer bir akıl yürütmeyi ortak nitelikteki diğer mallar için de yapabiliriz. Keza, bu evli çiftin bir çocuğu olduğunda hanehalkı büyüklüğü % 50 artarken harcamaları aynı oranda artmayacaktır. Ortak malların varlığından kaynaklanan bu olguya iktisatçılar **ölçek ekonomisi** adını veriyor.

* Bu ekte yer alan bilgiler Jean-Michel Hourriez & Lucile Olier'nin, "Niveau de vie et taille de ménage: estimations d'une échelle d'équivalence" ("Yaşam düzeyi ve hanehalkı büyüklüğü: eşdeğerlik ölçeği tahminleri"), *Economie et Statistique*, no. 308-309-310, 1997, adlı makalelerinden özetlenmiştir. Türkiye'ye ilişkin değerlendirmeler yazarlara aittir.

Sonuç olarak hanehalkları büyüklük ve bileşimlerine göre az ya da çok ölçek ekonomilerinden yararlandıklarından, dağılım eşitsizliği hanehalkı düzeyinde ya da hanehalkı toplam gelirini birey sayısına bölerek bireysel düzeyde dağılım eşitsizliğini ölçmek çok sakıncalıdır. Bu tarz ölçümlerle, özellikle dönemler arası ya da ülkeler arası kıyaslamalar yapmanın yanıltıcı sonuçlar vermesi yüksek bir ihtimaldir. Çözüm, her hanehalkına uygulanacak ortak bir "yetişkin eşdeğerliliği" ölçeği tahmin etmekten geçiyor.

Ek 1.2. Eşdeğerlik Ölçeğinin Oluşturulması

Eşdeğerlik ölçeğinin değerine m dersek, N büyüklüğünde ve R gelirine sahip bir hanehalkına mensup bireylerin, R/m tutarında gelire sahip tek kişilik bir hanehalkı ile aynı refah düzeyine sahip olduğunu kabul ediyoruz. Bu kabul elbette öznel faydacılık kuramı açısından tartışmaya açıktır. Ancak refah düzeyi ile gelir arasında genel bir ilişki kurmak, nesnellik ve gözlemlenebilirlik gibi nedenlerle genel kabul gören bir yaklaşımdır. Sayısal basit bir örnekle konuyu somutlaştırabiliriz. Tek başına yaşayan ve 500 milyon lira gelire sahip olup bunu tümüyle harcayan bir kadın ve erkeği ele alalım. Ayrıca herbirinin 250 milyon liralık ortak nitelikteki mal ve hizmet tükettiğini varsayalım. Bu bayan ve bay bir çift oluşturduklarında 750 milyon liralık gelir ile bireysel olarak önceki refah düzeylerine sahip olabileceklerdir. Bu örnekte ölçeğin değeri 1.5'tur: $750 / 500 = 1.5$. Böylece referans değeri tek kişilik hanehalkında 1 olan ($m=1$) ve ilk adımda hanehalkının büyüklüğünün bir fonksiyonu olan ($m=f(N)$) bir ölçek tanımlamış oluyoruz. Sorun, gelir dağılımı eşitsizliğini ölçmeye çalıştığımız topluluğu oluşturan hanehalklarının her biri için m' yi otomatik olarak hesaplamamızı sağlayacak matematik fonksiyonu olabildiğince gerçekçi bir şekilde tahmin etmektir.

Bu tahminin çeşitli güçlükleri söz konusudur. Mal ve hizmetleri nesnel olarak ve kesin bir biçimde ortak - bireysel şeklinde ayırmak olanaksızdır. Herhangi bir malın kullanım biçimi bir hanehalkından diğerine farklılıklar gösterebilir. Ayrıca her hanehalkının toplam tüketimleri içinde ortak tüketimin payı eşit değildir, ama sonuçta pratik nedenlerle hanehalkı topluluğunun geneli için tek bir eşdeğerlik ölçeği fonksiyonu kullanmak zorunluluğu vardır. Bu güçlükler, hanehalklarının öznel değerlendirmelerini ve tüketim kalıplarını öğrenmeye yönelik anketler aracılığı ile aşılmaya çalışılır. Aslında parametreleri hanehalkına göre değişen çok sayıda ortak parametrelere indirgemek içinde ağırlıklı ortalama yöntemine başvurulur.

Günümüzde ölçek tahmini **Prais-Houthakker** diye bilinen modele dayanır. Bu modelde kuramsal olarak hanehalkının refah düzeyi sabit kalmak koşuluyla **k** tüketim malı için yapılan harcama $m_k(N)$ 'ya orantılı olarak değişir: **N** hanehalkını oluşturan bireylerin sayısıdır. Modelde hanehalkı büyüklüğü ile eşdeğerlik ölçeği arasındaki ilişkiyi belirleyen fonksiyon $m_k(N)=N^{ek}$ şeklinde tanımlanır. Dolayısıyla **ek**' yı, **k** malının büyüklük esnekliği olarak tanımlayabiliriz. Bu esneklik 0 ile 1 arasında değerler alır. Bu değer, malın ortaklık derecesine, daha genel olarak da bu mal üzerinden sağlanan ölçek ekonomilerine bağlı olarak değişir: Ölçek ekonomileri ne kadar yüksek olursa, esneklik de o ölçüde düşük olur. Tamamen ortak nitelikteki bir mal için esneklik 0 değerini alır. Bunun anlamı, bu mala duyulan "ihtiyacın" hanehalkının büyüklüğünden tamamen bağımsız olduğudur: $m_k(N)=1$. Ölçek ekonomisi de bu durumda maksimumdur. Başka deyişle, hanehalkı büyüklüğü artsa da azalsa da **k** malı için yapılan harcama değişmeyecektir. Tamamen bireysel bir malda ise, esneklik 1 olur: $m_k(N)=N$. Bu durumda ölçek ekonomisi ise yoktur. Dolayısıyla, hanehalkı bir birim / bir birey arttığında bir kişilik tüketim birimi kadar artacaktır.

Ampirik olarak tek tek mallardan ortalama bir esnekliğe geçebilmek için önce mal ve hizmetler alt gruplar şeklinde toplulaştırılarak her bir gruba özgü esneklikler topluluk genelinde tahmin edilir, sonra da her mal grubunun harcamalar içindeki ağırlığına bağlı olarak ortalama esneklik (**e**) hesaplanır. Sonuç olarak eşdeğerlik ölçeği **m**'yi, $m(N)=N^e$ şeklinde tanımlayabiliriz.* Bu arada zımni bir varsayımı da belirtmek gerekiyor: Gelir ile harcama arasında bir ayırım yapılmadığından, hanehalklarının tasarruflarının hanehalkı büyüklüğünden bağımsız olduğu varsayılmış oluyor.

Bu teknik sunumu daha anlaşılır kılmak için Fransız Ulusal İstatistik Enstitüsü (INSEE)'nin 1985, 1989 ve 1995 yıllarında gerçekleştirdiği aile bütçe anketlerinde elde edilen sonuçlara dayanılarak yapılan esneklik tahminlerini örnek olarak verebi-

* Burada ayrıntısına girmeyi gereksiz bulduğumuz teknik nedenlere bağlı olarak, büyüklük esnekliklerinin tahmin edilmesi için bir malın esnekliğinin keyfi olarak (normalizasyon) belirlenmesi, bir başka deyişle, esnekliklere bir kısıt getirilmesi gerekir. Bu sorun, *Rothbarth varsayımı* adı altında bilinen varsayım kabul edilerek aşılar. Bu varsayıma göre, sabitlenen refah düzeyinde, yetişkin bir kişinin giyim harcamaları ait olduğu hanehalkının nüfussal özelliklerinden bağımsızdır. Bu iddia iki dolaylı kabule bağlıdır. Birincisi, giysilerin "saf" bireysel mal olduğu, ikincisi, kişilerin giysi ihtiyaçlarının ailenin özelliklerinden etkilenmediği şeklindedir. Oysa, anketler bu ikinci kabulün tek başına yaşayan kişiler açısından doğru olmadığını gösteriyor. Anketlere göre tek başına yaşayan kişilerin çift halinde yaşayan kişilerden *ceteris paribus* daha yüksek giyim harcaması yaptığını gösteriyor. Bununla birlikte, *Rothbarth varsayımının* çocuklu ya da çocuksuz çiftlerle sınırlandırıldığında kabul edilebilir olduğu görülüyor. Tek kişilik hanehalklarının toplam içinde çok düşük bir paya sahip olması nedeniyle esnekliklerin daraltılmış *Rothbarth varsayımı* kullanılarak tahmin edilmesinde bir sakınca yoktur.

liriz. Mal ve hizmetler, gıda, giyim, konut (ısınma dahil), konut donanımı, sağlık, ulaşım - haberleşme, eğlence, diğer mal ve hizmetler olarak sekiz grupta toplulaştırıldığında, büyüklük esnekliklerinin 0.4 ile 1 arasında (yaklaşık olarak) değiştiği görülüyor. Beklendiği gibi 1 değerindeki esneklik giyim grubuna aitken, 0.4 değerindeki esneklik konuta aittir. Bunun anlamı şudur. Eşit refah düzeyinde, 4 kişilik bir aile tek kişilik bir aileye kıyasla konut ve ısınma hizmetinden yararlanmak için $1.7(=4^{0.4})$ kat daha fazla harcama yapar. Diğer esneklik değerlerine birkaç örnek vermek gerekirse, esnekliklerin gıda için 0.74-0.72, sağlık için 0.40-0.80, eğlence için 0.90-0.94 olarak tahmin edildiğini belirtebiliriz. Genel esneklik değeri ise 0.58-0.69 arasında değişmekte, hanehalklarının eşdeğerlik ölçeklerini hesaplamak için de 0.6 ($m=N^{0.6}$) olarak önerilmektedir.

Buraya kadar hanehalkının yetişkin-çocuk bileşimini dikkate almadık. Oysa, hanehalkına ek bir yetişkinin eklenmesi ile bir çocuğun eklenmesi harcama artışı üzerinde eşit etkiye sahip değildir. A.B. Atkinson'ın çalışmaları (Atkinson, 1995) hanehalkı büyüklüğünü $N=N_y + KN_ç$ (y , yetişkin; $ç$ çocuk) şeklinde uyarlanması gerektiğini gösterdi. K 'nın değeri ise 0.55 olarak tahmin edilmektedir. Örneğin 4 kişilik 2 çocuklu bir ailede $N=4$ değil, $N=3.1$ olmaktadır. Ortalama esneklik 0.6 alınır-sa, örnek ailenin eşdeğerlik ölçeği $m=(3.1)^{0.6} = 1.97$ şeklinde hesaplanır.

Yetişkinler ile çocuklar arasındaki fark dikkate alınırken bu iki alt grubu ayıran yaş sınırının nereden geçtiği nasıl belirlenecektir? Aslında bütçe anketleri, (0-4) yaş grubunda ek bir çocuğun maliyetinin harcamaları % 20 civarında arttırdığını, (5-9) yaş grubunda yüzdenin 4 -5 puan kadar düştüğünü, (10-14) yaş grubunda yeniden % 20 civarına yükseldiğini gösteriyor. 15 yaşından itibaren ise ek maliyet büyük bir sıçrama göstererek % 40-50 arasına yükseliyor. Bu sonuçlara dayanarak Avrupa ülkelerinde bireyler 14 yaş dahil çocuk, 15 yaş ve yukarısı yetişkin olarak kabul edilmektedir. Bu araştırmada Türkiye için kentsel yerlerde 15 yaş ve yukarısı, kırsal yerlerde 12 yaş ve yukarısı yetişkin olarak kabul edilmiştir.

Prais-Houthakker modelinde kullanılan dışbükey özelliğe sahip $m=N^e$ fonksiyonunun kimi sakıncalar taşıdığını belirtmemiz gerekiyor. Dışbükey fonksiyonda ilave bireyin neden olduğu harcama artışı hanehalkı büyüklüğü arttıkça düşer. Diğer bir ifadeyle N arttıkça m azalan oranda artar. Dışbükeyliği nedeniyle fonksiyon karşımıza iki tür sakınca çıkartır. Birincisi, tek kişilik hanehalkından çift kişilik hanehalkına geçişte ölçeğin değerinin çok yüksek olması ($N=2$) nedeniyle, çift oluşturmaktan kaynaklanan ölçek kazançlarını olduğundan daha düşük gösterir. İkinci-

si, *a priori* ilk çocuğun maliyetinin takip eden çocukların maliyetinden daha yüksek olduğunu kabul eder.

Bu sakıncaları kısmen de olsa gidermek için uygulama, dışbükey fonksiyonu ($m=N^e$) içbükey özelliğine sahip $m=A^{N-1}$ fonksiyonu ile birleştirmektir. $m=N^e A^{N-1}$ şeklini alan fonksiyonun ekonometrik tahmini güç olduğundan, tahminlerde bu fonksiyonu yakınsayan doğrusal özellikli $m=1+\lambda \cdot (N_y-1) + \lambda \cdot K \cdot N_c$ kullanılmaktadır. Ekonometrik testler λ 'nın değerini 0.5 olarak tahmin etmektedir. K 'nın da 0.55 olarak tahmin edildiğini daha önce belirtmiştik; Bu durumda $\lambda \cdot K=0.5 \times 0.55=0.275$ bulunmaktadır. Sonuç olarak, halen geçerli kabul edilen ve *Eurostat ölçeği* olarak da anılan eşdeğerlik ölçeği, $m=1 + 0.5 (N_y-1) + 0.3N_c$ şeklinde tanımlanmaktadır.

Ek 1.3. Araştırmada Kullanılan Eşdeğerlilik Ölçekleri ve Türkiye

Araştırmada üç değişik ölçek kullanıldı. Birincisi, $m = N^{0.5}$ ($e=0.5$), ikincisi *Eurostat ölçeği* $m=1 + 0.5 (N_y - 1) + 0.3 N_c$ (araştırmada kısaca e' olarak anılacaktır), üçüncüsü de *Oxford ölçeği* olarak bilinen, $m = 1 + 0.7 (N_y - 1) + 0.5 N_c$ (Araştırmada kısaca e'' olarak anılacaktır). Bu sonuncu ölçeği aşağıda kısaca açıklayacağız.

Birinci ölçek (e) OECD'nin gelir dağılımı üzerine yaptığı son çalışmada (OECD, 1998) kullanılan ölçektir. OECD çok sayıda ülkeyi gelir dağılımı özellikleri açısından karşılaştırabilmek için, hane büyüklüğünü yetişkin - çocuk bileşimi açısından da düzeltmeden, hesaplama kolaylığı sağlayan basit dışbükey fonksiyonu kullanmıştır. Hanehalkı büyüklük esnekliğinin 0.5 değerinin aralarında farklılıklar gösteren OECD ülkelerini en az sakıncayla yansıtabileceği kabul edilmektedir. Araştırmada AB ülkeleri ile karşılaştırmalarda adı geçen çalışmadan geniş ölçüde yararlanılacağından, Türkiye gelir dağılımı eşitsizlik ölçütleri bu ölçek de kullanılarak hesaplanmıştır.

İkinci ölçek (e'), yukarıda da belirtildiği gibi halen geçerli kabul edilen ölçektir. Türkiye'de gelir dağılımı eşitsizliğinin ve yoksulluğun dönemler arası karşılaştırmalarında bu ölçeği tercih ettik. Ayrıca, Türkiye ile karşılaştırılmasına özel önem verdiğimiz Portekiz'e ilişkin son gelir dağılımı araştırmasında da (C.F. Rodrigues, 1999) bu ölçeğin kullanıldığını belirtelim.

Üçüncü ve sonuncu ölçek (e'') 1950'li yıllarda Oxford'lu iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir. Doğal olarak, geliştirildiği dönemdeki Batı Avrupa toplumlarının de-

mografik, kültürel ve tüketim davranışı özelliklerini yansıtmaktadır. Dikkat edilirse parametrelerinin değerleri itibariyle (0.7 katsayısı her ilave yetişkin için ve 0.5 katsayısı her ilave çocuk için) daha düşük ölçek ekonomilerine işaret etmektedir. Büyüklük esnekliği görece olarak yüksek olan (0.7) gıda tüketiminin Avrupa hanhalklarının bütçeleri içindeki ortalama payı 1950'li ve 60'lı yıllarda, 1980'li ve 90'lı yıllara göre çok daha yüksekken, konutun payı net bir şekilde daha düşük, giyiminki ise daha yüksekti. Ayrıca, sosyal refah devletinin başlangıç dönemine karşılık gelen bu yıllarda, devletin sağlık ve eğitim transferleri daha düşük düzeydeydi, dolayısıyla da çocukların marjinal maliyeti daha yüksekti. Bu tüketim kalıbının günümüze kıyasla daha düşük ölçek ekonomilerine neden olması doğaldır.

2. Dünya savaşıdan sonraki 20-30 yılda Batı Avrupa toplumlarının özelliklerini yansıttığı düşünülen *Oxford ölçeğinin* birkaç bakımdan 1987-1994 Türkiye' sini yansıttığını öne sürebiliriz. Birincisi, bu dönemde gıda harcamaları ortalama hanhalkının bütçesi içinde yüksek bir paya sahipken (1987'de 0.32, 1994'de 0.36), konut harcamalarının payı (1987'de 0.21, 1994'de 0.23) görece olarak düşüktür. Dolayısıyla tüketim yapısı itibariyle söz konusu dönemin Türkiye'si ile 1950'lerin Avrupa'sı arasında benzerlik vardır. Diğer taraftan, sosyal refah devleti Türkiye'de hala emekleme dönemindedir. Bu nedenlerle Türkiye'de dağılım eşitsizliğinin *Oxford ölçeği* ile de hesaplanarak sonuçların *Eurostat ölçeği* sonuçları ile karşılaştırılmasının doğru olacağını düşünüyoruz.

Bununla birlikte, tüketim yapısı ve refah devleti düzeyi hikayenin tümü değildir. Hatırlatmak gerekirse, büyüklük esnekliklerinin oluşmasında, çeşitli mal ve hizmetlerin hanhalkı mensupları tarafından ne ölçüde ortak ya da bireysel mal olarak *in fine* kullanıldıkları da çok önemlidir. Bu düzeyde devreye kültür kaynaklı tüketim davranışları girer. Burada ayrıntılı olarak tartışamayacağımız konunun bu yönüne ilişkin olarak kısaca şu söylenebilir: Türkiye'de tüketim davranışları ölçek ekonomilerini artırıcı yöndedir; kardeşler abilerinin / ablalarının giysilerini giyerler, çocuklar çoğunlukla aynı odada yatarlar..., örnekler çoğaltılabilir. Hanhalkları tarafından ölçek ekonomileri farklı kanallardan sağlanır. Ölçek ekonomilerinin düzeyi, malların kendilerine has özelliklerine bağlı olduğu gibi, yaşam tarzlarına ve yeni ürünlerin gelişmesine de bağlıdır. Dolayısıyla malların büyüklük esnekliği toplumun evrimine bağlı olarak zaman içinde değişir. Bu açıdan yüksek ölçek ekonomisi özelliği taşıyan *Eurostat ölçeğinin* kullanılmasının da doğru olduğu savunulabilir.

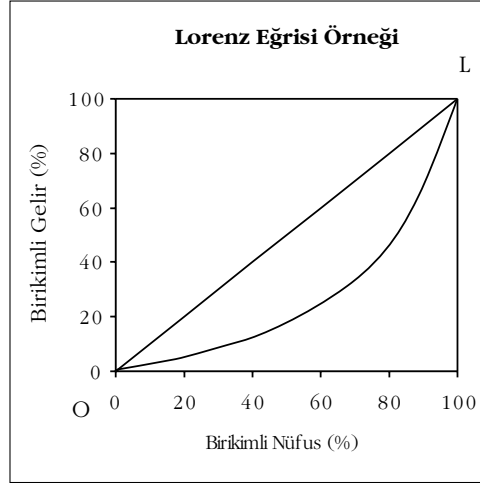
Son olarak, incelenen topluluğun ortalama hanehalkı büyüklüğünün de esnekliği etkilediğini belirtmek gerekiyor. Hanehalkları düzeyinde esneklikler değişmese bile, sonuçta ortalama bir değer olan **(e)** parametresi ortalama hanehalkı büyüklüğü ile doğru orantılı olarak değişecektir; ortalama hanehalkı küçüldükçe **(e)** daha düşük değerler alacak, dolayısıyla, ölçek ekonomileri artmış gibi olacaktır. Halen Avrupa'da ortalama hanehalkı büyüklüğü 2-3 arasında değişirken, DİE'nin anketlerinde bu büyüklük 1987'de 5.0, 1994'de 4.5 olarak hesaplanmaktadır.

Türkiye'de 1987 ve 1994 yılları gelir dağılımı eşitsizliği bakımından kıyaslandığında, **Eurostat ve Oxford ölçeklerinin niteliksel olarak farklı sonuçlar verdiği bu araştırmanın en önemli ve özgün sonuçlarından birisidir**. Bu da gösteriyor ki, ülkemizde gelir dağılımı araştırmalarının bilimsel niteliğini ve güvenilirliğini yükseltmek için mutlaka Türkiye'ye özgü bir eşdeğerlilik ölçeğinin tahmin edilmesi ve dağılım eşitsizliklerinin bu ölçek kullanılarak ölçülmesi gerekmektedir.

EK 2. GELİR DAĞILIMI EŞİTSİZLİĞİ ÖLÇÜLERİ

Ek 2.1. Lorenz Eğrisi

Gelir dağılımı eşitsizliğinin çizim ile gösterilmesinde kullanılan Lorenz eğrisini Amerikalı istatistikçi Max Lorenz (1905) geliştirmiştir. Lorenz eğrisi, gelir dağılımı çalışmalarında yaygın olarak kullanılan ve bazı gelir dağılımı eşitsizliği ölçülerinin hesaplanmasında temel alınan grafik ile gösterim şeklidir. Eğriyi oluşturabilmek için bireyler veya hanehalkları gelirlerinin büyüklüğüne göre en küçükten başlayarak büyüğe doğru sıralanır. Lorenz eğrisinin yatay ekseninde bu şekilde sıralanmış birey veya hanehalklarının nüfusunun birikimli yüzde payları, dikey ekseninde ise bu birey veya hanehalklarının elde ettikleri gelirin birikimli yüzde payları yer alır. Böyle bir Lorenz eğrisi çizimi aşağıda gösterilmiştir.

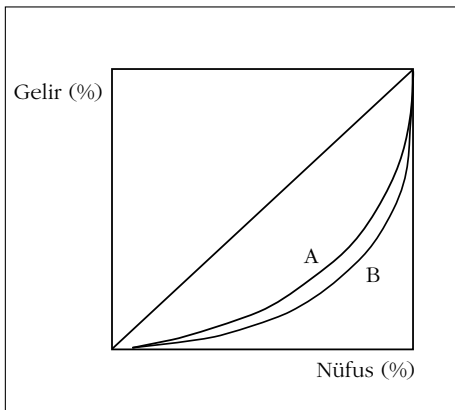

Bu çizimde görülen köşegen (OL) üzerindeki her noktada nüfus yüzdesi ile bu nüfusa karşılık gelen gelir yüzdesi birbirine eşittir. Birey veya hanehalklarının nüfus içindeki yüzde paylarının gelirden aldıkları yüzde paylara eşit olduğu bu noktalardan oluşan ve eksenlerle 45°'lik açı yapan OL doğrusu "**tam eşitlik doğrusu**" olarak isimlendirilir. Sol alt köşeden başlayıp önce yatay, sonra dikey eksen boyunca ilerleyen ters L biçimindeki iki doğru parçasının konumu tam bir eşitsizlik durumunu belirtir (Şenesen, 1998: 140). Lorenz eğrisi bu ikisi arasında yer alır. Bu nedenle gelir dağılımı eşitliğe yaklaştıkça Lorenz eğrisi de OL doğrusuna yaklaşır. Aksine Lorenz eğrisinin OL doğrusuna uzak bir yerde bulunması, gelir dağılımının eşitlikten uzaklaştığı anlamına gelir.

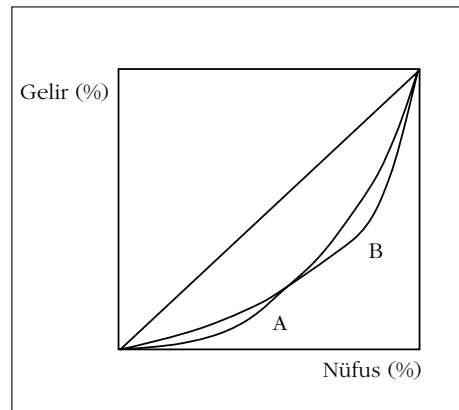
Gelir dağılımında eşitsizlik varolduğu sürece, en alt gelir grubu örneğin nüfusun en az gelirli %20'si, toplam gelirin %20'den azını alacaktır. Nüfusun en yüksek gelirli %20'si ise toplam gelirin %20'den büyük bir kısmını alacaktır. Bu nedenle Lorenz eğrisi her zaman tam eşitlik doğrusunun altında yer alır.

Lorenz eğrisinden farklı ülkelerin gelir dağılımları eşitsizliğini veya aynı ülke içinde farklı zamanlardaki gelir dağılımları eşitsizliğini karşılaştırmak için yararlanır. İki gelir dağılımı karşılaştırıldığında eğer bir dağılımın Lorenz eğrisi, dağılımın her noktasında diğer dağılımın Lorenz eğrisinin üstündeyse, ilk dağılım daha az eşitsiz bir dağılım gösterir. Dağılımlardan ilkinde A dağılımı, ikincisine B dağılımı diyecek olursak iki dağılımın birbirine göre konumları aşağıdaki gibi olacaktır (Çizim a). Bu durumda A dağılımı, B dağılımına "**Lorenz baskın**" dır denir. Çizimden de görülebileceği gibi A dağılımının Lorenz eğrisi B dağılımının Lorenz eğrisine kıyasla tüm noktalarda tam eşitlik doğrusuna daha yakındır. Lorenz baskınlığı halinde A dağılımı, B dağılımına kıyasla eşitsizlik düzeyi bakımından "**tercih edilir**" bir dağılımdır. Daha sonraki kutularda anlatılacak olan gelir eşitsizliği ölçüleri de hesaplanırsa, dağılımları eşitsizlik düzeylerine göre "**tercih sıralaması problemi**" ile ilgilendiğinde eşitsizlik ölçülerinin hepsi A dağılımını daha az eşitsiz olarak sıralar.

İki gelir dağılımı karşılaştırılırken her zaman bir dağılım diğerine Lorenz baskın olmaz. Bir gelir dağılımının Lorenz eğrisi, dağılımın bazı bölümlerinde diğer gelir dağılımının üstünde yer alırken, bazı bölümlerinde altına düşebilir. Lorenz eğrilerinin kesiştiği böyle bir durumda (Çizim b), Lorenz baskınlığı kriterine bakarak A ve B dağılımından hangisinin eşitsizlik düzeyine göre tercih edilir bir dağılım olduğu söylenemez. Farklı gelir dağılımı eşitsizliği ölçüleri dağılımları farklı şekilde sıralayabilir. Bu durumda yeni bir kıstas/ölçü gerekecektir. (bkz. 2.6 Atkinson ölçüsü).

(a) Kesişmeyen Lorenz Eğrileri

(b) Kesişen Lorenz Eğrileri

Ek 2.2. Gini Katsayısı

Gelir dağılımı eşitsizliği ölçülerinden en yaygın olarak kullanılanı Gini katsayısıdır. Gini katsayısı, İtalyan istatistikçi Corrado Gini (1912) tarafından geliştirilmiştir. Lorenz eğrisi gösteriminden elde edilen Gini katsayısı, eşitsizlik düzeyini tek bir sayı ile ifade ederek çeşitli gelir dağılımlarının karşılaştırılmasını sağlar.

Gini katsayısı farklı şekillerde tanımlanabilir. Gini katsayısı görsel ve kolay anlaşılır bir şekilde Lorenz eğrisi gösteriminde tam eşitlik doğrusu ve Lorenz eğrisi arasında kalan alanın, tam eşitlik doğrusu altında kalan üçgenin alanına oranı olarak tanımlanır. Tanım icabı üçgenin alanı 0.5'tir. Gini katsayısı tam eşitlik durumunda **0** (0/0.5), tam eşitsizlik durumunda ise **1** (0.5/0.5) değerini alır. Gelir dağılımı eşitlikten uzaklaştıkça Gini katsayısı 1'e yaklaşır.

Gini katsayısının istatistiksel ifadesi, bütün gelir ikilileri arasındaki farkların $(Y_i - Y_j)$ işaretlerine bakılmaksızın alınmış aritmetik ortalamasına (farkların adedi, gözlem sayısının karesi kadardır) bağlı olarak tanımlanabilir. **Ortalama fark** olarak isimlendirilen bu ortalama, dağılımın aritmetik ortalamasına (μ) bölünürse **görelili ortalama farkı** verir. Gini katsayısı görelili ortalama farkın yarısı kadardır (Sen, 1997: 30).

$$G = \frac{1}{2n^2\mu} \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n Y_i - Y_j$$

Gini katsayısı gelir eşitsizliği ölçülerinde bulunması istenen özelliklerden ölçekten bağımsızlık ilkesini (gelir dağılımındaki bütün gelirlerin aynı oranda arttırılması ya da azaltılmasının eşitsizlik ölçüsünü değiştirmemesi gereği) ve transfer ilkesini sağlar.

Transfer ilkesi, gelir aktarımlarının eşitsizlik ölçüsüne yapacağı etkiyle ilgilidir. Bu özellik Pigou-Dalton koşulu olarak da bilinir. Zengin bir kişiden yoksul bir kişiye yapılacak gelir transferi, diğer koşullar aynı kaldığı takdirde eşitsizlik ölçüsünü küçültmelidir. Gini katsayısı her gelir düzeyindeki zenginden fakire yapılan gelir transferlerine duyarlı olduğu için transferler ilkesini sağlar. Ancak orta gelirliiler arasındaki gelir transferleri Gini katsayısını, yüksek gelirliiler ve düşük gelirliiler arasındaki gelir transferlerinden daha fazla etkiler. Başka bir deyişle Gini katsayısı, ortalama gelirden her iki yönde de uzakta olan gelirler arasındaki transferlere daha az duyarlıdır.

Ek 2.3. Logaritmik Sapmaların Ortalaması -LSO (Mean Log Deviation-MLD)

Gelir dağılımları doğası gereği gözlem değerleri daha çok küçük değerler dolayında yoğunlaşan, büyük değerlere gittikçe araları seyrekleşen sağa çarpık dağılımlardır. Bu nedenle gelir dağılımını simetrik hale getirebilmek için logaritma dönüştürmesi uygulanabilir. Gelir eşitsizliğini ölçmekte kullanılabilecek bir ölçü, gelirlerin logaritmasının, dağılımın aritmetik ortalamasının logaritması ile arasındaki sapmaların ortalamasıdır. Aşağıdaki şekilde formüle edilebilir (OECD, 1998: 84):

$$LSO = \left[\sum_{i=1}^n (\log Y_i - \log \mu) \right] / n = \sum_{i=1}^n \left(\log \frac{Y_i}{\mu} \right) / n$$

Logaritmik sapmaların ortalaması, Gini katsayısından farklı olarak, gelirlerin birbirleri arasındaki farkları değil, ortalama gelirden farkları dikkate alır. Logaritmik sapmaların ortalaması ölçüsü, Gini katsayısında olduğu gibi ölçekten bağımsızlık ilkesini sağlar. Gelir dağılımındaki bütün gelirlerin aynı oranda artırılması ya da azaltılması eşitsizlik ölçüsünü değiştirmez.

Logaritmik sapmaların ortalaması ölçüsü transferler ilkesini de sağlar. Zengin bir kişiden yoksul bir kişiye yapılan gelir transferi, logaritmik sapmaların ortalaması ölçüsünü küçültür. Logaritmik sapmaların ortalaması ölçüsü alt gelir gruplarındaki gelir transferlerine, üst gelir grupları arasındaki gelir transferlerinden daha fazla duyarlıdır. Diğer bir ifadeyle alt gelir grupları arasında oluşan transferlerin eşitsizliği azaltıcı etkisi, diğer eşitsizlik ölçülerine kıyasla daha yüksek olur.

A ve B gibi iki değişik dağılım veri iken, örneğin Gini katsayısına göre A dağılımı tercih edilirken (Gini katsayısı düşük), Logaritmik sapmaların ortalaması aksine B dağılımının (logaritmik sapma ortalaması düşük) A'ya tercih edildiğini gösterebilir. Bu durumda Lorenz eğrileri birbirlerini O noktasına yakın bir noktada keserler.

Ek 2.4. Göreli Varyans-GV (Değişkenlik Katsayısının Kare- e- si) (Squared Coefficient of Variation- SCV)

Gelir dağılımında gözlemlerin ortalamadan ne derece uzakta oldukları başka bir deyişle dağılımın sayı eksenini üzerinde ne kadar toplu ya da yayılmış biçimde bulunduğunu ölçmek için varyans kullanılır. Varyans, gelir düzeylerinin ortalamadan farklarının kareleri toplamının kişi sayısına oranıdır.

Varyansın gelir dağılımlarını karşılaştırmak amacıyla kullanılabileceği düşünülebilir. Ancak varyans, gelir eşitsizliği ölçülerinde bulunması gereken özelliklerden biri olan ölçekten bağımsız olma özelliğini sağlamamaktadır. Varyans ortalama gelir düzeyine bağlı olduğu ve formülünde kare alma sürecini barındırdığı için, varyans gelir dağılımının aritmetik ortalamasının karesine bölünerek **görelî varyans** elde edilir. Görelî varyans ölçüsü ölçekten bağımsızlık şartını sağlar.

Görelî varyans, istatistikte standart sapmanın aritmetik ortalamaya bölünmesiyle bulunan değişkenlik katsayısının karesine eşittir.

$$GV = \sum_{i=1}^n (Y_i - \mu)^2 / n\mu^2$$

Görelî varyansın, Gini katsayısında olduğu gibi bir üst sınırı yoktur. Ölçünün değeri büyüdükçe gelir eşitsizliğinin arttığı söylenebilir.

Görelî varyans, yüksek gelir gruplarındaki gelir transferlerine daha duyarlı bir gelir eşitsizliği ölçüsüdür (OECD, 1998: 12).

Ek 2.5. Theil İndeksi

Theil indeksi, bilgi teorisindeki entropi kavramından 1967 yılında geliştirilmiş bir gelir eşitsizliği ölçüsüdür. Özellikle ülkelerin gelir dağılımları birbiriyle karşılaştırılırken yaygın olarak kullanılır. Bu ölçünün türetilmesi süreci daha önce açıklanan gelir eşitsizliği ölçülerinden farklıdır (Sen, 1997: 34). Theil indeksi aşağıdaki şekilde hesaplanabilir:

$$T = \left[\sum_{i=1}^n \frac{Y_i}{\mu} \log\left(\frac{Y_i}{\mu}\right) \right] / n$$

Theil indeksi bütün diğer ölçülerde olduğu gibi transferler ilkesini sağlar. Zengin bir kişiden yoksul bir kişiye yapılacak gelir transferi, Theil indeksini küçültür. Theil indeksinin ne kadar küçüleceği, sadece kişilerin gelirleri arasındaki orana bağlıdır (Cowell, 1995: 50). Gelir oranları aynı olan herhangi iki kişi arasındaki transfer, dağılımın hangi noktasında bulunulduğuna bakılmaksızın Theil indeksinde aynı ölçüde küçülmeye yol açar. Örneğin geliri 2 milyar olandan 1 milyar olana yapılan küçük bir gelir transferinin Theil indeksi üzerindeki küçültücü etkisi, geliri 200 milyon olan bir kişiden geliri 100 milyon olan bir kişiye yapılacak aynı miktar bir gelir transferinin etkisiyle aynıdır.

Ek 2.6. Atkinson İndeksi

İki gelir dağılımının Lorenz eğrileri kesiştiği durumda bir başka ifadeyle eşitsizlik ölçülerinin farklı sıralamalar gösterdiği durumlarda, dağılımlar arasında sıralama yapabilmek için Atkinson, toplumun refah düzeyini başlangıç noktası alan bir gelir eşitsizliği ölçüsü önermiştir (Atkinson, 1970).

Atkinson indeksi, toplumsal refah fonksiyonundan hareketle türetilmiş bir indekstir. Atkinson indeksinin teorik çıkış noktasını oluşturan toplumsal refah fonksiyonu, bazı temel özelliklere sahiptir. Toplumsal refah fonksiyonunun, her bir bireyin refah fonksiyonunun toplamından oluşan toplanabilir bir fonksiyon olduğu kabul edilir. Bu en kritik varsayımdır. Çünkü kişisel faydanın karşılaştırılabilir olduğunu varsayar. Toplumsal refah fonksiyonu aynı zamanda simetrik ve içbükey bir fonksiyondur (Cowell, 1995: 36-37).

Toplumsal refah fonksiyonu, gelire göre azalan marjinal fayda nedeniyle eşitsizliği az olan dağılımları tercih eder (Lambert, 1993: 97). Belirsizlik altında karar alma teorisindeki riskten kaçınma, gelir dağılımı teorisine eşitsizlikten kaçınma olarak uyarlanır. Atkinson İndeksi aşağıdaki şekilde hesaplanır:

$$I = 1 - \left[\frac{1}{n} \sum_i \left(\frac{Y_i}{\mu} \right)^{1-\epsilon} \right]^{\frac{1}{1-\epsilon}}$$

Atkinson indeksi, toplumun normatif olarak eşitsizliğe karşı duyarlılığının derecesine ( ) bağlı olarak farklı sonuçlar verir. Bu nedenle bir topluma ait Atkinson indeksi yorumlanmadan önce 'un seçimi önem kazanır. 'un büyümesi toplumun eşitsizliğe daha duyarlı hale gelmesi demektir. Bu parametre toplumun gelir eşitsizliğine duyarlılığını veya başka bir şekilde söylenirse eşitsizlikten kaçınma isteğinin derecesini gösterdiğinden bir ülkeden diğerine çeşitlilik gösterebilir. Eşitsizlikten kaçınma isteğinin derecesi ( ) veriyken, iki gelir dağılımından (farklı ülkeler, aynı ülke içinde farklı yıllar) Atkinson indeksi büyük olanın gelirleri daha eşitlikten uzak dağılır.

Atkinson indeksinin yorumunu bir örnekle açıklamak istersek, indeksin 0.34 değerini alması, toplam geliri 100 birim olarak düşünersek şu anlama gelir. Eğer toplumda gelirler eşit dağılmış olsaydı bu 100 birimlik gelirin 66 birimiyle mevcut toplumsal refaha ulaşılabilirdi. Dolayısıyla gelirlerin eşit dağılmaması nedeninden kaynaklanan refah kaybı 34 birim olur.

EK 3. AYRIŞTIRMA (DECOMPOSITION) ANALİZİ

Gelir eşitsizliğinin analizi özellikle politika belirleyip uygulayanlar için dikkat çekici bir konudur. Gelir kaynağına ve çeşitli gruplara bağlı olarak yapılan ayrıştırma analizleri gelir dağılımı eşitsizliğinin nedenlerini anlamakta ve düzeltici politika uygulamaları geliştirmek amacıyla kullanılır. Gelir kaynağına göre ayrıştırma gruplara göre ayrıştırmaya oranla metodolojik olarak daha fazla gelişmiştir.

Gelir kaynağına göre ayrıştırma analizi yöntemsel temelde Theil (1972)'ye dayanır. Ayrıştırma analizini genel olarak ele alındığı bu kitabında Theil "entropi" yaklaşımı adı altında gruplanan eşitsizlik ölçülerinin istatistiksel özelliklerinden yararlanarak ayrıştırma analizini irdeler. Ayrıştırma analizinin sosyal bilimlerin pek çok alanında kullanıldığı gibi gelir dağılımı çalışmalarında da pek çok uygulama alanı bulmuştur.

1970'li yılların sonuna kadar gelir dağılımı çalışmalarında ayrıştırma analizinin temel ilgi alanı genellikle vergi ve sosyal transfer politikalarının eşitsizliği nasıl etkileyebileceği üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Ancak bu çalışmalarda kullanılan yöntemler transfer ve/ya da vergi öncesi ve sonrası hesaplanan eşitsizlik ölçütlerindeki yüzde değişimin incelenmesine dayanıyordu. Öncesi ve sonrasının incelenmesine dayanan yaklaşım genel eşitsizlikte nasıl bir değişim olduğuna ilişkin bir fikir vermekle birlikte bazı sakıncaları da içermektedir. Birincisi, gelirlerin elde edilme sırası genel eşitsizlikte meydana gelen değişim üzerinde etkili olabilmektedir. İkinci sorun ise, özellikle farklı türden vergilerin hesaba katılmasında ortaya çıkmaktadır; bu defa, hangi tür vergi öncelikle toplam gelirden indiriliyorsa onun eşitsizliği düzeltme üzerinde daha fazla etkili olduğu sonucuna varmak mümkündür. Üçüncü ve son olarak, bir gelir kaynağında bütünsel olarak görülen büyük bir değişim genellikle diğer gelir türleri üzerinde de etkili olabileceğinden sıralamanın tamamen değişmesi söz konusu olmaktadır (Lerman, 1999).

Yetmişli yılların sonlarından itibaren pek çok yazar yeni analiz araçları geliştirmişlerdir. İlgili gelir türünün toplamının toplam gelire bölünmesi yoluyla her bir gelir türünün toplam eşitsizliğe katkısı konusunda kabaca fikir edinmek mümkündür. Fakat bu basit kural gelir türüne ait değişke (varyans) analizi söz konusu olduğunda hemen uygulanamaz. E ve S gibi iki tür gelir olduğunu varsayarsak ve toplam eşitsizliği I_Y ile gösterecek olursak aşağıdaki ifadeler yazılabilir:

$$(1) \quad I_Y = I_E + I_S \quad \text{veya,}$$

$$(2) I_Y = I_E + (1 - E)I_S \quad E = E\text{'nin toplam gelir içindeki payı.}$$

Diğer bir deyişle, gelir türlerine ait eşitsizliklerin toplamı veya ağırlıklı toplamı toplam eşitsizliğe eşit değildir. Shorrocks (1982)'un ortaya koyduğu gibi, gelir türlerine ait eşitsizliklerin toplamı toplam eşitsizlikten daha büyük olacaktır. Shorrocks, buna dayanarak aşağıdaki ifadeyi kullanmıştır:

$$(3) \sigma_Y^2 = \sigma_A^2 + \sigma_B^2 + \rho\sigma_A\sigma_B$$

Yukarıdaki ifade de A ve B ile gösterilen iki farklı gelir türü arasındaki korelasyonun sıfır olması halinde toplam eşitsizlik alt eşitsizliklerin toplamından ibaret olmaktadır. Eğer iki gelir türü arasındaki korelasyon bir ise, bu defa Gini veya herhangi başka bir eşitsizlik endeksi ile gösterilen toplam eşitsizlik alt gruplara ait eşitsizliklerin "grup payları ile ağırlıklandırılmış toplamına" eşit olur. Eğer korelasyon sıfır ile bir arasında bir değer alıyorsa alt eşitsizliklerin toplamı, toplam eşitsizlik değerinden büyük olur. Bunun nedeni her iki gelir türünü etkileyen ortak faktörlerin varlığıdır. Böylece, oluşan ortak etki, her bir alt gruba ait bağımsız eşitsizlik hesabında etkisini göstermekte ve dolayısıyla aynı etki her alt grupta birer kez olmak üzere iki defa toplama girmektedir. Genel olarak ifade etmek gerekirse, bir gelir bileşeni toplam eşitsizliği salt kendi iç eşitsizliği ile değil, diğer bileşenlerle olan ilişkileri dolayısıyla da etkide bulunmaktadır.

Bu kalıntının eşitsizlik endekslerinde nasıl hesaplanabileceğine ilişkin olarak, iktisatçılar, çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir. Bu konuda en önemli çalışma Shorrocks tarafından 1982 yılında yayınlanan makaledir. Shorrocks'un temel varsayımları aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

- (a) eşitsizlik ölçüsü sürekli ve simetrik özelliklere sahiptir;
- (b) gelir bileşenlerinin eşitsizliğe katkıları sıralamadan bağımsızdır, diğer bir deyişle sürekli ve simetrik;
- (c) bileşenlerin eşitsizliğe katkıları toplulaştırma seviyesinden bağımsızdır;
- (d) bileşenlerin eşitsizliğe toplam katkıları toplam eşitsizliğe eklenebilir.

Bu varsayımlar altında, Shorrocks, her eşitsizlik ölçüsü için ayrıştırma yapmanın mümkün olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Shorrocks'un geliştirdiği yaklaşımın eşitsizlik ölçüsünden bağımsız olduğu söylenebilir. Shorrocks, (3)'de yer alan varsayans ayrıştırmasına "doğal ayrıştırma (naturel decomposition)" adını vermektedir.

Bütün endeksler için geçerli bir ayrıştırma yöntemi için Shorrocks iki ek varsayım daha önermiştir. Bunlardan ilki, "tam eşit dağılan gelir bileşenlerin gelir eşitsizliğine katkıları sıfırdır" şeklinde ifade edilebilir; ikincisi ise, çift taraflı simetri varsayımı olarak adlandırılır. Shorrocks'un ayrıştırma formulu aşağıdaki gibidir:

$$(4) s_k(I) = \text{cov}(Y_k, Y) / \sigma^2(Y)$$

Yukarıdaki ifadede Y toplam geliri $Y_k = k$ bileşenine ait toplam geliri ve $s_k = k$ bileşeninin eşitsizliğe katkısını göstermektedir.

Gini katsayısına ait "doğal ayrıştırma" ise Lerman ve Yitzaki (1985) tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşıma göre geliştirilen formül üç terime dayanmaktadır:

$$(5) G_Y = \sum_k R_k G_k S_k ,$$

Yukarıdaki ifadede G_Y toplam gelir eşitsizliğini; G_k her bir gelir bileşeninin iç eşitsizliğini; S_k gelir bileşeninin toplam gelir içindeki payını; R_k ise Gini endeksleri arasındaki korelasyonu gösteren terimdir. R_k aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$(6) R_k = \text{cov}(Y_k, F_Y) / \text{cov}(Y_k, F_{YK}).$$

Ayrıştırma formülünde bulunan $R_k G_k$ bölümü Fei, Ranis ve Kuo (1978) tarafından "pseudo-Gini" olarak adlandırılan kavrama denk düşmektedir. Lerman-Yitzaki ayrıştırma formülünü kullanarak çeşitli konularda açılımlar geliştirilebilir; örneğin $(R_k G_k S_k) / G_Y$ eşitsizlik oranını, $R_k G_k / G_Y$ göreceli eşitsizlik oranını gösteren ölçüler olarak yorumlanabilir.

Kamu politikası tasarlamak açısından, bazı durumlarda, gelir bileşenlerinin eşitsizliğe katkılarını bir gelir bileşenini (örneğin transfer gelirini) yok sayarak eşitsizlikleri karşılaştırmak yeterli olmamaktadır. Bu yaklaşımın yerine, herhangi bir gelir bileşeninde meydana gelen ufak bir değişimin eşitsizlik üzerinde etkisinin ne olacağı sorusunun yanıtını aramak daha kullanışlı olmaktadır. Bu sorunun yanıtı Lerman ve Yitzaki yaklaşımında bulunabilir. Bu durumda aşağıdaki ifade sözkonusu marjinal etkiyi ölçmekte kullanılabilir:

$$(7) (\partial G_Y / \partial e_k) / G_Y = (R_k G_k S_k) / G_Y - S_k$$

Yukarıdaki ifadede, e_k , k bileşeninde meydana gelen küçük bir oransal değişimi göstermektedir. Dolayısıyla, herhangi bir bileşenin eşitsizliğe katkısı, sözkonusu bileşenin eşitsizlik payından gelir bileşeninin toplam gelir içindeki payının çıkartılması ile bulunmaktadır. Eğer bileşenin eşitsizliğe katkısı toplam gelir içindeki payından daha büyükse, bileşende meydana gelen marjinal bir değişimin eşitsizlikte yaratacağı fark da daha büyük olmaktadır (Yitzaki ve Lerman, 1994).

EK 4. YOKSULLUK ÖLÇÜLERİ

Ek 4.1. Yoksulluk Oranı (*Head Count Ratio*)

Yoksulluk ölçülerinin birincisi yoksulluk oranıdır. Yoksulluk oranı (head-count index), geliri yoksulluk çizgisinin altında kalan kişilerin sayısının nüfusa oranıdır (Ravallion, 1994: 45). Yoksulluk çizgisi tanımına göre n büyüklüğündeki nüfustan q sayıda kişinin yoksul olarak tanımlandığını varsayalım.

$$H=q/n$$

Yoksulluk oranı (H), gelirin yoksullar arasındaki dağılımına duyarlı değildir. Ayrıca yoksulluk çizgisinin altındaki kişilerin gelirlerindeki azalmalara ve yoksullar arasındaki gelir transferlerine hatta yoksullardan yoksul olmayanlara yapılan transferlere duyarlıdır (Kakwani, 1980: 328).

Sen'e (1976) göre bir yoksulluk ölçüsü, şu iki özelliği sağlamalıdır:

1. Yoksulluk çizgisi altındaki bir kişinin gelirindeki azalma, diğer şartlar aynı kaldığında yoksulluk ölçüsünü arttırmalıdır.
2. Diğer şartlar aynı kaldığında, yoksulluk çizgisinin altındaki bir kişinin gelirinden, zengin bir kişinin gelirine yapılacak transfer yoksulluk ölçüsünü arttırmalıdır.

Ek 4.2. Yoksulluk Açığı İndeksi * (*Poverty Gap Ratio*)

Yoksulluk oranı (H) ölçüsüne göre yoksulluğu daha derinlemesine inceleyen bir indeks, "gelir açığı kavramına" dayanır. Bir kişinin gelir açığı (g_i), yoksulluk çizgisi (z) ile geliri (y_i) arasındaki farka eşittir. Gelir açığı hiçbir zaman negatif olamaz. Bir kişinin geliri yoksulluk çizgisinin üzerindeyse açık sıfıra eşittir.

Yoksulluk açığı indeksi, toplumdaki ortalama yoksulluk açığının, yoksulluk çizgisine oranına eşittir.

$$YA = \text{Ortalama yoksulluk açığı} / \text{Yoksulluk çizgisi}$$

---

* Bu bölümdeki açıklamaların büyük bir kısmı Ravallion (1994)'den özetlenmiştir.

Bu ölçünün matematiksel ifadesi, q yoksulların sayısını göstermek üzere aşağıdaki şekilde yazılabilir:

$$YA = \frac{\sum_{i=1}^q (z - y_i) / n}{z}$$

Yoksulluk açığı indeksi, yoksulluk oranı (H) ile gelir açığı ölçüsünün (I) çarpımı olarak da yazılabilir: $YA = I \times H$. Gelir açığı oranı (I), yoksulluk çizgisi (z) ve yoksulların ortalama geliri (M_q) arasındaki farkın, yoksulluk sınırına oranıdır (OECD, 1998: 86). Ancak $I = 1 - M_q/z$ gelir açığı ölçüsü iyi bir yoksulluk ölçüsü değildir (Ravallion, 1994: 46). Çünkü örneğin yoksul bir kişi geliri arttığı için yoksulluktan kurtulduğunda; geri kalan yoksulların gelir ortalaması düşer ve sonuçta gelir açığı oranı büyür. Oysa, diğerlerinin geliri kötülemeden bir kişinin geliri daha iyi olmuştur. Bu problemten kurtulmanın yolu, gelir açığı ölçüsünü yoksulluk oranı ile çarpmak ve yoksulluk açığı indeksini kullanmaktır. Yoksulluk açığı indeksi yukarıdaki örneklerle aynı şartlar altında azalan bir yoksulluk gösterecektir.

Yoksulluk açığı indeksi, yoksulluğun vehametini (*severity of poverty*) yansıtır. Yoksulluk ölçüsünde bulunması gereken özelliklerden birincisini sağlar. Yoksulluk çizgisi altındaki bir kişinin gelirindeki azalma, diğer şartlar aynı kaldığında yoksulluk ölçüsünü arttırır. Ancak az yoksul bir kişiden daha yoksul bir kişiye yapılacak transfer yoksulluk açığı ölçüsünü etkilemeyebileceği için transferler ilkesini sağlamaz.

Ek 4.3. Sen İndeksi (Sen Index)

Yoksulluğun şiddetini daha iyi yansıtan, yoksulluk ölçümü hesabına yoksullar arasındaki gelir dağılımını da katan bir ölçüyü Amartya Sen önermiştir (Sen, 1976: 22).

$$P_s = H[I + (1 - I)G_p]$$

G_p : Yoksullar arasındaki gelir dağılımının Gini katsayısıdır.

Sen indeksi, bir anlamda yoksulluk açığının tartılı toplamı olarak değerlendirilebilir. Yoksullar arasında tam eşitsizlik durumunda ($G_p=1$) Sen indeksi, yoksulluk oranı (*head-count ratio*) (H)'e eşit olur. Yoksullar arasında tam eşitlik varsa ($G_p=0$), Sen indeksi yoksulluk açığı indeksi (YA)'ne eşit olur.

Ek 4.4. Foster-Greer-Thorbecke Ölçüsü

Yoksulluk çalışmalarında, toplumda genel anlamdaki yoksulluğun bölgesel, etnik alt gruplar arasındaki yoksulluk düzeylerinden ne derece etkilendiğini göstermek önem kazanınca yeni yoksulluk ölçüleri arayışına girilmiştir.

Toplam yoksulluğun, alt grupların yoksulluk düzeylerinin tartılı ortalaması olarak elde edilebildiği bir yoksulluk ölçüsünü Foster-Greer-Thorbecke geliştirmiştir (Foster-Greer-Thorbecke, 1984: 761). Bu ölçü yoksulların yoksulluk açığının, yine bu yoksulluk açıkları ile tartılandırması ile toplam yoksulluğun değerlendirildiği bir ölçüdür.

$$P_2 = \sum_{i=1}^q \left(1 - \frac{y_i}{z}\right)^2 / n$$

Bu ölçü, yoksulluk çizgisinden uzağa düşen en yoksullara daha fazla tartı verdiği için yoksulluğun yoğunluğunu (*intensity of poverty*) dikkate alır.

Foster-Greer-Thorbecke, bu ölçüden hareketle yoksulluğun yoğunluğuna göre farklı değerler alabilen genel bir yoksulluk ölçüsü formülü oluşturmuştur.

$$P_\alpha = \sum_{i=1}^q \left(1 - \frac{y_i}{z}\right)^\alpha / n$$

$\alpha=0$ olduğunda bu ölçü, yoksulluk oranı (H)'e eşit olur. $\alpha=1$ olduğunda bu ölçü, yoksulluk açığı indeksine (YA) eşit olur. $\alpha=2$ olduğunda Foster-Greer-Thorbecke ölçüsüne eşit olur.

ÇİZELGELER

Sayfa

Çizelge 2.1.	Türkiye'de Kişisel Gelir Dağılımı Araştırmalarının Bulguları.....	34
Çizelge 2.2.	Bireysel Eşdeğer Kullanılabilir Gelirin Gelir Eşitsizliği Ölçüleri	41
Çizelge 2.3.	Bireysel Eşdeğer Gelirin %1'lik Gruplarının Gelirden Aldığı Paylar	43
Çizelge 2.4.	Bireysel Eşdeğer Kullanılabilir Gelirin Atkinson İndeksleri	45
Çizelge 2.5.	Aynı Gelirin Gelir Dağılımına Etkisi	47
Çizelge 2.6.	İzafi Kiranın Gelir Dağılımına Etkisi	47
Çizelge 3.1.	Gelir Bileşenlerinin Ondalık Nüfus Gruplarına Göre Dağılımı.....	59
Çizelge 3.2.	Transfer Öncesi ve Sonrası Çeşitli Eşitsizlik Ölçütleri	61
Çizelge 3.3.	Gelir Bileşenlerinin Eşitsizliğe Katkıları: Shorrocks Ayrıştırma Analizi	64
Çizelge 3.4.	Gelir Bileşenleri içi (within) Gini Katsayıları	65
Çizelge 3.5.	SCV İndeksine Bağlı Olarak Toplam Eşitsizlikteki Değişimin Ayrıştırılması	68
Çizelge 3.6.	Kent – Kır Ayrımına Göre Ayrıştırma Analizi.....	74
Çizelge 3.7.	Bölgelere Göre Gelir Eşitsizliğinin Ayrıştırılması	77
Çizelge 3.8.	Eğitim Düzeyine Göre Gelir Eşitsizliğinin Ayrıştırılması	81
Çizelge 3.9.	Ortalama İstihdam Düzeyine Göre Gelir Eşitsizliğinin Ayrıştırılması	84
Çizelge 3.10.	Aile Tipine Göre Gelir Eşitsizliğinin Ayrıştırılması.....	86
Çizelge 3.11.	Kullanılabilir Geliri Etkileyen Faktörler	89
Çizelge 4.1.	Türkiye'de Görelî Yoksulluk Ölçüleri.....	101
Çizelge 4.2.	Türkiye'de Görelî Yoksulluk Ölçüleri.....	102
Çizelge 4.3.	Devlet Transferleri Öncesi ve Sonrası Yoksulluk Ölçüleri	103
Çizelge 4.4.	Kimler Yoksul ve Yoksulların Bileşimi	105
Çizelge 4.5.	Eğitim Düzeyine Göre Yoksulluk Oranları.....	106
Çizelge 4.6.	İstihdam Düzeyine Göre Yoksulluk Oranları.....	107
Çizelge 4.7.	Aile Tipine Göre Yoksulluk Oranları	107
Çizelge 4.8.	Bölgelere Göre Yoksulluk Oranları	108
Çizelge 5.1.	AB Ülkeleri ve Türkiye'de 1980'lerde ve 1990'larda Gelir Dağılımı Eşitsizliği.....	115
Çizelge 5.2.	AB Ülkeleri ve Türkiye'de 1980'lerden 1990'lara Gelir Dağılımı Eşitsizliğindeki Görelî Değişmeler	116

Çizelge 5.3.	AB Ülkeleri ve Türkiye’de 1990’larda Vergi ve Transferler Öncesi ve Sonrası Gelir Dağılımı Eşitsizliği.....	118
Çizelge 5.4.	Türkiye, İspanya ve Portekiz Gelir Dağılımlarının Karşılaştırılması.....	119
Çizelge 5.5.	Portekiz ve Türkiye Gelir Dağılımı Eşitsizliği Ölçüleri	120
Çizelge 5.6.	Portekiz ve Türkiye’de % 10’luk Grupların Gelirden Aldığı Paylar	121
Çizelge 5.7.	Gelir Bileşenlerinin Ondalık Gruplara Göre Dağılımı.....	124
Çizelge 5.8.	Vergi ve Transfer Öncesi ve Sonrasında Temel Gelir Dağılımı Eşitsizliği Ölçüleri	126
Çizelge 5.9.	Gelir Bileşenlerinin Gelir Dağılımı Eşitsizliğine Katkıları: Shorrocks Ayrıştırması	128
Çizelge 5.10.	Türkiye ve Portekiz Yoksulluk Ölçülerinin Karşılaştırılması	130
Çizelge 5.11.	AB Yoksulluk Oranları.....	131
Çizelge 5.12.	AB Ülkeleri ve Türkiye Yoksulluk Ölçülerindeki Değişim	132
Çizelge 6.1.	Türkiye’de ve OECD Ülkelerinde Tarıma Yapılan Toplam Transferler	143
Çizelge 6.2.	Türkiye Gelir Eşitsizliğinin Tahmini, 2000-2001.....	148

ÇİZİMLER

Çizim 2.1.	Bireysel Eşdeğer Kullanılabilir Gelirin 1987 ve 1994 Lorenz Eğrileri	42
Çizim 2.2.	Bireysel Eşdeğer Kullanılabilir Gelirin 1987 ve 1994 Lorenz Eğrileri	44
Çizim 3.1.	Transfer Öncesi ve Sonrası Bireysel Eşdeğer Kullanılabilir Gelirin (1987) Lorenz Eğrileri	62
Çizim 3.2.	Transfer Öncesi ve Sonrası Bireysel Eşdeğer Kullanılabilir Gelirin (1994) Lorenz Eğrileri	63
Çizim 3.3.	Kent – Kırsal Arasında Gelir Farklılıkları	73
Çizim 3.4.	Bölgeler Arası Gelir Farklılıkları	76
Çizim 3.5.	Eğitim Düzeyi Gruplarına Göre Gelir Farklılıkları.....	79
Çizim 3.6.	Ortalama İstihdam Düzeyinin Gelir Etkisi	83
Çizim 3.7.	Aile Tipine Bağlı Gelir Farklılıkları.....	85
Çizim 6.1.	Transfer Gelirlerinin Ondalık Gelir Grupları Arasında Dağılımı: ..	159

KAYNAKÇA

- ATKINSON, A.B. (1970), "On The Measurement of Inequality", *Journal of Economic Theory*, 2, 244-263.
- ATKINSON, A.B. (1975), *The Economics of Inequality*, Clarendon Press, Oxford.
- ATKINSON, A. B. (1983), *Social Justice and Public Policy*, Brighton: Wheatsheaf and Cambridge, Mass: MIT Press.
- ATKINSON, A.B. (1991), "Comparing Poverty Rates Internationally: Lessons from Recent Studies in Developed Countries" *The World Bank Economic Review* Vol 5, No.1, S.3-20.
- ATKINSON, A.B. (1995), *Incomes and the Welfare State*, Cambridge University Press, Cambridge.
- ATKINSON, A.B. (1998), *Poverty in Europe*, Blackwell Publishers, UK.
- ATKINSON, A.B., L. Rainwater, T. Smeeding (1995), "La distribution des revenus dans les pays de l'OCDE", *Revue de Politique Sociale* No:18, OCDE, Paris.
- ATKINSON, T., M. Glaude, J. Freyssinet, C. Seibel (1998), *Pauvret et Exclusion*, Annexes préparées par l'INSEE et Laurent Caussat, La Documentation Française.
- BARRO, R.J. (2000), "Inequality and Growth in a Panel of Countries", *Journal of Economic Growth*, March 2000, 5-32.
- BOIX, C. (1998), *Political Parties, Growth and Equality*, Cambridge University Press, UK.
- BORATAV, K., E. YELDAN, A.H. KÖSE (2000), "Globalization, Distribution and Social Policy: Turkey, 1980-1998", *CEPA Working Paper*, No: 20, New School University, New York.
- BOURGUIGNON, F. (2000), "Can Redistribution Accelerate Growth and Development?", *Working Paper*, ABCDE/Europe, Paris.
- BULUTAY, T., S. TİMUR, H. ERSEL (1971), Türkiye gelir dağılımı 1968, Sevinç Matbaası, Yayın No: 325, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara.

- CELASUN, M., (1986), "Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey, 1978-1983: Estimated Measures of Inequality and Poverty", *ODTÜ Gelişme Dergisi* 13 (1-2), S.193-216.
- CELASUN, M., (1989), "Income Distribution and Employment Aspects of Turkey's Post-1980 Adjustment", *ODTÜ Gelişme Dergisi* 16 (3-4), S.1-31.
- COWELL, F.A., (1995), *Measuring Inequality*, (Second Ed.), Prentice Hall, New York.
- ÇAVUŞOĞLU, T., Y. HAMURDAN (1966), *Gelir Dağılımı Araştırması (1963)* , T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Araştırma Şubesi.
- DAGUM, C. (1998), "A New Approach to the Decomposition of the Gini Income Inequality Ratio", *Income Inequality, Poverty, and Economic Welfare*, eds. Slottje D.J. ve B. Raj içinde, Physica-Verlag Heidelberg.
- DANSUK, E. (1997), *Türkiye'de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla Ölçülmesi*, Uzmanlık Tezi, DPT Yayın No: 2472, Ankara.
- DEATON, A. (1997), *The Analysis of Household Surveys* World Bank, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.
- DEUTSCH, J., J. SILBER (1999), "Inequality Decomposition by Population Subgroups and the Analysis of Interdistributional Inequality" *Handbook of Income Inequality Measurement*, eds Silber J. Ve A. Sen içinde, ISBN 0-792385748, Kluwer Academic Publishers, London.
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (1979), *Kırsal Kesim Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamaları* , 1973-1974, Yayın No:881, Ankara
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (1990), *1987 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları- Gelir Dağılımı* , Yayın No: 1441, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (1997), *1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları*, Ankara.
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (1976), *Gelir Dağılımı Araştırması 1973* , Yayın No: 1495, Sosyal Planlama Dairesi Araştırma Şubesi, Ankara.
- DUMANLI, R. (1996), *Yoksulluk ve Türkiye'deki Boyutları* Uzmanlık Tezi, DPT Yayın No: 2449, Ankara.

- ERDER, N., S. TÜZÜN, A.KARDAN, F.KARDAN (1995), *Türkiye'de Siyasi Partilerin Seçmenleri ve Sosyal Demokrasinin Toplumsal Tabanı*, Türkiye Sosyal ve Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES), İstanbul.
- ERDOĞAN, G. (2000), *Türkiye'de Yoksulluk: Boyutu ve Profili* Uzmanlık Tezi, DİE, Ankara.
- ESMER, Y., H. FİŞEK, E. KALAYCIOĞLU (1986), *Türkiye'de Sosyo-Ekonomik Öncelikler, Hane Gelirleri, Harcamaları ve Sosyo-Ekonomik İhtiyaçlar Üzerine Araştırma Dizisi*, Cilt II, TÜSİAD, İstanbul.
- FEI, J., G. RANIS, W.Y.S.KUO (1980), "Growth and Family Distribution of Income by Factor Component", *Quarterly Journal of Economics*, 92(1).
- FIELDS, G.S. (1980), *Poverty, Inequality, and Development* ISBN 0-521-22572-8, Cambridge University Press, London.
- FOSTER, J., J.GREER, E. THORBECKE (1984), A Class of Decomposable Poverty Measures, *Econometrica*, Vol.52, No.3.
- GARUDA, G. (2000), "The Distributional Effects of IMF Programs: A Cross-Country Analysis", *World Development* Vol:28, No:6, 1031-1051.
- GLAUDE, M. (1998), "La Pouvreté, sa mesure et son évolution", in *Pauvreté et Exclusion*, (ed. Conseil d'Analyse Economique, La Documentation Française.
- GOODMAN, A., P. JOHNSON, S.WEBB (1997), *Inequality in the UK*, Oxford University Press, Oxford.
- GÜRSEL, S., V. ULUSOY (1999), *Türkiye'de İşsizlik ve İstihdam* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- HARRISON, A., A. REVENJA (1995), "The Effects of Trade Policy Reform: What do We Really Know?", *NBER Working Paper*, 7224.
- HOURRIEZ, J.M., L. OLIER (1997), "Niveau de vie et taille de ménage: estimations d'une échelle d'équivalence", *Economie et Statistique*, no. 308-309-310.
- İNSEL, A. (2000), Özgürlük Etiği Karşısında İktisat Kuramı: Amartya Sen'in Etik İktisat Önerisi", *Dördüncü ODTÜ İktisat Kongresi* Ankara.
- JIMENO, J.F., O. CANTO, A.R. CARDOSO, M. IZQUIERDO, C.F.RODRIGUES (2000), "Integration and Inequality: Lesson from the Accessions of Portugal and Spain to the EU", *Documento de Trabajo*, 2000-10.

- KAELBLE, H., M. THOMAS (1991), "Introduction", in *Income Distribution in Historical Perspective*, Maison des Sciences de l'Homme et Cambridge University Press, 1-57.
- KAKWANI, N.C. (1980), *Income Inequality and Poverty Methods of Estimation and Policy Applications*, Oxford University Press, USA.
- KARLUK, (1999), *Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim, Yapısal ve Sosyal Değişim*, Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul
- KONGAR, E. (1989), *Kamuoyu Araştırmalarına Göre Türkiye Gelir Dağılımı 1988*, Türkiye Sosyal ve Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES), İstanbul.
- KUZNETS, S. (1955), "Economic Growth and Income Inequality", *American Economic Review*, 45 (March), 1-28.
- KUZNETS, S. (1989), *Economic Development, The Family, and Income Distribution*, Cambridge University Press, Cambridge.
- LAMBERT, P. J. (1993), *The Distribution and Redistribution of Income – A Mathematical Analysis*, Second Edition, Manchester University Press, Manchester and New York.
- LEVY, A., K. CHOWDHURY (1994), "Intercountry Income Inequality: World Levels and Decomposition Between and Within Developmental Clusters and Regions", *Comparative Economic Studies*, 36(3), 33-50.
- LERMAN, R.I. (1999), "How Do Income Sources Affect Income Inequality", *Handbook of Income Inequality Measurement* (eds Silber J. ve A. Sen), Kluwer Academic Publishers, London.
- LERMAN, R.I., S. YITZHAKI (1985), "Income Inequality by Income Sources: A New Approach and Application to the United States", *Review of Economics and Statistics*, LXVII(1).
- MILANOVIC, B. (2000), World Bank, Development Research Group.
- NOZICK, R. (1973), *Anarchy, State and Utopia*, Oxford: Blackwell.
- OECD, (1998), *Income Distribution and Poverty in Selected OECD Countries, Economics Department Working Papers No. 189* ECO/WKP (98)2.
- OYAN, O. (1998), "Vergi Tasarısının Emek Kesimi Açısından Genel Eleştirisi", *Ekonomide Durum*, Bahar/1998, Türk-İş Araştırma Merkezi, Ankara.

- ÖZMUCUR, S. (1996), *Türkiye'de Gelir Dağılımı Vergi Yükü ve Makroekonomik Göstergeler* Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, İstanbul.
- PARK, K.H. (1996), "Income Inequality and Economic Progress: An Empirical Test of the Institutional Approach", *The American Journal of Economics and Sociology* Vol:55, No:1, January 1996.
- PEN (1971), *Income Distribution*, Allen Lane The Penguin Press.
- RAVALLION, M.(1994), *Poverty Comparisons* (Fundamentals of Pure and Applied Economics Distribution Section, Vol.56: a guide to concepts and methods), Langhorne, PA: Harwood Academic Publishers.
- RAWLS, J. (1971), *A Theory of Justice* Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- RODRIGUES, C.F. (1999), "Income Distribution and Poverty in Portugal (1994/1995)", *CISEP, ISEG/Universidade Técnica de Lisboa*.
- RODRIK, D. (1998), "Why do More Open Economies Have Bigger Governments", *Journal of Political Economy*, Vol: 106, October 1998, 997-1032.
- ROEMER, J.E. (1996), *Theories of Distributive Justice* Harvard University Press, Cambridge Mass.
- SAMUELS, W.J. (1999), "An Institutional Approach to Income Distribution" in *The Economics of Income Distribution* J.T.J.M. van der Linden, A.J.C. Manders (eds.), Edward Elgar, UK, 15-28.
- SAMUELS, W.J., T.W. KALSEY (1991), "Some Fundamental Considerations on the Positive Theory of Income Distribution", in *Post-Keynesian Thought in Perspective* J.T.J.M. van der Linden, W.L.M. Adriaansen (eds), Wolters Noordhoff, Groningen, 119-138.
- SELİM, R. (1999), Vergi Yükünün Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi, *İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü*, Doktora Tezi.
- SELİM, R., ŞENESEN, Ü. (2000), "Ücretliler Üzerindeki Gelir Vergisi Yükü", *Ayhan Toraman'a Armağan* , Gözlü, S., D. Bayraktar, F.Çebi (eds.), İstanbul, 155-165.
- SEN, A. (1976), "Poverty: An Ordinal Approach to Measurement", *Econometrica*, Vol:44, No:2,

- SEN, A. (1980), "Equality of What?" in *The Tanner Lectures on Human Values*, Mc Murrin (ed.), Vol:1, Salt Lake City, University of Utah Press.
- SEN, A. (1987), *On Ethics and Economics*, Oxford: Blackwell.
- SEN, A. (1996), *Inequality Reexamined*, Russell Sge Foundation, New York, Clarendon Press, Oxford.
- SEN, A. (1997), *On Economic Inequality*, (Expanded edition), Clarendon Press, Oxford.
- SILBER, J., A. SEN (1999), *Handbook of Income Inequality Measurement*, Kluwer Academic Publishers, London.
- ŞENATALAR, B., İ.ÖNDER, O. OYAN, V. SEViğ (1990), *Türkiye'de 1980 Sonrası Vergi Politikaları*, Türkiye Sosyal ve Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES), İstanbul.
- ŞENESEN, Ü. (1998), *Betimleyici, Sorgulayıcı İstatistik*, İTÜ İnşaat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- SLOTTJE, D.J., B. RAJ (1998), *Income Inequality, Poverty, and Economic Walfare*, Physica-Verlag Heidelberg.
- THEIL, H. (1972), *Statistical Decomposition Analysis With Application in the Social and Administrative Sciences*, North-Holland Pub.Co., Amsterdam.
- TÜSİAD (1994), *Turkish Economy*, İstanbul.
- TÜSİAD (2000), *Türkiye Ekonomisi 2000*, İstanbul.
- WODON, Q. (1999), "Between Group Inequality and Targeted Transfers", *Review of Income and Wealth*, Series 45, Number 1.
- WORLD BANK (2000), *Turkey Economic Reforms, Living Standards and Social Welfare Study*, Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia Region, Report No. 20029-TU, Document of the World Bank.
- WORLD BANK (2000), *Attacking Poverty 2000/2001*, Oxford University Press.
- YITZHAKI, S., R.I. LERMAN (1994), "The Effect of Marginal Changes in Income Sources on US Income Inequality", *Public Finance Quarterly*, 22 (4).